

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE
KÖYCÜ SÖYLEM

BAŞAK AKGÜL
06701003

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FATMAGÜL DEMİREL

İSTANBUL
2009

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE
KÖYCÜ SÖYLEM

BAŞAK AKGÜL
06701003

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FATMAGÜL DEMİREL

İSTANBUL
2009

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE
KÖYCÜ SÖYLEM

BAŞAK AKGÜL
06701003

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 29.05.2009
Tezin Savunulduğu Tarih: 01.07.2009

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatmagül Demirel
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Işıl Çakan
: Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu

İmza

İSTANBUL
MAYIS 2009

ÖZ

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KÖYCÜ SÖYLEM

Başak Akgül

Mayıs, 2009

Bu çalışmada, II. Meşrutiyet dönemi köycülük tartışmaları konu edilmektedir. Çalışmanın amacı, Cumhuriyet ideolojisinin temel referanslarından biri olan köycülüğün II. Meşrutiyet dönemine dayanan kökenlerini incelemektir. Çalışmada köycü söylem, Jön Türklerin toplumsal taban arayışlarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Jön Türklerin yoksul köylüler ve büyük toprak sahipleri ile kurduğu ilişkiye değinilmekte ve savaş koşullarının bu ilişkiye olan etkisi tartışılmaktadır. Ayrıca çalışmada köycü ideolojinin köylüyü Meşrutiyet ideali etrafında mobilize etme ihtiyacından beslendiği tezi ileri sürülmektedir. Bu çerçevede köycülüğün daha çok bir “talim ve terbiye” kaygısı olarak gündeme geldiği belirtilmekte ve köycü eğitime ilişkin tartışmalar aktarılmaktadır. Öte yandan köycü politikaların tarımsal üretimi teşvik etme kaygılarının bir ürünü olduğunun altı çizilmektedir. Özellikle I. Dünya Savaşı'yla birlikte, ordunun temel asker kaynağı olan köylünün toprağını terk etmek zorunda kalmasıyla, geride kalan sınırlı insan gücünü daha verimli kılma ihtiyacının etkisi vurgulanmaktadır. Çalışmada ayrıca Türkçü düşüncenin köycü söylem ile kurduğu ilişki değerlendirilmekte ve Türkçü aydınların bireysel çabalarıyla ve çeşitli örgütlenmeler üzerinden köylüye ulaşma girişimlerinden bahsedilmektedir. Son olarak, devletin tüm nüfuz çabalarına rağmen II. Meşrutiyet dönemi köycülük pratiğinin, Cumhuriyet döneminden farklı olarak, kurumsallaşmaktan uzak olduğunun ve aydınları mobilize etmeye dönük bir yayın faaliyeti olarak kaldığının altı çizilmektedir.

Anahtar sözcükler: Köycülük, halkçılık, II. Meşrutiyet dönemi, Jön Türklerin kır politikaları, Türkçülük

ABSTRACT

PEASANTIST DISCOURSE IN THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY PERIOD

**Başak Akgül
May, 2009**

This thesis scrutinizes the debates on peasantism in the Second Constitutional Monarchy period. The aim of the study is to examine the origins of the peasantism, which is one of the basic references of the ideology of the Republic, in the Second Constitutional Monarchy period. In this study, the peasantist discourse is considered as a reflection of the Young Turks' search for a social base. In this context, the relationship of the Young Turks with the small peasantry and large land owners is explained within the framework of the war conditions. Moreover, the thesis asserts that the peasantist discourse was used to mobilize the peasants around the ideal of "Constitutional Monarchy". In this regard, it is pointed out that the peasantism appeared within the context of "instruction and education". The impact of the demand of making the limited human power left behind more efficient, especially after the World War I, by which the peasants as the main military resources of the army had been obliged to leave their lands is emphasized. The relationships of the Turkist thought with the peasantist discourse and the Turkist intellectuals' attempts of reaching the peasants by their individual efforts and through several organizations are also considered in the study. Finally, it is underlined that in spite of the state's efforts of domination, the practice of the peasantism in the Second Constitutional Monarchy period was far away from being institutionalized unlike it was in the Republican Era, and remained as a publishing activity for mobilizing the intellectuals.

Keywords: Peasantism, populism, II. Constitutional Monarchy Period, Agrarian politics of Young Turks, Turkism

ÖNSÖZ

Öncelikle danışman hocam Doç. Dr. Fatmagül Demirel'e çalışmanın hazırlanma sürecindeki yardımları ve manevi desteği için çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışma sırasında beni yönlendiren Doç. Dr. Işıl Çakan'a ve "Yurtiçi Yüksek Lisans Burs Programı" kapsamında çalışmamı destekleyen TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, katkıları için Filiz Demircan'a, Emre Kovankaya'ya, Barış Zeren'e ve Mehmet Ertan'a, ayrıca beni her zaman her konuda cesaretlendiren anneme, babama ve anneanneme içtenlikle teşekkür ederim.

İstanbul; Mayıs, 2009

Başak Akgül

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
2. KÖYCÜ SÖYLEMİN EKONOMİPOLİTİĞİ	8
2.1. Köylünün Sosyoekonomik Durumu.....	12
2.2. II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Jön Türklerin Toplumsal Taban Arayışı ve Köy Politikası.....	16
2.3. Savaş ve Köylüler.....	20
2.3.1. Korporatist Örgütlenme Modeli ve Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti.....	21
2.3.2. Sermaye Sorununa Çözüm Arayışları: İtibâr-ı Ziraiyye ve Dâhilî İstikraz.....	23
2.3.3. Tarımda Çalışma-Ekme Yükümlülüğü ve Köylüye “Çalışma Ahlakı” Dersleri	27
3. EĞİTİM TARTIŞMALARINDA KÖYCÜLÜK	32
3.1. Köylünün “Talim ve Terbiye”si.....	36
3.1.1. Jön Türkler ve Eğitim Seferberliği Konusu.....	36
3.1.2. Alman Eğitim Düşüncesinin Etkisi.....	42
3.2. Aydınların Köycü Eğitim Konusundaki Temel Argümanları.....	45
3.2.1. Köy Romantizmi.....	45
3.2.2. Uygulamalı Tarım Dersleri	49
3.2.3. Ziraatçı Kadınlar	53
3.3. Uygulamada Köycü Eğitim	55
3.3.1. Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi ve Ziraat Okulları.....	56
3.3.2. İlkokullarda ve Orduda Ziraat Dersleri	61
3.3.3. Köycü Eğitimin Taşyıcıları: Muallimler.....	63
4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TEMEL BİR REFERANSI OLARAK KÖYCÜLÜK	69
4.1. Tarihi “Küçük Harfler”le Yazma Girişimi ve Halka Doğru Söylemi....	71
4.2. Popülist Bir Söylem Olarak Köycülük ve Rus Narodnizminin Etkisi...	75

4.3. Yeni Seçkinin Yeni Halk Tahayyülü ve Köylüye Düşen Pay.....	82
4.3.1. Çalışan Halk ile Halk İçin Çalışanların Buluşması.....	83
4.3.2. Millî Kültürün Canlı Müzesi ile Uygarlığın Taşıyıcılarının Buluşması.....	87
4.4. Köycü İdeolojinin Temel Varsayımları.....	89
4.4.1. Köylü-Halk-Türk Özdeşliği.....	91
4.4.2. Köylünün İdealleştirilmesi ve “Ehlileştirilme”si.....	93
4.5. Aydınların Köylüye Ulaşma Girişimleri.....	95
5. SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	108
EKLER.....	125
Ek 1. “Mesud Köy” Projesi-1.....	125
Ek 2. “Mesud Köy” Projesi-2	126
Ek 3. Köylü Karikatürleri-1.....	127
Ek 4. Köylü Karikatürleri-2.....	128
Ek 5. Köylü Karikatürleri-3.....	129
ÖZGEÇMİŞ.....	130

KISALTMALAR

AÜ SBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BZNS	: Balgarski Zemedelski Narodni Sayuz
c.	: cilt
der.	: derleyen
İMDÖ	: İç Makedonya Devrimci Örgütü
mad.	: madde
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s.	: sayı
ty.	: tarih yok
vd.	: ve devamı

1. GİRİŞ

Köycülük, Cumhuriyet ideolojisinin çerçevesini çizen Altı Ok'tan biri olarak karşımıza çıkmasa da halkçılık ve milliyetçilik düşüncelerinin temel bir atıf noktası olması itibariyle, Cumhuriyet'in kurucu ilkeleri arasında düşünülebilir¹. Mustafa Kemal'in "köylü milletin efendisidir" sözünde somutlaşan köycü söylem, Halkevleri ve Köy Enstitüleri ile vücut bulmuş, yıllar sonra köy-kent ütopyasıyla tekrar gündeme gelmiştir².

Cumhuriyet döneminde ön plana çıkan ideolojik vurguların birçoğu gibi, köycü söylem de son dönem Osmanlı düşünsel birikiminden beslenmiştir. Örneğin köylerin tüm çelişkilerden arınmış bir "Türklük"ü temsil ettiği şeklindeki romantik yaklaşım ve köylüyü eğitim kurumları aracılığıyla, devrimin ilkeleri doğrultusunda seferber etmeye atfedilen önem, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e aktarılan düşünceler olmuştur. Sadece söylem düzeyinde değil, köycülüğün uygulama alanında da II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında bir devamlılık söz konusudur. Ahmad'ın da altını çizdiği gibi, Cumhuriyet dönemi kır politikalarının kökenlerini II. Meşrutiyet'te bulmak mümkündür³. Zira her iki dönemde de rejim, küçük köylünün çıkarlarının taşıyıcısı olma iddiası içinde, popülist bir yaklaşımla yola çıkmış, ancak taşradaki iktidarını büyük oranda büyük toprak sahipliğine dayandırmıştır.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi köycülüğünü buluşturan noktalardan bir diğeri ise, her iki dönemde de köycülüğün bir eğitim seferberliği olarak gündeme gelmesidir. Nitekim Cumhuriyet dönemi köy politikalarının arkasındaki temel sebeplerden birinin, toplumun geniş kesimlerinin, Cumhuriyet ideolojisi etrafında mobilize edilmesi olmasına benzer şekilde, II. Meşrutiyet dönemi köycü söyleminin

¹ Cumhuriyet dönemi köycülüğü ile ilgili olarak bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

² Halkçı düşüncenin Osmanlı son döneminden 1970'li yıllara dek geçirdiği dönüşüm ile ilgili bir değerlendirme için bkz. İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", **Toplum ve Bilim** (Bahar 1978): 44-110.

³ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, çev. Fatmagül Berktaş, 4. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), 62.

ardındaki başlıca motivasyon da Meşrutiyet ve Hürriyet algısının eğitim yoluyla harekete geçirilmesini sağlamaktır. Yeni bir kimlik arayışı içinde olan Osmanlı insanının reaya ve tebaa olmaktan çıkarak vatandaş olması⁴, bu kavramların hayat bulmasına bağlanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin 1908'de kabul edilen siyasal programında⁵ da Meşrutiyet'in propagandasının yapılmasına yer verilmiştir. Programda, cemiyet kulüplerinin köylünün "Meşrutiyet'e muhabbetini ve istibdada nefretini" sağlamak için çalışması ve "vatanın selameti" ile ilgili olan bu mesele için köylere ara sıra heyetler gönderilmesi öngörülmüştü. Bu çabanın ardındaki sebep ise Meşrutiyet ve Hürriyet kavramlarının, toplumun aydınlar dışındaki kesimleri tarafından, arzu edilenin ötesinde anlamlarla donatılmış olmasıydı. Köylülerin büyük bir bölümü açısından Meşrutiyet'in anlamı, vergi ödememektir⁶. II. Meşrutiyet'e giden süreçte, başta Erzurum olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gerçekleşen vergi ayaklanmaları, köylünün var olan hükümete olan direncinin göstergesiydi. Bu olaylar, aynı zamanda, aydınlar, bürokratlar ve askerler dışındaki bazı halk kesimlerinin de Meşrutiyet'e olan desteğini göstermektedir⁷. Ancak Meşrutiyet'in ilanı sonrasında, aşar vergisinin kaldırılması ve köylülere toprak dağıtılması gibi vaatlerin hayata geçirilmemesi sebebiyle yoksul köylülerin Meşrutiyet'e dair umutları boşa çıkmıştı⁸.

Bazı köylülerin ise Meşrutiyet'le ilişkili olarak umut besleyecek kadar dahi fikri yoktu. Hatta Meşrutiyet ilan edildiğinde, Hürriyet ve Meşrutiyet'i yeni padişahın ismi sananlar dahi olmuştu⁹. Köylülerin bir kısmı ise Meşrutiyet'i başından beri bir tehdit olarak algılamıştı. Dolayısıyla toplumun en geniş kesimini oluşturan köylünün rejime olan desteğinin aşınmasına ilişkin kaygılar bulunmaktaydı.

⁴ Zafer Toprak, "80. Yıldönümünde 'Hürriyetin İlanı' (1908) ve 'Rehber-i İttihad'", **Toplum ve Bilim**, s. 42 (Yaz 1988): 157.

⁵ Bkz. "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 (1324) Senesinde Kabul Edilen Siyasal Programı", Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998): 98-100.

⁶ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 4. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 132, 135.

⁷ Bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 35-95; Muammer Demirel, **İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907)** (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990); H. Zafer Kars, **1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997).

⁸ Ahmad, **age**, 61

⁹ İbrahim Hilmi, **Milletin Kusurları Felaketlerimizin Esbabı** (Dersaadet: Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1328), 25.

Köycü ideolojinin temsilcilerinden biri olan İsmail Hakkı'nın aktardığı bir olay, köylünün Meşrutiyet'e ilişkin hoşnutsuzluğunu ve aydınların bu durum karşısındaki tepkisini örneklemektedir. İsmail Hakkı'nın anlattığına göre, Aydın'ın bir köyünde, köylüler, okullarının kapısına asılan bayrağa hücum etmişler ve “biz mektebimizin kapısında hürriyet bayrağı istemiyoruz” demişlerdir. İsmail Hakkı, bu gözleme dayanarak bir ülkenin köylülerinin ülke bayrağını tanımamalarının felakete yol açacağını belirtmekte ve “terbiye-i avam”ın önemine dikkat çekmektedir¹⁰. “Terbiye-i avam”ı ise “ahalinin çürüyen ciğerlerini, kuvvetsiz bacaklarını kurtarmak, kör gözlerini açmak, donmuş kalbini işletmek, kuruyan azmini, teşebbüsünü canlandırmak”¹¹ olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü gibi, köylülerin Meşrutiyet'e atfettiği olumsuz anlamların dönüştürülmesi, köycülerce, bir “ehlileştirme” faaliyeti olarak değerlendirilmektedir. Köycü ideoloji, bu noktada devreye girmekte ve II. Meşrutiyet sonrasında gündelik hayatında herhangi bir dönüşüm yaşamayan ya da Meşrutiyet'i bir tehdit olarak algılayan kesimleri seferber etmenin bir aracı olmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi Türkçülerinin yayın organı *Türk Yurdu*'nda yayımlanan bir makale de köylünün rejime karşı harekete geçme ihtimaline ilişkin endişeleri yansıtmaktadır. Yazıda, “çalışmaktan beli bükülmüş” köylülerin, keyfi vergiler ve angaryalar altında ezilmesine rağmen, imparatorluk kışlalarını yıllarca tek başına doldurduğu belirtilmekte ve sefaletin her biçimini yaşayan bu insanların da “gavurlar gibi” isyan ederse devletin kime dayanacağı sorusu sorulmaktadır. Hatta köylünün itaati ve sadakati, “idare-i mevcudenin devam ve bekası için en emin bir destek” olarak ortaya konulmaktadır¹². I. Dünya Savaşı'yla birlikte köylünün yaşam koşullarının ağırlaşması, bu yaklaşımı daha da ön plana çıkarmıştır¹³. Savaş döneminde, Meşrutiyet'in meşruiyetini sağlama ihtiyacının ötesinde, savaşın

¹⁰ İsmail Hakkı, **Terbiye-i Avam** (İstanbul: İkdam Matbaası, 1330): 5.

¹¹ **age**, 9.

¹² P. Risal, “Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar”, **Türk Yurdu**, s. 21 (23 Ağustos, 1328): 351.

¹³ I. Dünya Savaşı'yla birlikte, Orta Avrupa ve Balkan ülkelerinde bir dizi zirai reformun gerçekleştirilmesi gündeme gelmiştir. Savaş ertesinde gerçekleştirilen bu reformların bazıları, orta halli bir çiftçi kesimi oluşturmayı, bazıları ise topraksız köylüye ve muhacirlere toprak sağlamayı amaçlamaktadır. Osmanlı da I. Dünya Savaşı'nın getirdiği bu genel eğilimden etkilenmiş ve geleneksel zirai yapıların tasfiyesi ve yeni koşullara uygun kurumların inşası tartışılmaya başlamıştır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri”, **Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1** (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980): 384-388.

finansmanı ve ordunun temel asker kaynağı olan köylüyü seferber etme kaygıları ön plana çıkmaktadır. Köylünün hem cephede asker, hem de cephe gerisinde ziraatçı olarak motive edilmesi ihtiyacı, köycü söylemi hayati bir atıf noktası haline getirmektedir. Köycülüğün bu dönemdeki ağırlık noktası, Meşrutiyet ve Hürriyet söyleminden, beden terbiyesi ve çalışma ahlakı vurgusuna doğru kaymıştır.

II. Meşrutiyet dönemi köycülüğünü besleyen bir başka konu ise, kent ve köylerde asayiş sağlama endişesi olmuştur. Modern devletin doğuşu, kamusal ve özel alanı tanımlamayı gerekli kılmış¹⁴ ve bu ihtiyaç, yeni yasal düzenlemeleri, güvenlik önlemlerini ve aktörlerini de beraberinde getirmiştir¹⁵. 18. yüzyıl sonunda başlayan bu eğilim, II. Meşrutiyet'e varan süreçte giderek ön plana çıkmıştır. Zira devrimin hemen ardından başlayan grev dalgası¹⁶ ve boykotlarla¹⁷ İstanbul sokaklarının hareketlenmesi, ayrıca İstanbul'da adi suç oranlarının artması ve kentin "arı gibi işleyen suçluların, hırsızların, yankesicilerin" eline geçmesi¹⁸, asayiş sorununu önemli bir tartışma konusu haline getirmişti. Diğer yandan, taşrada da eşkıyalıktan kaynaklanan güvenlik endişeleri gündemdeydi. Hatta "köylük bölgelerdeki asayişsizlik sorunu, 1917'de o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştı ki, bu, Sait Halim Paşa'ninkinden daha güçlü bir hükümete duyulan ihtiyacın nedenlerinden biri olarak gösterilmişti"¹⁹. Genel eğilim, İstanbul'daki asayiş sorunlarının kaynağının, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kabul edilen aflarla birlikte hapisanelerden çıkan ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden İstanbul'a gelen serseriler olarak görülmesi yönünde olduğundan²⁰, köy ve kentlerdeki güvenlik zaafının birbiriyle ilişkili olarak değerlendirildiği tahmin edilebilir. Zira köylünün köyüyle barışması, hem taşradaki

¹⁴ Cengiz Kırılı, "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, s. 4 (Güz 2006): 49.

¹⁵ Osmanlı'da modern polis gücünün doğuşu hakkında bir çalışma için bkz. Ferdan Ergut, **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

¹⁶ Bkz. Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908–1984)**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996; Kemal Sülker, **Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler**, İstanbul: TÜSTAV, 2004; Hüseyin Avni Şanda, **Yarı Müstemleke Oluş Tarihi / 1908 İşçi Hareketleri**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1978.

¹⁷ Bkz. Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

¹⁸ François Georgeon, "1908 Jön Türk Devrimi Sonrasında İstanbul'da Ortaya Çıkan Birkaç Vaka Üzerine", **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza**, der. Noëmi Lévy, Alexandre Toumarkine, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008): 158.

¹⁹ Ahmad, **age**, 82.

²⁰ Bkz. Faruk Ilıkan, "II. Meşrutiyet'te Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhas Hakkında Nizâmname", **Tarih ve Toplum**, s. 108 (Aralık 1992): 49.

güvenlik sorunlarının çözümüne hizmet edecek, hem de kentleri daha steril hale getirecekti²¹. Köyleri bozulmamışlığın, saflığının, insani değerlerin timsali olarak resmeden romantik köycü söylemin bu vurgularının ardında, artan güvensizlik algısının ve asayiş sorunlarına bir çözüm olarak, köylünün köyde tutulması amacının bulunduğu söylenebilir.

“İkinci Meşrutiyet Döneminde Köycü Söylem” başlığını taşıyan bu çalışmada, 1908 Jön Türk devrimi ile başlayıp 1918’e kadar devam eden süreç arasındaki köycülük tartışmaları ve devletin köylüyle ilişki kurma girişimleri konu edilmektedir. Aslında II. Meşrutiyet döneminin sonuna ilişkin farklı milatlar konulabilir. Örneğin Tunaya, Mondros Mütarekesi, İttihat ve Terakki’nin son kongresi, İzmir’in işgali, Sivas Kongresi kararlarının ilanı, İstanbul’un işgali, Mebusan Meclisi’nin inikatların ertelenmesi kararı, BMM’nin açılışı, Sevr Antlaşması’nın imzalanması, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabulü, Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı gibi farklı kırılma noktalarından bahsetmektedir²². Bahsi geçen tarihlendirmelerden ilki ile sonuncusu arasında yaklaşık beş yıllık bir zaman farkı vardır. Kuşkusuz, II. Meşrutiyet’le ilgili bir çalışmanın bu alternatifler içinde kendisine veri alacağı zaman dilimini belirleyecek olan, çalışmanın bağlamı olacaktır. Bu çalışma, köycü söylemi, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki bağlamında ele aldığı için, İttihat ve Terakki’nin son kongresinin toplandığı 5 Kasım 1918’i kendisine sınır olarak almaktadır.

Bu çalışmadan önce de söz konusu dönemin köycü-halkçı eğilimlerini inceleyen araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri, İlhan Tekeli ve Selim İlkin’in 1978’de *Toplum ve Bilim*’de yayınlanan “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi” isimli makalesidir. Türkiye’deki halkçılık araştırmalarına öncülük eden bu makalede, halkçılığın İttihat ve Terakki dönemi, Kurtuluş Savaşı, Tek Parti dönemi, Demokrat Parti dönemi ve 1960’lardaki dönüşümü incelenmiştir. Halkçılığın II. Meşrutiyet dönemi özelinde incelenmesi ise Zafer Toprak’ın 1984’te yine *Toplum ve Bilim*’de yayınlanan “Osmanlı Narodnikleri: ‘Halka Doğru’ Gidenler” çalışması ile olmuştur. Halkçı ideolojinin *Halka Doğru ve Türk Yurdu* sayfalarına yansıyan temel

²¹ Bu dönemde köylerden kentlere doğru kitlesel göçler olmasa da köylerini bırakıp umutla sürekli ya da geçici olarak, sanayi ve ticaret merkezlerine gelenlerin varlığından bahsedilmektedir. Bkz. M. Zühdü. “Ziraatimiz ve Şerâit-i İktisadiyesi Nüfus-ı Zirâiye”, **Türk Yurdu**, s. 61 (20 Mart 1330): 232; Hüseyin Avni Şanda, **Reaya ve Köylü** (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1970): 128.

²² Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı** (İstanbul: Baha Matbaası, 1959), 12.

vurgularını ve I. Dünya Savaşı'nın halkçı düşünce üzerindeki tesirini inceleyen makale, bu çalışmanın da temel esin kaynaklarından biri olmuştur. Ayrıca Feroz Ahmad'ın "İttihatçılıktan Kemalizme" isimli kitabı, Jön Türklerin kır politikasına ilişkin önemli değerlendirmeler içermektedir. Bütün bu çalışmaların alana olan katkılarına rağmen, II. Meşrutiyet dönemi köycülüğünü bir bütün olarak ele alan ayrıntılı bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, dönemin köycü aydınlarının süreli yayınlar üzerinden gündeme getirdikleri tartışmaları inceleyip köycü söylemin temel argümanlarını ortaya koyarak bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı'da köylünün ve tarımın önemini besleyen koşullardan bahsedilmekte, böylece köycü ideolojinin ekonomik temelleri değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'yla birlikte dış kaynaklardan mahrum kalan Osmanlı'nın öz kaynaklarına dönerek bunları seferber etme çabası içinde, tarımdaki verimliliği maksimize etme kaygısının altı çizilmektedir. Ayrıca Jön Türklerin büyük toprak sahiplerinin desteğini kazanma çabalarına ve ordunun temel asker kaynağı olan köylünün savaşın ihtiyaçları doğrultusunda seferber edilmesi girişimlerine değinilmektedir. Bu bağlamda cephe gerisindeki köylüye getirilen toprakta çalışma ve ekme yükümlülüğünün öngörülere anlatılmakta ve köylüye çalışma ahlakı aşılama girişimleri değerlendirilmektedir. Milli iktisat düşüncesinin II. Meşrutiyet'teki taşıyıcısı olan *İktisadiyat Mecmuası*'nın, İttihatçıların büyük toprak sahipleriyle olan ittifakının bir görüntüsü olan Osmanlı Çiftçiler Derneği'ne ait yayın organı *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nın ve dış ticareti büyük oranda tarım ürünlerine dayanan Osmanlı'nın ticaret çevrelerinin gündemini yansıtan *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*'nin verileri, bu bölümün omurgasını oluşturmaktadır. Ayrıca Parvus'un *Türk Yurdu*'ndaki yazılarına gönderme yapılmaktadır.

İkinci bölümde, devletin köylüye ulaşma girişimlerinin temelini oluşturan köylüyü "talim ve terbiye" etme çabalarından söz edilmektedir. Bu çabalarla ilişkili olarak, II. Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelen vatandaşlık kimliğinin inşası çerçevesinde önem kazanan "halk terbiyesi" fikrine ve Alman eğitim düşüncesinin etkilerine değinilmektedir. Beden terbiyesine dayanan uygulamalı eğitimin söz konusu yaklaşım içinde nereye oturduğu, Darümualliminlerden mezun olan öğretmenlerin

köycü düşüncenin gelişiminde nasıl bir rollerinin olduğu, tarımdaki verimliliği artırmak için eğitim alanında ne gibi girişimlerde bulunduğu ve eğitim tartışmalarında köylerin nasıl bir yaklaşım içinde değerlendirildiği soruları temel alınmaktadır. Bu sorulara verilmeye çalışılan cevaplarda, Edhem Nejad'ın, Osman Ferid'in, İsmail Mahir'in ve Sabri Cemil'in köycü fikirlerine değinilmekte ve *Yeni Fikir*, *Yeni Mektep* ve *Toprak* dergilerindeki tartışmalar incelenmektedir. Ayrıca *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* ile *Yeni Ziraat Gazetesi*'nin verilerine atıf yapılmaktadır.

Son bölümde ise, köycülüğün Türk milliyetçiliğinin gelişim sürecindeki yeri tartışılmaktadır. Bu çerçevede, askeri bir yenilgi olmanın ötesinde bir bilinç yenilgisi olarak da görülen Balkan Savaşları'nın etkisinden ve köycülüğün romantik Türk milliyetçiliği nezdindeki anlamından bahsedilmektedir. Ayrıca Rus Narodnizminin ve Bulgar köycülüğünün Jön Türk popülizmi üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Yine bu bölümde, köylerin, şehrin yozlaştırıcı kuşatıcılığına karşı bozulmamış bir "Türklük"ü temsil ettiği gerekçesiyle köylerin idealleştirildiği, ancak diğer yandan da köylerin elitist bir yaklaşımla "ehlileştirilmesi" gereken mekanlar olarak görüldüğü ileri sürülmektedir. Bu çerçevede, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in köycülük açıklamalarına ve *Türk Yurdu*, *Halka Doğru* ve *Türk Sözü* dergilerindeki diğer tartışmalara gönderme yapılmaktadır.

2. KÖYCÜ SÖYLEMİN EKONOMİPOLİTİĞİ

Köylü, imparatorluğun temel vergi ve asker kaynağı olması sebebiyle, Osmanlı ekonomik ve toplumsal hayatının belkemiği niteliğindedir. Devlet gelirleri içinde birincil kalem olarak sayılabilecek aşar vergisinin mükellefi olan köylü, savaş zamanlarında ise ordunun ana gövdesini oluşturuyordu. Köylü aynı zamanda ekonomik yapının temelini teşkil eden tarımsal üretimin de taşıyıcısıydı. Bu bakımdan, köylünün devlet açısından önemi, sistemin yaşamsal girdilerinin dayanağı olmasından kaynaklanıyordu²³.

Tarımın ekonomi içinde merkezi bir yeri olmasına ve köylünün nüfusun çoğunluğunu oluşturmasına rağmen, imparatorluğun geniş topraklarının sınırlı bir bölümünde tarım yapılmaktaydı. Bu durumun temel sebebi, toprağın nispeten bol bulunmasına karşılık, emeğin kıt olmasıydı²⁴. On dokuzuncu yüzyılda kısa aralıklarla yaşanan uzun savaşlar, salgın hastalıklar ve kıtlık sebebiyle köylü nüfusunun azalması²⁵, bu çelişkiyi daha da derinleştirmişti. Ancak yüzyıl sonunda Kırım, Kafkasya, Sırbistan, Bulgaristan, Makedonya ve Ege adalarından Anadolu'ya yönelen göçlerle Anadolu'da köylünün nüfusu tekrar artış gösterdi. Gelen insan toplulukları, tarım sektöründe istihdam edilmek üzere, çoğunlukla kırsal alana, ekime elverişli topraklara yerleştirildi. Devlet, tarımsal üretimi teşvik adına, Rumeli'ye yerleşenlere toprak dağıttı. Anadolu'da tarıma başlayanlara ise vergi muafiyeti tanıdı. Osmanlı'yı bu önlemleri almaya iten neden, Balkan topraklarının kaybıyla birlikte verimli toprakların elden çıkması ve Anadolu'daki tarıma elverişli toprakların atıl

²³ Bkz. Parvus, "Köylüler ve Devlet", **Türk Yurdu**, s. 9 (9 Mart 1327): 146-148.

²⁴ Tefik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı** (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998), 63-69.

²⁵ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler** (Trabzon: Serander, 2006), 328. M. Zühdü, 22 milyonluk Osmanlı nüfusunun 14,3 milyonunun geçimini tarımdan sağladığını belirtmekte; bu kesimi oluşturanların boş ve geniş araziye makine olmaksızın işlediğinin ve çoğunluğunun yaşlılar ve kadınlar olduğunun altını çizmektedir. Bkz. M. Zühdü, **age**, 231-232. Tekin Alp ise 25 milyonluk nüfustan çocuklar, yaşlılar, sakatlar, sanayi ve ticaretle uğraşanlar çıkarıldığında geriye 12,5 milyon kişinin kaldığını tahmin etmektedir. Bu miktar doğrudan doğruya ziraatla uğraşanları vermektedir. Bkz. Tekin Alp, "İstihsalat-ı Milliyeyi Artırmak Meselesi," **İktisadiyat Mecmuası**, s. 39 (15 Mart 1333): 5.

kalmayıydı²⁶. Bu politikayla birlikte çiftliklerin bir bölümü ortadan kalktı ve köyler Anadolu'daki hakim birim haline geldi. Bu süreçte Anadolu'da hayvancılığın ekonomi içindeki payının azalmasına karşılık tarımın ağırlığı giderek artmıştı²⁷.

Göçlerle ve devletin iskân politikalarıyla tarımda çalışan nüfus nispi bir artış gösterse de tarımdan hala potansiyelinin çok altında bir verim alınmaktaydı²⁸. Modern tarım usullerinin ve aletlerinin yaygınlaşmamış olması²⁹, çiftçi ve köylünün can ve mal güvenliğinin olmayışı, Osmanlı hukuk sistemindeki zaaf³⁰, sıkça baş gösteren kıtlıklar, köylünün ağır vergi yükü³¹, borçlar, angaryalar, kredilerin yetersiz kalması, ticaret önündeki engeller ve mali sistemin yetersiz kalması, tarımsal verimliliğin düşük olmasının sebepleri arasındaydı³².

Osmanlı tarımının bir başka temel zaafı ise, tarım ürünlerinin iç ve dış ticarete dahil edilememesiydi. Bu durumun önemli sebeplerinden biri, taşıma maliyetlerinin yüksek olmasıydı³³. Orta Anadolu, tahıl ambarı olmasına rağmen, taşıma maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı, bu bölgede elde edilen tarımsal ürün,

²⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 103. Osmanlı hükümeti, göçmenlerin kentlere yerleştirilmesine, mecbur kalmadıkça müsaade etmemiştir. Tercihli göçmenlerin ziraatle uğraşmaları için, Anadolu'daki köylere yerleştirmek yönünde olan Osmanlı'da, bu kişilerin nerelere sevk edileceğine dair bir talimatname hazırlanmıştır. Bkz. Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri: Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler** (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966), 82, 87.

²⁷ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 227-229. 20. yüzyılın ilk yıllarında milli gelirin yaklaşık yarısını, tarımdan elde edilen gelir teşkil etmekteydi. Tarım gelirlerinin GSMH içindeki payı, 1907'de % 51,9, 1913'te, % 47, 1914'te ise % 54,1 dolaylarındaydı. Bkz. **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı** (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973), 21.

²⁸ Bkz. "Tarihçe-i Zafer", **Köylü**, s. 15 (28 Ağustos 1324): 2. Tarımın tek zaafı, verimliliğin düşük olması değildi. Bazen de elde edilen mahsul, piyasaya çıkmadan yerinde çürüyordu. Bkz. Tekin Alp, "İktisadi İnkılap", **İktisadiyat Mecmuası**, s. 64 (14 Eylül 1333): 2.

²⁹ *Ekinci*'de çıkan bir yazıda, geniş toprakların ekilmemiş olmasının, köylü çok çalışmasına rağmen yoksulluktan ve borçtan kurtulamamasının, köylünün tembel olmasıyla ilişkili olmadığını altı çizilmektedir. Yazara göre, bütün bunların sebebi, köylünün "Nuh Nebi zamanından kalma çiftçilik usulleri" ile toprağı ekmesidir. Bkz. S.T., "Çiftçi Konuşması", **Ekinci**, s. 1 (11 Nisan 1329): 4.

³⁰ Bkz. "Mahkemelerimiz ve Köylüler", **Köylü**, s. 299 (11 Ağustos 1325): 1; Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, haz. Mehmed Çetin Börekçi, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999): 3.

³¹ Tekin Alp'in belirttiğine göre, hasılatının yüzde 12,5'ini aşar olarak veren köylü, yalnız aşar olarak şehirliden beş on misli fazla vergi vermektedir. Bkz. Tekin Alp, **age**, 1. Aşar vergisi hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", **Türkiye'de...**, 799-804. Aşar memurlarının topladığı aşarın ülkenin tarımını ve dolayısıyla ticaretini olumsuz yönde etkilediği iddia edilmektedir. Bkz. "Terfendecilerle Aşar Memurları", **Köylü**, s. 8 (19 Ağustos 1324): 3.

³² **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 204 vd; "Ziraat Hususundaki Dertler", **İktisadiyat Mecmuası**, s. 10 (21 Nisan 1332): 4-6.

³³ 19. yüzyıl boyunca taşımacılık, genellikle at ve deve sırtında yapılıyordu. Bkz. Güran, **age**, 69.

pazara ulaştırılamıyordu³⁴. Örneğin, buğdayı İç Anadolu'dan temin etmek, New York'tan ithal etmekten % 75 daha pahalıya mal oluyordu³⁵. Tarımsal ürünlerde ithalata bağımlılık, *Köylü* gazetesinde³⁶ şöyle ifade edilmişti:

“Biz esasen rençberiz. Memleketimiz de rençber memleketidir... rençberliğimiz bugünkü günde pek geridedir demek lazım gelir. O kadar geridedir ki güya rençber memleketi denilen şu mübarek toprak bizi henüz gereği gibi besleyemiyor, doyuramıyor, yabancı memleketlerin buğdayına, ununa mecbur bırakıyor. Hem de yalnız Rusya, Romanya gibi oldukça komşu sayılan ülkelerin değil, hatta Fransa'nın, hatta dünyanın öteki ucunda bulunan Amerika'nın unlarıyla beslenmeye mecbur ediyor”³⁷.

Osmanlı tarımını iç ve dış ticarete konu eden gelişmeler, dünya kapitalist sisteminin ihtiyaçları tarafından belirlendi. Söz konusu gelişmelerden biri, Osmanlı'nın bir nüfuz bölgesine dönüşmesiyle birlikte, askeri ve ekonomik açıdan stratejik öneme sahip olan ulaşım araçları inşasının gündeme gelmesi oldu. İmtiyaz yoluyla gerçekleştirilen bu yatırımların en önemlisi demiryollarıydı³⁸. Demiryolu yatırımlarından biri olan Anadolu demiryolu ağı, ülkenin tahıl ambarı olan iç bölgelerle limanları birbirine bağlayacak etkili bir ulaşım sundu³⁹. Nitekim ucuz ulaşım imkanlarının götürüldüğü yerlerde ve kıyı şeridinde yakın olan coğrafyada

³⁴ Parvus'a göre, siyasal gerilemeyi ve Batı'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu artıran “cahillik”, uluslararası pazarda tarım fiyatlarının düşmesi ve demiryollarının eksikliği, Osmanlı'da tarım ihracatının ilerlemesine ve yeni ziraat aletlerinin ve usullerinin Osmanlı'ya girmesine engel olmuştur. Tarım fiyatlarının düşmesi, dünyadaki genel eğilimdir ve bu durumun başta gelen sebebi, Amerika'nın tarım ürünleri pazarındaki ağırlığıdır. Amerika sahip olduğu geniş topraklarda yetiştirdiği tarım ürünlerini giderek düşen fiyatlarla satmakta ve Amerika'nın rekabet gücü karşısında Avrupa, tarım ürünlerine yüksek gümrük vergileri koymaktadır. Bu durumdan en çok etkilenen ülkeler, Osmanlı gibi tarım ülkeleri olmuştur. Osmanlı, bu koşullar altında tarım usullerini ve aletlerini yenileyememiştir. Bkz. Parvus, “Türkiye’de Ziraatin İstikbali”, **Türk Yurdu**, s. 49 (19 Eylül 1329): 21.

³⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908 1950)**, 11. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2007), 28. “Bu feyyazlı, mahsuldar topraklarımızı ekip biçerek yalnız kendimizi değil diğer birçok memleketleri de beslemek mümkün iken Amerika'dan, Rusya'dan, Romanya'dan buğday, un getirmek yazık günah değil mi?” diye soran Ziya Gökalp, Osmanlı'nın tarımsal ürünlerde dışarıya olan bağımlılığının ortadan kaldırılması için devlet korumacılığını önermektedir. Bkz. Ziya Gökalp, “Millet Nedir Milli İktisat Neden İbarettir?”, **İktisadiyat Mecmuası**, s. 1 (8 Şubat 1331): 5.

³⁶ İzmir'de çıkan ve imtiyaz sahibi İsmail Sıddık ve Mehmet Refet olan gazete, “Açık yazar. Okuyanı yormaz. Vatanın faidesine çalışır Osmanlı gazetesidir” ve “Her şeyden yazar, doğruluktan ayrılmaz, ahalinin ve başlıca esnafın, köylülerin, rençberin, işçilerin ilerlemelerine çalışır, kanuna uygun işlerine yardım eder, ahali dostu Türk gazetesidir” künyeleriyle yayınlanmıştır.

³⁷ “Musahabecik”, **Köylü**, s. 16 (30 Ağustos 1324): 1.

³⁸ Bkz. Murat Özyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları** (İstanbul: Arba Yayınları, 1988).

³⁹ Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 162.

üretilen tarım ürünlerinin ihracatı, dış pazarın talepleriyle örtüştüğü ölçüde yükseldi⁴⁰.

Demiryollarının inşası, ihracatın yükselmesini sağlasa da büyük oranda tarım bölgelerini limanlara bağlamak üzere inşa edildiğinden, ulusal bir ekonomi yaratmaktan uzaktı⁴¹. Osmanlı'da ulusal bir ekonomi yaratma girişiminin gündeme gelmesi için I. Dünya Savaşı'nı beklemek gerekecekti. I. Dünya Savaşı'yla birlikte ithalat olanaklarının daralması, iç kaynaklara yönelmeyi bir zorunluluk haline getirdi⁴². Yani Osmanlı tarım ürünlerinin, dış ticaretten sonra iç ticarete konu olması, yine dünya kapitalist sistemi içindeki çelişkilerin seyrine göre şekillendi.

Savaş sebebiyle Osmanlı'nın dış kaynaklardan mahrum kalması, iktisat politikalarının köklü bir değişimi anlamına geliyordu. Devlet iktisadiyatı, bu değişimin somutlaşmış ifadesiydi. Devletin iktisadi faaliyetlerle bütünleşmesi olarak tanımlanabilecek bu politika dahilinde devlet, sanayi yatırımlarının, ticari hayatın ve para piyasasının temel aktörü haline gelmişti⁴³. Devletin ekonomideki etkin rolü, cephe ve cephe gerisindeki ihtiyaçların karşılanması için iç kaynakların seferber edilmesi ve en etkin şekilde dağıtılması zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Kaynak seferberliğinin önemli bir boyutu, kuşkusuz tarımsal verimliliğin artırılması, üretimin teşvik edilmesiydi. Milli iktisat düşüncesinin yayın hayatındaki taşıyıcısı olan *İktisadiyat Mecmuası*'nda sorulan "Anadolu'nun birçok münbit [verimli] ve feyyaz [bereketli] noktalarında neden mahsulât-ı araziyemiz çürüyüp mahvoluyor?"⁴⁴ sorusu devletin gündemini de yansıtıyordu.

Ziraat eğitimlerinin yaygınlaştırılması, çiftçiye uygun koşullarda borç imkanlarının sağlanması gibi öteden beri gündemde olan girişimler, savaşın acil ihtiyaçları karşısında yeterli kaynağı yaratamamaktaydı. Bu tarz teşvik girişimlerinin yetersiz kaldığı noktada mükellefiyet-i ziraiyye uygulamaları, yani tarımda zorunlu çalışma

⁴⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, 3. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 38.

⁴¹ **age**, 96.

⁴² Boratav, **age**, 28.

⁴³ Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi (Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik)** (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), XIV.

⁴⁴ Tekin Alp, "Milli İktisada Doğru", **İktisadiyat Mecmuası**, s. 1 (8 Şubat 1331): 1.

ve ekme yükümlülüğünü öngören yasal düzenlemeler devreye girdi⁴⁵. Mükellefiyet-i ziraiyye uygulamalarının amacı, cephe gerisindeki köylüden maksimum fayda sağlamaktı. Söz konusu düzenlemelerin ideolojik alandaki yansıması ise çalışma ahlakını öven söylemler oldu. Bu bağlamda dönemin aydınları, köylünün millî vazifesi konulu yazılar kaleme aldılar. Büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil eden Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin yayın organında geçen “herhalde bir çiftçi yalnız kendinin değil bütün milletin yiyeceği, içeceğini artırmak için çalışmakla vazifedar olduğunu unutmamalıdır”⁴⁶ ifadesinde somutlaşan düşünce, bu yazıların ortak noktasıydı.

Köylüye çalışma ahlakının aşılması söyleminin ön plana çıkışı, Jön Türkler ve köylü arasındaki mesafenin açılmasıyla da yakından ilgiliydi. İktidara gelirken toprak ağalarına karşı küçük köylünün menfaatlerini ön plana çıkararak, aşar vergisinin kaldırılması gibi radikal projeleri olan Jön Türkler, kısa sürede geri adım atmış, taşradaki iktidarını büyük toprak sahipleriyle kurduğu ittifak üzerinden oluşturmuştu. Savaşla birlikte, kentlerin iâşe sorununun doğması sebebiyle tarımda zorunlu çalışma kuralının getirilmesi ve köy ve kentlerin birbirine bağlanması çabaları büyük toprak sahiplerini daha da güçlendirdi⁴⁷. Bir başka deyişle, devlet iktisadiyatının gerekleri, Jön Türkler ile büyük toprak sahiplerini ortak bir zeminde bir araya getirdi. Bu süreç, Jön Türklerin küçük köylüye daha da yabancılaşması anlamına geliyordu⁴⁸. Aradaki mesafeyi maddi dünyada kapatamayan Jön Türkler, köylüyü çalışma ahlakı ve millî vazife söylemleri üzerinden seferber etmeyi denedi.

2.1. Köylünün Sosyoekonomik Durumu

1913 yılında, Osmanlı'da kırsal nüfusunun % 5'ini oluşturan derebeyi ve toprak ağaları, toprağın % 65'ine sahipti. Toprağın geri kalan % 35'lik kısmını kırsal nüfusun % 87'sini meydana getiren orta ve az topraklı köylüler elinde tutuyordu.

⁴⁵ Mükellefiyet-i ziraiyye ile ilgili belgelerin bir derlemesi için bkz. Gündüz Ökçün, **Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922** (Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1983).

⁴⁶ Çiftçiler Derneği, “İâşe İşleri ve Çiftçilerimiz”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, yıl: 2, s. 10 (1 Ağustos 1334): 1.

⁴⁷ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, 57.

⁴⁸ I. Dünya Savaşı, Jön Türklerin “halk” tanımını değiştirmiştir. Öncesinde “halk” ile kast edilen küçük, yoksul köylüken, savaşla birlikte orta sınıf, “halk” olarak tanımlanmaya başlamıştır. Zafer Toprak, “Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler”, **Toplum ve Bilim**, s. 24 (Kış 1984): 75.

Topraksız köylüler ise kırsal nüfusun % 8'ini oluşturuyordu⁴⁹. Bu verilere bakıldığında, büyük toprak sahipleri dışında kalan köylülerin, kırsal nüfusun % 95'ini oluşturduğu söylenebilir. Bu kesimin, yani fukarâ-yı zürrânın⁵⁰ yaşam koşulları, II. Meşrutiyet'in birçok aydını tarafından kaleme alınmıştır.

Söz konusu yazıların bazıları, iktisadi yapının gövdesini oluşturan köylünün verimliliğinin artırılmasının, iktisadi kalkınmanın temel koşulu olduğunu göstermeyi kendisine amaç edinmiştir. Bazı yazılar ise toplumun en geniş kesimini meydana getiren köylülerin, 1908 sonrasında hayat standartlarının ne derece değiştiği sorusu üzerinden Meşrutiyet'i sorgulamıştır.

İbrahim Hilmi'nin "Milletin Kusurları Felaketlerimizin Esbabı" isimli çalışması, her iki hassasiyet noktasını da bünyesinde barındırmaktadır. İbrahim Hilmi, köylerin viran, köylünün perişan bir halde olduğunu belirtmekte ve topraktan yeterli ürün alınamamasını bu duruma bağlamaktadır⁵¹. Ayrıca köylünün muhtekirler, tefeciler, mültezimler, ağalar ve eşraf tarafından ezildiğini belirterek, Meşrutiyet'le birlikte köylünün hayatında herhangi bir değişiklik olmadığını vurgulamaktadır. İbrahim Hilmi'ye göre, köylü eskisi gibi çıplak, yurtsuz, sefil bir hayat sürmektedir. Köylü o kadar "atıl" ve "cahil" kalmıştır ki yakınından geçen bir dere olsa dahi, kuraklıktan yanan tarlası için yağmur duasına çıkmaktadır⁵².

II. Meşrutiyet döneminin en önde gelen köy romanı Küçük Paşa'da da köylünün durumu şöyle tasvir edilmiştir:

"Bütün geçmiş sefaletlerin, gelecek faciaların hikaye ve kehanet satırları oyulmuş, kabarmış olan bu buruşuk yüzlere bakıp da halden mükedder, gelecekte meyus olmamak mümkün değildi. Bu sefil halkı ne baharlar, ne bayramlar güldürmüş, ne acılar, işkenceler öldürebilmiştir. Her biri acı ve yakıcı birer hatıra ihya, birer macera ihtar ederek hüznü artırıyordu. Tunçtan yapılmış bir nevhager heykeli nasıl daima abus ise, bunlar da öyle idiler"⁵³.

⁴⁹ Türkiye'de Toplumsal..., 24.

⁵⁰ Sabahaddin, "Türkiye'de Devr-i Teceddüt", **Rumeli**, s. 10 (3 Şubat 1321), **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne – Bütün Eserleri / Prens Sabahaddin** içinde, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007): 120.

⁵¹ İbrahim Hilmi, **age**, 23.

⁵² **age**, 24- 25.

⁵³ Ebubekir Hazım Tepeyran, **Küçük Paşa** (İstanbul: De Yayınevi, 1984), 159.

Köylünün sosyoekonomik yaşam koşullarını konu eden aydınların genel vurgusu, köylünün biçare, bakımsız, çıplak ve aç olduğu⁵⁴ ve köylerde salgın hastalıkların kol gezdiği yönündedir⁵⁵. Altı çizildiği üzere, askerlik yükümlülüğü sebebiyle, köylerde tarlayı ekecek erkek kalmamıştır. Bu sebeple, tarlalar, kadınlar ve yaşlı erkekler tarafından sürülmektedir. Vergilerin gecikmesi durumunda, jandarmalar köylünün öküzüne, kap-kacağına, yatağına-yorganına el koymaktadır⁵⁶. İstanbul, Anadolu'nun önemini anlayıp dikkatini bu coğrafyaya yoğunlaştırırsa da henüz somut sonuçlar alınmamıştır. Köylüler hastalıklar, savaşlar, zararlı gelenekler ve kötü yönetimler sebebiyle yaşama isteğini yitirmiştir⁵⁷.

Osmanlı'da kötü yaşam koşullarının iyileştirilmesini milli iktisat politikalarıyla ilişkilendiren ilk aydınlardan biri Aleksander Israel Helphand, nam-ı diğer Parvus olmuştur⁵⁸. Parvus'un tezi, köylünün ekonomik gücünün artmasının devletin mali çıkarları için de zorunlu olduğudur. Tarımsal üretim artarsa devletin vergi geliri de artacaktır⁵⁹. Tarımın ilerlemesi, Osmanlı ekonomisini Avrupa'nın baskısı altından kurtulmaya da hizmet edecektir. Bu sebeple köylü sorununun bir an önce ele alınması gerekmektedir. Devlet, bütün halkın medeni ve ekonomik gelişimini sağlamak zorundadır. Halkın çoğunluğunu köylüler oluşturduğuna göre, devletin öncelikli görevi köylünün kalkınmasını sağlamaktır. Oysa bugüne kadar ne hükümet ne de herhangi bir şahıs köylünün durumu ile ilgilenmiştir. Sahipsiz kalan köylü, vergi ve asker kaynağı olarak görülmüştür. Köylüler arasında en sahipsiz kalanlar ise Türk köylüleri olmuştur. Ermeni, Bulgar, Sırp ve Rum aydınları kendi köylülerini

⁵⁴ Muhittin, "En Büyük Eksiğimiz 1", **Halka Doğru**, s. 6 (16 Mayıs 1329): 46.

⁵⁵ Abdullah Cevdet, "Büyük Hastalık", **İctihad**, s. 117 (12 Ağustos 1330): 313-314.

⁵⁶ Sabahaddin, **age**, 120; Sabahaddin, "Türkiye'nin İntibah ve Teceddüdü", **Türk**, s. 118 (2 Şubat 1321), **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne – Bütün Eserleri / Prens Sabahaddin** içinde, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 124.

⁵⁷ T.Y. "Anadolu'ya Dair", **Türk Yurdu**, s. 108 (21 Nisan 1332): 59.

⁵⁸ Aleksander Israel Helphand, 1867'de Rusya'da Yahudi bir küçük-burjuva ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İsviçre'de ekonomi politik eğitimi alan Aleksander Helphand, gençliğinde Alman sosyal-demokrat hareketinin ve 1905 Rus Devrimi'nin önde gelen liderlerinden biri olmuştur. 1908 Devrimi sonrasında Osmanlı'daki dönüşümlerle yakından ilgilenmiş, 1910-1914 arasında iktisadi konularda Jön Türklerin yarı-resmi danışmanlığını yapmıştır. *Tasvir-i Efkâr*, *Türk Yurdu*, *Bilgi Mecmuası* gibi dönemin önemli yayınlarında yazıları yayımlanmış, bir yandan da kendisine zengin bir iş adamı olmanın yollarını açan ticari faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı'da Parvus Efendi olarak tanınmıştır. Bkz. Winfried B. Scharlau, Zbynek A. Zeman, **Devrim Taciri**, çev. Süheyla Kaya (İstanbul: Kalkedon, 2007); M. Asım Karaömerlioğlu, "Helphand-Parvus and his Impact on Turkish Intellectual Life", **Middle Eastern Studies**, s. 6 (6 Kasım 2004): 145-165.

⁵⁹ Parvus, "1327 Senesinin Ahval-i Maliyyesine Bir Nazar", **Türk Yurdu**, s. 13 (3 Mayıs 1328): 222, 223.

savunmuşlar, ancak Türk köylüleri söz konusu olduğunda herkes sessiz kalmıştır. Türk aydınları, köylüleriyle bu tip bir ilişki kurmamış, daha da ötesi onlara sırt çevirmiştir. Böylece Türk milleti siyaset dışında kalmış ve Türk aydınları amaçtan yoksun kalmıştır. Tarım meselesinin millî mesele halini almasının sebebi budur⁶⁰. Parvus'a göre, Türk gençleri, istedikleri mücadele için ihtiyaç duydukları gücü, devleti besleyen, ordunun çoğunluğunu oluşturan köylülerde bulacaklardır⁶¹. Gençlerin ulaşması gereken köylüler, "fevkalade acıklı bir halde"dir. Çünkü çocuğunu askere gönderen köylü ailesi, tarlada çalışan bir işçiden mahrum kalmakta, bu durum karşısında köylünün ekonomik gücü daha da aşağı çekilmektedir⁶².

Parvus, köylünün kötü yaşam koşullarının sebeplerinden biri olarak da Düyun-ı Umumiye'nin Osmanlı üzerindeki baskısını göstermektedir. Düyun-ı Umumiye, bazı vilayetlerden elde edilen aşar vergisinin borç teminatı olduğunu iddia etmekte ve verginin azalmasına muhalefet etmektedir. Bu durumda Osmanlı'nın Düyun-ı Umumiye'ye olan borcunu ödeyen, köylülerdir. Parvus'a göre "Osmanlı köylüleri vatanları uğruna hem açlık çek[mekte], hem de canlarını feda" etmektedirler⁶³. Halk ve devlet yoksullaştıkça Düyun-ı Umumiye'ye giren meblağ artmaktadır⁶⁴.

Düyun-ı Umumiye örneği göstermektedir ki Osmanlı ekonomik ve ticari olarak Avrupa'ya bağlandığından beri, köylüler hızla yoksullaşmaktadır⁶⁵. Kırım Savaşı'ndan beri, devletin masrafları arttıkça ihtiyaç duyulan gelir, köylüye yüklenmektedir. Oysa devlet, dayandığı temel güç olan köylüye bunun karşılığını vermemektedir. En sonunda köylünün mali ve manevi gücü yıpranmıştır⁶⁶. Anadolu'daki açlık ve hastalıklar, halkta "nesil ve asıl" bozukluğuna sebep olmaktadır. Öyle ki Parvus, seferberlik zamanında gördüğü sefaletten dolayı dehşete düştüğünü şöyle belirtmektedir:

"Ben asakir-i Osmaniye'nin seferberliğe vaz'ı zamanında görmüş olduğum sefaletten düçar-ı dehşet oldum. Gözümün önünden binlerce insan içerisinde köylerden sağlam elbise ile gelenlere pek seyrek tesadüf edebildim. Zavallıların hepsi yırtık ve pek çok

⁶⁰ Parvus, "Köylüler ve Devlet", 146.

⁶¹ Parvus, "Türk Gençlerine Mektup", **Türk Yurdu**, s. 41 (30 Mayıs 1329): 312.

⁶² Parvus, "Köylüler ve Devlet", 147.

⁶³ Parvus, "Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolları", **Türk Yurdu**, s. 19 (26 Temmuz 1328): 317.

⁶⁴ Parvus, "Türk İli, Maliyeni Gözet", **Türk Yurdu**, s. 39 (2 Mayıs 1329): 270.

⁶⁵ Parvus, "Devlet ve Millet", **Türk Yurdu**, s. 27 (15 Teşrin-i sani 1328): 57.

⁶⁶ Parvus, "İş İşten Geçmeden Gözlerinizi Açınız!", **Türk Yurdu**, s. 36 (23 Mart 1329): 201.

yerlerinden yamalı elbiseler giyinmiş ve son derece zayıf bir halde idiler. Bu bir Türk sefaleti, kemik ve palaspere sergisi idi. Türk köylüleri niçin bu derece düçar-ı sefalet olmuşlar? Fakat zavallılar nasıl sefil kalmasınlar ki, ellerinde bulunan şeylerin kaffesi alındığı halde kendilerine hiçbir şey verilmemiştir. Askere lüzum olduğu zaman köylüden alınıyor. Vergi toplamak iktiza ettiği zaman yine köylüden toplanıyor.”⁶⁷

Parvus’un getirdiği bir diğer eleştiri, devletin, Anadolu’ya gelen muhacir köylünün bırakmak zorunda kaldığı toprak üzerindeki mülkiyet hakkını korumak için herhangi bir çaba sarf etmemesi olmuştur. Parvus’a göre Türk köylülerinin Avrupa’daki topraklarını terk edip Anadolu’ya gelmeleri, Osmanlı’nın Avrupa’yı terkini de hızlandırmaktadır. Ayrıca savaş nedeniyle harap olan yerlerde, özellikle de Trakya’da yaşayan Türk köylülerinin tarlalarını sürmek için ihtiyaç duydukları hayvan ve tohumları nasıl temin edecekleri düşünülmemektedir⁶⁸.

Parvus’un teşhis ettiği sorunlara getirdiği çözümlerin başında demiryolları inşası gelmektedir⁶⁹. Demiryolu inşası sayesinde işletilemeyen verimli toprakların işletilebileceğini ve işsiz köylünün istihdam edilebileceğini düşünmektedir. Ancak demiryollarından verim alınabilmesi için de bazı ek önlemlerin alınması ve tarımı istikrarsızlıktan kurtarmak gerekmektedir. Bu çerçevede devletin ürünün muhafazası için depo inşa etmesi, köylüleri faizcilerin elinden kurtarmak için ziraat sendikaları kurması⁷⁰, köylüyü hava koşullarına bağımlı olmaktan çıkarmak için tarımda makineleşmeye gitmesi, aşar vergisini azaltması, köylüyü nesillerdir işlediği toprağın resmi sahibi yapması ve yeni tarım usullerini öğretmek “cahil köylünün gözünü açması” gerekmektedir⁷¹.

2.2. II. Meşrutiyet’in İlk Yıllarında Jön Türklerin Toplumsal Taban Arayışı ve Köy Politikası

II. Meşrutiyet’in ilanı ile İttihat ve Terakki’nin gizlilikten açığa çıkmasıyla birlikte, kendisine yönelen toplumsal desteği, askerlerden toplumun geniş halk kesimlerine

⁶⁷ Parvus, “Devlet ve Millet”, 57.

⁶⁸ Parvus, “İş İşten...”, 201-202.

⁶⁹ Parvus, “Türk Gençlerine...”, 312.

⁷⁰ Parvus, “Türkiye’de Ziraatin...”, 23-24.

⁷¹ Parvus, “Köylü ve Devlet”, **Türk Yurdu**, s. 58 (21 Kânûn-ı sani 1329): 171-173.

doğru genişletmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı⁷². Rumeli'deki toprakların kaybedilmesiyle birlikte dikkatlerin Anadolu'ya doğru çevrilmesi⁷³, cemiyeti Anadolu'nun çoğunluğunu oluşturan köylünün desteğini almaya zorlamaktaydı. Jön Türklerin kendisini halkın hangi kesimine yaslaması gerektiği konusunda cemiyet içinde iki ayrı eğilim söz konusuydu.

İttihat ve Terakki'deki eğilimlerden biri, küçük köylünün Osmanlı ekonomisi için önemini vurgulamakta, köylünün borç sorununu gündeme taşımakta ve kooperatifleşmenin ve düşük faizli kredi temininin altını çizmektedir⁷⁴. Devrim öncesinde ve devrim sonrası ilk aylarda, bu eğilimi görünür kılan bazı girişimler olmuştur. Kimi yetkililer, köylüyü yerel eşrafın boyunduruğundan kurtarmak gerektiğine inanmaktadır. Örneğin Halep valisi Hüseyin Kâzım, çıkardığı bir beyanname ile yerel eşrafın zulmüne son vereceğini açıklamıştır⁷⁵. 1908 kongresinde toprak reformunun gündeme gelmesi⁷⁶ ve cemiyetin 1908 programında⁷⁷ arazi sahiplerinin tasarruf hakları ihlal edilmemek şartıyla, köylülerin toprak sahibi kılınacağı ifadesi de İttihat ve Terakki içindeki radikal kesimin yaklaşımını yansıtmaktadır. İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün sol kanadını oluşturan ve daha sonra Federatif Halk Partisi'ni (Narodna Federativna Partija) kuracak Sandanistlerin, İttihat ve Terakki ile olan müzakerelerinde gündeme getirdikleri büyük toprak sahiplerinin arazilerinin kamulaştırılarak köylüye dağıtılması talebinin de programdaki bu vurgu üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Zira İttihat ve Terakki'nin hazırladığı ve 5 Ağustos 1908'de çeşitli Bulgar gruplara gönderdiği "uzlaşma programı"nda da büyük toprak sahiplerinin arazilerinin kamulaştırılması konusuna yer verilmiştir⁷⁸. Sonuçta, çeşitli dinamiklerin belirleyiciliği altında, Jön Türklerin iktidara geliş sürecinde, muhafazakar bir kır politikası yerine, yoksul köylüleri yerel eşraftan korumaya dönük önlemler almayı planlayan eğilim daha ön

⁷² Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960** (Ankara: Tekin Yayınevi, 1991), 70.

⁷³ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, 6. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), 186.

⁷⁴ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, 80.

⁷⁵ Şanda, **Reaya...**, 10.

⁷⁶ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, 67.

⁷⁷ Bkz. "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 (1324) Senesinde Kabul Edilen Siyasal Programı", Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 98-100.

⁷⁸ Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008): 242, 246.

plandadır⁷⁹. Ziya Gökalp'in bir şiiri de Jön Türk radikalizminin bu özlemlerini yansıtmaktadır:

*Ey Türk, senin köyün hür bir yuvadır
Çiftlik değil, yoktur beyi, ağası...
Her köylünün var bir çifti, tarlası.
Öz evinde o hem bey, hem ağadır...*

*Lakin ey Türk, bu mesut köy bitiyor!
Mültezimin, faizcinin, tüccarın
Pençesinde... Diyor: "Beni kurtarın!"
Bu üç işi senden çabuk istiyor:
"Kaldır âşar usulünü, aç banka
Yap her semtte bir zirai sendika!"⁸⁰*

Cemiyet içindeki ikinci eğilim ise, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temel alan bir siyaset izlemenin gerekli olduğu yönündeydi. İttihat ve Terakki'nin karar kademelerinde yaygın olan görüş ikincisi oldu⁸¹ ve Cemiyet, devrimden sonra iktidarını şehirli işçiyi ya da köylüyü içine alacak kadar geniş bir tabana oturtmaya yeltenmedi⁸². Ancak bu yaklaşım bir "hassasiyet" olarak söylem düzeyinde varlığını sürdürdü. Bunun bir yansıması olarak, İttihat ve Terakki'nin yayın organlarında Jön Türklerin eski hükümet politikaları altında ezilen köylüleri nasıl kurtardığını anlatan çok sayıda metne rastlamak mümkündür. Örneğin İttihat ve Terakki tarafından çıkarılan *Vatandaş* gazetesinde, köylünün "ıstıraplarla dolu" geçmişi ve Jön Türk iktidarının köylünün çıkarlarını gözetiyor oluşu, köylüye hitaben şöyle anlatılmaktadır:

"Bir zamanlar eski hükümetin, yırtıcı insanları bizi birer birer öldürürken, mübarek büyükbabalarımızdan kalan bu güzel toprakları düşmanlarımıza verirken köylüleri de soyup soğana çeviriyordu... O kadar bereket görmediğiniz bir sırada Allah'a tevekkül edip düşünürken bir de tahsildarlar geliyor, çanağınızı çömleğinizi sorup götürüyor. O vakit, zavallı köylüler, gözlerinizden tane tane yaşlar süzülüyordu. Bunları hepimiz biliyorduk. Ve bildiğimiz için yüreğimize kan damlıyordu. Ne yapılabilir, elden ne gelirdi. Bir zalim, milletin başına baykuş gibi oturmuş, etrafında kendi kafadarlarını toplamış, istediğini kesip biçiyordu... O vakitler İttihat ve Terakki Cemiyeti ortaya atıldı. O, hep fenalık düşünenleri bir tarafa dağıttı. İş başına namuslu, özü sözü doğru

⁷⁹ Ahmad, *İttihatçılıktan...*, 63.

⁸⁰ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 372.

⁸¹ Ahmad, *İttihatçılıktan...*, 80.

⁸² Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 197.

*adamlar geçirdi. Artık canı yürekten bir "ooh" dedik. İçimiz rahat etti... Bize serbestliğimizi verdikten sonra, köylülere lazım olan şeyleri düşündü."*⁸³

Buradaki ifadelerin aksine, İttihat ve Terakki Cemiyeti kısa bir süre içinde yerel güçlerle, yani toprak ağaları ve eşrafla ittifak kurmuş⁸⁴; 1908'deki programında yer verdiği topraksız ve az topraklı köylüye toprak dağıtılması konusunu bir daha dile getirmeyerek⁸⁵ küçük köylüye dayanan radikal projelerden vazgeçmiştir. Bununla birlikte İttihatçılar, sonraki siyasal programlarında tarımsal üretimin artırılması için düşük faizli, uzun vadeli kredi imkanlarının sağlanması, aşarın düşürülmesi gibi temel noktalar üzerinden köylüyü teşvik konusuna yer vermiştir⁸⁶. Köylünün durumunun iyileştirilmesini devlet gelirini arttırmanın bir aracı olarak gören Jön Türkler, bu doğrultuda, siyasal programlarında öngördükleri bu adımların bir bölümünü atmışlardır⁸⁷. Zira tarımda üretimin ve verimliliğin artırılması için, sulama, ağaçlandırma, makine ithal edilmesi⁸⁸, tohumluk sağlanması, çiftçiye uygun koşullarda kredi sunulması, yeni ziraat usullerinden faydalanmak için Alman uzmanların Türkiye getirilerek Türk öğrencilerin Almanya'ya gönderilmesi, çiftçinin üründen daha fazla gelir elde etmesi için millî şirketlerin kurulması gibi atılımlar gerçekleştirilmiştir⁸⁹.

Sonuçta 1890'da 4700 bin ton olan toplam zirai üretim, 1909'da 8575 bin tona, 1913'te 10163 bin tona ulaşmıştır. Kişi başı üretim ise aynı yıllarda 413 kg, 601 kg ve 666 kg olarak seyretmiştir⁹⁰. Ancak uygulamada köylünün gündelik hayatında

⁸³ A. İsmet, "Köylü Kardeşlerime", **Vatandaş**, s. 41 (10 Temmuz 1326): 4.

⁸⁴ Kabasakal, **age**, 70.

⁸⁵ Akşin, **age**, 119, 157.

⁸⁶ Bkz. "1913 (1329) Kongresinde Kabul Edilen Siyasal Program", Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 140-145. Tekin Alp'e göre, ne olursa olsun köylünün hayatında bir inkılap döneminin başladığını inkar etmek mümkün değildir. Bu dönemde köylünün hem "gözü açılmış", hem de geliri bir miktar artmıştır. Kimi yerlerde köylüler bir araya gelerek kooperatifler kurmuşlardır. Hükümet henüz aşarı kaldırmamış olsa da çeşitli ıslahat yollarını aramaktadır. Bkz. Tekin Alp, "İktisadi İnkılap", 2.

⁸⁷ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, 37.

⁸⁸ *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 'ndaki bir makaleye göre, tarımda modern makinelerin kullanılmasını öngören "yeni zaman çiftçiliği"nin yapıldığı memleketlerde çiftçiler hatta "uşakları" bile "itibarlı", "şerefli" birer insan olarak yaşamaktadırlar. Yeni zaman çiftçiliği, suhulet, kolaylık, sürat ve bereket getirmektedir. Böylece çiftçi alın teri dökmeden, bel bükmeden daha fazla mahsul elde eder. Bkz. Osman Şefik, "Yeni Zaman Çiftçiliği", **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, yıl: 2, s. 1 (1 Teşrin-i sani 1333): 199-200.

⁸⁹ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, 55.

⁹⁰ Duran, **age**, 337.

ciddi bir dönüşüm yaratıldığını söylemek güç gözükmemektedir⁹¹. Nitekim İttihat ve Terakki'den toplumsal desteğinin önemli bir bölümünü oluşturan yerel eşrafın⁹² çıkarlarına aykırılık arz edecek şekilde mülkiyet ilişkilerini dönüştürmesi beklenemezdi. Ayrıca devlet hazinesi, borçların en önemli kaynaklarından biri olan aşar vergisini kaldırılamayacak kadar yüklü bir borç altındaydı⁹³. Diğer yandan, tarımın güçlendirilmesini amaçlayan savaş ekonomisi, tarımsal üretimi piyasaya yönelterek köyün kentlerle bütünleştirilmesi ve ulusal ekonominin inşa edilmesini hedeflemişti. Bu süreç, toprak sahiplerinin kırdaki iktidar alanının güçlendirilmesini, buna karşılık yoksul köylünün yaşam koşullarının daha da ağırlaşmasını beraberinde getirmiştir. İşgücü kıtlığının telafi edilebilmesi için, köylünün çiftliklerde çalıştırılmasını öngören uygulamalar bu dönemde başlatılmış, hatta toprak üzerindeki mülkiyet haklarının güvence altına alınması vaatleri ön plana çıkmıştır⁹⁴. Sonuç olarak, savaş ekonomisinin gerekleri, Jön Türkleri devrim günlerindeki radikalizmden daha da koparmıştır.

2.3. Savaş ve Köylüler

I. Dünya Savaşı'nda "ülkenin denizden ablukaya alınması, demiryolu dış hatlarının düşman ülkelerden geçmesi, savaş nedeniyle ülkelerin ihraç edebilecekleri besin maddelerini stok etmeleri"⁹⁵ gibi sebeplerle dış kaynaklardan mahrum kalan Osmanlı, kendi öz kaynaklarını harekete geçirmek zorunda kalmıştır. Böylece savaş, mahsulün sağlanmasını bir "müdafaa-i milliye" meselesi haline getirmiş⁹⁶ ve Anadolu'yu kentlere bağlamayı zorunlu kılmıştır. Ancak üretime katılan insan ve hayvan sayısının azalması ve geniş arazilerin atıl kalmasıyla birlikte, Anadolu'daki öz kaynakların da verimliliği düşmüştür. Bu sebeple tarımda verimliliğin artırılması, hükümetin birinci gündem maddelerinden biri olmuştur⁹⁷. Hükümet, savaşın getirdiği zararları insanların, hayvanların, doğal kaynakların ve sermayenin

⁹¹ Parvus'a göre İttihat ve Terakki'nin etkisinin azalmasının sebeplerinden biri, Meşrutiyet'in ilanından sonra geçen dört senelik zaman içinde köylünün refahını yükseltmek için bir adım atmaması olmuştur. Bkz. Parvus, "Esaret-i...", 317.

⁹² Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)** (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), 199.

⁹³ Şanda, **Reaya...**, 12.

⁹⁴ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, 55-57, 63, 68.

⁹⁵ Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 29.

⁹⁶ "Ziraat ve Ticaret Nazırıyla Mülakat", **İktisadiyat Mecmuası**, s. 1 (8 Şubat 1331): 6.

⁹⁷ "Mücâhede-i Ziraiyye", **İkdam** (16 Kânûn-ı sani 1332): 57.

etkinliğini artırarak telafi edebilmek için bir dizi önlem almıştır. Umur-ı Ziraiye Komisyonu'nun oluşturulması⁹⁸, Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin kurulması⁹⁹, kredi imkanlarının genişletilmesi, tohumluk ve çift hayvanı temininin sağlanması, makine alımlarının yapılması, kimi yerlerde ziraat memurları aracılığıyla öğrencilere tarım dersi verilmesi, amele taburlarının tarımda çalıştırılması¹⁰⁰ ve askere gitmeyen köylüye tarımda çalışma zorunluluğunun getirilmesi, bu çerçevede gündeme gelen önlemler olmuştur.

2.3.1. Korporatist Örgütlenme Modeli ve Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, Jön Türklerin geçmişle hesaplaşmasını gerektiren önemli kırılmalar olmuştur. Söz konusu hesaplaşmanın bir boyutu, savaşların getirdiği toprak kayıpları neticesinde, hakim devlet paradigması olan Osmanlıcı ideolojinin terk edilmesi ve bu boşluğun Türkçülükle doldurulmasıdır. Ayrıca, savaş nedeniyle ülkelerin içe kapanması ve Osmanlı'nın dış kaynaklardan mahrum kalması, ekonominin kendi kendine yeterliliğini temel alan millî iktisat politikalarını gündeme getirmiştir. Geçmişle hesaplaşmanın bir diğer boyutu ise toplumsal sorunların hangi metotlara dayanılarak çözülebileceği ve toplumsal hayatın nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin yürütülen tartışmalardır. Solidarist-korporatist örgütlenme modeli, bu tartışmaların önemli bir gündem maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Solidarist-korporatist örgütlenme modeli, toplumun meslek örgütleri üzerinden yapılanması fikri üzerine kuruludur. Korporatizm yoluyla, toplumun kaynaşmış, bütünleşmiş bir yığın haline gelebileceği düşünülmüştür. Osmanlı'da Ziya Gökalp ve Tekin Alp'in öncülüğünde tartışılmaya başlanan korporatist düşünce, mesleki örgütlenme sayesinde toplumsal sınıfların ortadan kaldırılmasını ve toplumu oluşturan unsurların tıpkı bir organizmayı oluşturan organlar gibi, birbiriyle dayanışma halinde varlığını sürdürmesini öngörmektedir¹⁰¹.

⁹⁸ "Ziraat Komisyonu", **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 1671 (31 Kânûn-ı evvel 1332): 10.

⁹⁹ Işıl Çakan, "Mesleki Temsil Arayışları İçinde Çiftçilerin Siyasal Temsiline İlişkin Çabalara Bakış: Osmanlı Çiftçiler Derneği'nden Türkiye Zürra Fırkası'na (1914-1920)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, s. 1 (2002): 27-89.

¹⁰⁰ "Ziraat ve Ticaret Nazırıyla Mülakat", 6

¹⁰¹ Bkz. Zafer Toprak, "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", **Toplum ve Bilim**, s. 12 (Kış 1980): 41-49.

Jön Türkler nezdinde hep bir ideal olarak algılanan “İttihad” fikriyle de uyumluluklar gösteren korporatist sistem, savaşın getirdiği yıkımlar karşısında daha da önemsenen bir alternatif olmuştur. Korporatizm tartışmalarının doruğa ulaştığı bu dönem, aynı zamanda Jön Türklerin büyük toprak sahipleriyle olan ittifakının da netlik kazandığı ve karşılıklı destek arayışlarının arttığı bir tarihsel aşamaya denk gelmektedir. Osmanlı Çiftçiler Derneği, korporatist düşünce ile Jön Türklerin tarımsal üretimi artırma ve toprak sahipliliğini parti içinde tutacak¹⁰² örgütlenme arayışlarını buluşturan çabalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1914’te kurulup 1918’de siyasal partiye dönüşen Osmanlı Çiftçiler Derneği, ilk kurulduğu andan itibaren İttihat ve Terakki’yle yakın temas halindeydi¹⁰³. Zira derneğin fahri reisi Dahiliye ve Maliye Nazır Vekili Talat, derneğin tabii reisi Ziraat ve Ticaret Nazırı Ahmet Nesimi, derneğin başkanı ise Antalya mebusu Hamdullah Emin’di¹⁰⁴. Ayrıca derneğin ilk toplantısı ve sonraki umumi toplantıları İttihat ve Terakki’nin Nuri Osmaniye kulübünde yapılmıştı¹⁰⁵.

Cemiyet nizamnamesinde siyasetle meşgul olunmayacağı, çiftçilerin, çiftçilerle ticari ilişki halinde olanların haklarının savunulacağı belirtilmekteydi. Ayrıca okullarda ziraat derslerinin verilmesi ve çiftçi çocuklarının ziraat okullarına devam etmesi, tarım ürünlerinin yüksek fiyatlarla satılması, tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi ve tecrübe tarlalarıyla numune çiftliklerinden en iyi şekilde yararlanılması için girişimlerde bulunulması öngörülmekteydi. Avrupa’daki tarımın durumunun takip edilebilmesi için yurtdışı ziyaretlerinin gerçekleştirilmesi ve her sene ülkenin farklı yerlerine tatbikata dayanan dersler verilmesini sağlamak da cemiyetin amaçları arasındaydı¹⁰⁶.

Derneğin yayınladığı *Çiftçiler Derneği Mecmuası* ise yeni tarım aletlerinin kullanımı ve yeni ekim usulleri konusunda çiftçiye bilgi vermeyi, tarım aletlerinin ucuz fiyatlarla temini konusunda aracılık yapmayı, çiftçilerin ucuz krediye ulaşmalarını sağlamak için yol göstermeyi amaçlamaktaydı. Ayrıca tasarrufların doğru

¹⁰² Bkz. Çakan, *age*, 28.

¹⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, c. 2, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 364-365.

¹⁰⁴ “Çiftçiler Derneği Heyet-i Kiramı”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, s. 1 (11 Eylül 1332): 16.

¹⁰⁵ Çakan, *age*, 32.

¹⁰⁶ *Osmanlı Çiftçi Cemiyeti Nizamnamesi (1326)*, mad: 1-20, bkz. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 367-371.

değerlendirilmesi için çiftçileri tasarruf sandıklarına yönlendirmek ve bu yolla zengin olma yollarını göstermek de derginin amaçları arasında yer almaktaydı. Köylüleri hastalıkların tedavi edilmesi, uzun ömürlü, sağlam ve çok sayıda çocuk sahibi olmaları konusunda bilgilendirmek, ahlakla ilgili makaleler yayınlayarak köylüyü “doğru yola katmak”, tarım aletleri konusunda aydınlatmak da yine derginin başlatmayı öngördüğü çalışmalardı¹⁰⁷.

Gerçekleştirmeyi öngördüğü bu faaliyetleriyle Çiftçiler Derneği, Fransa’da kurulan çiftçi loncalarına benzetilmiştir. Örneğin *Türk Sözü* yazarı Faik Bey, Fransız çiftçi loncalarının ve Loncalar Kanunu’nun Osmanlı için örnek teşkil etmesi gerektiğini düşünmektedir. Yazar, bu kanunu “ihmal edilmiş, mütevazi ve kanaatkâr bir halkın yarınki hayatından taşan bir ışık” olarak görmektedir. Fransız çiftçi loncalarını ise köylünün toplumsal ve iktisadi ilerlemesine katkıda bulunan ve toplumun “bütün inkılâplarına yabancı kalmış, her zaman unutulmuş, hakir görülmüş bir kitleyi uyandır[an]” kurumlar olarak tasvir etmektedir¹⁰⁸. İttihat ve Terakki çevresinin de Osmanlı Çiftçiler Derneği’ne, benzer anlamlar atfettiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı Çiftçiler Derneği ile İttihat ve Terakki’nin ilişkisi, Prens Sabahaddin’in Meşrutiyet’in ilanının hemen öncesinde öneri olarak getirdiği bir modeli anımsatmaktadır. Prens Sabahaddin’e göre köylünün ahlakı, onu faal bir iş hayatına alıştırmaktan uzaktır. Köylü geleceğe değil, geçmişe dönük olarak yaşamaktadır. Onu kazanmak için, eşraf ve küçük memurların iyilerini kazanmak ve dernekleşmeye gitmek gerekmektedir¹⁰⁹. Osmanlı Çiftçiler Derneği’nin konumu, Prens Sabahaddin’in öngördüğü bu modele oldukça yakındır. Nitekim Dernek, İttihat ve Terakki’nin eşrafla olan ilişkisini derinleştirme kaygısından beslenmekte ve köylüyle Cemiyet arasındaki mesafeyi eşraf üzerinden köylüyü “ıslah” yoluyla aşma çabasını yansıtmaktadır.

¹⁰⁷ Hamdullah Emin, “Çiftçiler Mecmuasının Tutacağı Meslek ve Felah Yolları”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 1 (11 Eylül 1332): 2-3. Ayrıca bkz. “Çiftçi Derneği”, **Tanin**, (19 Mayıs 1330): 1. Derneğin faaliyetlerine bakıldığında, öngördüğü çalışmaların küçük bir bölümünü hayata geçirdiği görülmektedir. Dergi geç de olsa yayın hayatına başlamış ve birçok öğrenci ziraat eğitimi almak üzere, Avrupa’ya gönderilmiştir. Ancak bunlar dışındaki faaliyetler sınırlı kalmıştır. Bkz. Çakan, **age**, 34-35.

¹⁰⁸ Faik, “Esnaf İçin Terakki Yolları 2: Çiftçi Loncaları”, **Türk Sözü**, s. 7 (22 Mayıs 1330): 53-55.

¹⁰⁹ Bkz. Sabahaddin, “Tenkidinizi Okurken”, **Terakki**, s. 9-10 (Haziran 1908), **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne – Bütün Eserleri / Prens Sabahaddin** içinde, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007): 247, 249.

2.3.2. Sermaye Sorununa Çözüm Arayışları: İtibâr-ı Ziraiyye ve Dâhilî İstikraz

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde çokça durulan “itibâr-ı ziraiyye”¹¹⁰ konusu, İttihat ve Terakki’nin de II. Meşrutiyet boyunca üzerine en çok eğildiği meselelerden biri olmuştur.

“İtibâr-ı ziraiyye”nin bu derece önemsenmesinin sebebi, tarım sektöründeki borç imkanlarının bir dizi sosyal ilişkiyi belirlemesinden kaynaklanmaktaydı. Tarım sektöründeki sermayenin düşük olması, topraktan yeterince verim alınamamasının, mahsulatın düşük düzeyde kalmasının, göçlerin ve nüfusun azalmasının en önemli sebeplerinden biriydi¹¹¹. Ayrıca yetersiz sermaye, köylünün muhtekirlere olan bağımlılığını da artırmaktaydı¹¹². Köylü için borçlanmanın hayatın sıradan bir parçası olmasının ardında ise toprağın geleneksel yöntemlerle sürülmesi sebebiyle iklim koşullarının belirleyici olması ve bu sebeple üretimde sürekli bir dalgalanma yaşanması yatmaktaydı. Kıtık yıllarında köylü, hayvanlarını ve tarım aletlerini satmak zorunda kaldığından ve yetersiz üretim dolayısıyla tohumluk ayıramadığından dolayı, borç ve kredi arayışları sıkça gündeme gelmekteydi. Bolluk dönemlerinde ise fiyatlarda büyük düşüşler yaşanmakta, vergiler köylünün aleyhine işlemekteydi. Dolayısıyla köylü kazandığının önemli bir bölümünü vergilere ayırmak zorundaydı. Ayrıca dönem dönem yaşanan hayvan salgın hastalıkları ve vergilendirme usulü de köylüyü borçlanmaya iten sebeplerdi¹¹³.

Köylünün geleneksel borç kanalı, kendisine yüksek faizle borç veren sarraf, tefeci ve tüccardı. Köylü, bu kimselere borcunu ödeyemediğinde tarım işçisi ya da kiracı durumuna düşüyordu. Yani borç yükü, “zirai kredi ilişkilerini, farklı sosyal grupların ilişkisi haline dönüştürüyor ve köyün sosyal yapısında önemli değişmelere yol açıyordu”¹¹⁴.

¹¹⁰ “... itibâr-ı ziraiyyeden maksat, kısa vadeli ve arazi rehnine müstebit olmayan ikrazattan ibarettir. Uzun vadeli ve rehn-i araziye müstebit olan ikrazat, itibâr-ı arazi faslına aittir”. Bkz. Tekin Alp, “Ziraat Bankası-2”, **İktisadiyat Mecmuası**, s. 10 (21 Nisan 1332): 1.

¹¹¹ Tekin Alp, “Ziraat Bankası-3”, **İktisadiyat Mecmuası**, s. 11 (28 Nisan 1332): 1-2; Galib Haldun, “Ziraatimizin Vaziyet-i Hazırası”, **İktisadiyat Mecmuası**, s. 3 (29 Şubat 1332): 3.

¹¹² “Ziraat İşleri: Halka Doğru”, **Tanin** (29 Mayıs 1330): 1.

¹¹³ Tefik Güran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Kredi Politikasının Gelişmesi, 1840-1910”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar: Edirne, 8-10 Mayıs 1984** (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986): 95-99.

¹¹⁴ Güran, **age**, 105.

Geleneksel borç kaynaklarının ağır koşulları ve yabancı bankaların köylüye kredi vermeye yönelmemesi, zirai borç veren ulusal bir banka kurulmasını gerekli kılıyordu¹¹⁵. Tarım sektöründe sermaye sorununun çözümü için ilk girişim, 1863'te Tuna'da kurulan Memleket Sandıkları olmuştu. Memleket Sandıkları'nın kaynağını, çiftçilerin sandığa verdiği mahsulün satılmasından elde edilen gelir oluşturuyordu. 1883'te Memleket Sandıkları'nın yerini Menafi Sandıkları almıştır. Bu oluşumlar köylünün kredi sorununu çözememiş ve 1888'de Ziraat Bankası kurulmuştur¹¹⁶.

Ziraat Bankası'nın verdiği kredi miktarı, yıllar içinde artış göstermekle birlikte¹¹⁷ kredi piyasası içindeki payı hiçbir zaman önemli bir noktaya varmamıştır. Ayrıca küçük üreticiler, hukuki prosedür gereği kredi imkanlarından yeterince yararlanamamıştır¹¹⁸. Sonuçta devletin köylüyü sarraf, tefeci ve tüccarın oluşturduğu piyasanın olumsuz etkilerinden kurtarma girişimi başarısız olmuştur¹¹⁹.

II. Meşrutiyet döneminde yoksul köylünün kredi sorunu tekrar ele alınmış ve Ziraat Bankası'nda reform konusu gündeme gelmiştir¹²⁰. Bu çerçevede bankanın yetki ve sermayesi artırılmış¹²¹, modern tarım için gerekli olan aletlerin teminine yardımcı olması¹²² ve köylüye ürününü en iyi fiyattan satabilmesi konusunda yol göstermesi¹²³ öngörülmüştür.

Savaş döneminde köylünün sermaye ihtiyacına cevap vermesi umuduyla gündeme gelen bir diğer çözüm, köy bankalarıydı¹²⁴. Örneğin 1915'te Konya'da valinin

¹¹⁵ Arslan Yüzgün, "Ziraat Bankası", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 771.

¹¹⁶ Güran, **age**, 116-118. "Ziraat Bankası", **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 1703 (25 Ağustos 1333): 193-194.

¹¹⁷ 1889 yılında Ziraat Bankası'nın verdiği kredi miktarı 16,3 milyon kuruş, kredi alanların sayısı 18200 kişiyken, 1910'da kredi miktarı 106,2 milyon kuruş, kredi alanların sayısı 146700 kişiye ulaşmıştır. Bkz. Güran, **age**, 121.

¹¹⁸ Ortakçıların borç alabilmesi için, teminatlı kefil göstermeleri ve mahalle veya köy heyetinden onaylı belge ve arazi sahibiyile olan mukaveleyi sunmaları gerekmektedir. Bkz. Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (1888-1939)** (İstanbul: Kenan Basımevi, 1939): 201.

¹¹⁹ Güran, **age**, 124-125.

¹²⁰ Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat"**, 150.

¹²¹ "Ziraat ve Ticaret Nazırıyla Mülakat", 9. Ayrıca bkz. "Ziraat Bankası", **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, 193-194; "Ziraatimizin Vaziyet-i Umumiyesi", **İktisadiyat Mecmuası**, s. 5 (14 Mart 1332): 7.

¹²² Tekin Alp, "Ziraat Bankası-5", **İktisadiyat Mecmuası**, s. 13 (12 Mayıs 1332): 2.

¹²³ Tekin Alp, "Ziraat Bankası-6", 2.

¹²⁴ Tekin Alp, köy bankalarından bir şeyler beklemenin iyimserlik olduğunu düşünmektedir. Tekin Alp'e göre, köylüler "perişan" bir halde olduğundan teşkilatlanacak durumda değildirler. Avrupa'daki muadillerinin başında köy öğretmeni ya da rahibi olduğundan oradaki girişimler başarılı olmuştur.

girişimiyle köy bankaları oluşturulmuştu. Elli haneye kadar olan köylerde, köyün ihtiyar heyeti, ziraat muallimi ve ziraat memurlarının danışmanlığında üç dönümlük toprağı köylülere ektirecek ve buradan sağlanan üründen elde edilen gelir, köy bankalarının sermayesi olacaktı. Bir başka girişim, 1916'da Kayseri'de Kayseri Mutasarrıfı Zekai Bey'in girişimiyle kurulan Köy İktisat Bankası'ydı. Kurucu üyelerin tamamı, aynı zamanda İttihat ve Terakki üyesiydi. 1916'da köylü ve tüccara mal karşılığı avans sağlamak, mal ve hizmet satışlarına aracılık etmek gibi amaçlarla kurulan Kayseri Millî İktisat Anonim Şirketi kurucuları da İttihat ve Terakki'ye üyeydi. İttihat ve Terakki'nin desteğiyle kurulan diğer kredi kuruluşları arasında, Akşehir Osmanlı İktisat Anonim Şirketi, Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Osmanlı Anonim Şirketi, Millî Aydın Bankası, Manisa Bağcılar Bankası yer almaktadır¹²⁵.

Savaş dönemi, köylünün olduğu kadar devletin de borçlanma kanallarına olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Devletin başvurduğu yöntemlerden biri, dahili istikraz yani iç borçlanma olmuştur. Bu yönelim, toplumun borç vermeye ikna edilmesini gerekli kılmış ve bunun için kampanyalar başlatılmıştır. Bu çerçevede süreli yayınlarda dahili istikrazın yararlarını anlatan, toplumu devlete borç vermeye teşvik etmeyi amaçlayan yazılar yayınlanmıştır.

Örneğin *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nda çıkan "Çiftçi Kardeşlerle Musahabe" başlıklı bir yazıda, dahili istikrazdan en çok yararlanacak olanların çiftçiler olacağı belirtilmektedir. Yazıda anlatılanlara göre, madrabazlar bir altına karşı beş kağıt almaktadırlar. Savaş döneminde devlet, kağıtları altınlarla bire bir değiştireceğinden bir altından beş altın kazanmaktadırlar. Devlet ise bunu telafi edebilmek için yabancı devletlere borçlanacak, sonra bu borcu ödemek için fazla vergi tahsil edecektir. Yapılması gereken, çiftçinin çıkarlarını koruyan devlete arka çıkmasıdır. Çiftçiler, içinden geçilen savaş döneminde "hamiyet ve fedakarlık" göstermeli, yani devlete borç verip onu dış borçlanmadan kurtarmalıdır¹²⁶. Çiftçiler önceki dönemlerde olduğu gibi kazandıklarını "safliklarından" dolayı madrabazlara kaptırmamalıdır¹²⁷.

Ancak okullaşmanın sınırlı olması sebebiyle Osmanlı'da merkezi bir örgütlenmeye gitmek gerekmektedir. Bkz. Tekin Alp, "Ziraat Bankası-6", *İktisadiyat Mecmuası*, s. 15 (26 Mayıs 1332): 1.

¹²⁵ Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, 80 vd.

¹²⁶ Yusuf Mazhar, "Çiftçi Kardeşlerle Musahabe", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, yıl: 2, s. 6 (1 Nisan 1334): 1.

¹²⁷ Çiftçiler Derneği, "Çiftçi Kardeşler! Fazla Paralarımızı İstikraza Yatıralım", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, yıl: 2, s. 7 (1 Mayıs 1334): 1.

Zira bu savaş, sadece siperler arkasında gerçekleşen, top, tüfek, süngü savaşı değil, aynı zamanda, “topraktan yiyecek, içecek çıkarmak yani açlıktan kurtulmak itibariyle saban, orak, tırpan muharebesidir”¹²⁸.

iftiye seslenen başka bir yazıda da savaş döneminde hükümete destek için “varını yoğunu kaybetme”nin bir vazife olduğu belirtilmektedir:

“Ey ifti kardeş, oğlunu uşağını din yolunda vatan yolunda çalışmak için hududlara göndermekten ekinmediğin gibi paranı da bu uğurda sarf eylemekten çekinmemek hatta varını yoğunu feda etmek vazifendir”¹²⁹.

Dahili istikraz için devletin asıl seslenmek istediği kesim, savaş dönemindeki yüksek fiyatlar sebebiyle büyük kazançlar elde eden büyük toprak sahipleri ve yerel eşraf olmuştur. Bu noktada, devrimin ardından silikleşen Jn Türk radikalizminin savaş döneminde tamamen kaybolmasının ardındaki sebeplerden birinin de savaşın finansmanı için bu kesimden beklediği destek olduğu açığa çıkmaktadır.

2.3.3. Tarımda alışma-Ekme Yükümlülüğü ve Köylüye alışma Ahlakı Dersleri

I. Dünya Savaşı süresince ülke ekonomilerinin ie kapanarak ihracatlarını kısıması, dış kaynaklı tarımsal ürünlerde bir kesintiye sebep olmuştu. Üstelik Balkan Savaşları’nda bazı verimli toprakların kaybedilmesi de ülke çapındaki tarımsal üretimde bir düşüşü beraberinde getirmişti. Bu koşullarda Anadolu, tarım ürünlerinin temin edilebileceği yegane bölge haline gelmişti. Ancak işgücünün çoğunluğunu oluşturan köylülerin silah altına alınmasıyla birlikte¹³⁰ Anadolu’daki tarımsal üretimde büyük bir düşüş yaşanmıştı. Seferberlik sresinde hayvanların bir bölümüne el konulması, hayvan vebasının yaygınlaşması, ayrıca bu dönemde yaşanan ekirge felaketi tarımsal verimliliği dşrmşti. Köylünün savaş seferberliği nedeniyle ürününe el konulacağı endişesi de tarımsal üretimin düşmesine sebep olan

¹²⁸ iftiler Derneği, “İaşe İşleri...”, 1.

¹²⁹ Yusuf Mazhar, “ifti Kardeşlerle Musahabe”, 2.

¹³⁰ 1. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı’da seferber edilen toplam kişi sayısı, 2873000 olarak tahmin edilmektedir. Bkz. Edward J. Erickson, **Size lmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu** (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 315.

faktörlerden biriydi. Savaş öncesinde 68 milyon dönüm arazi ekilirken, bu sayı savaşın ilk yılında 35, ikinci yılında 27 milyona düşmüştü¹³¹.

Devlet hem ordunun hem de sivil halkın temel gıda ihtiyacını sağlamak üzere Anadolu tarımının üretkenliğini arttırabilmek, atıl kapasiteyi harekete geçirebilmek için bir dizi önlem aldı. Okullarda öğrencilere uygulamaya dayanan tarım dersleri verilmesi, gayrimüslim amele taburlarından ve çiftçi taburları oluşturulması, bu girişimlendendi¹³².

I. Dünya Savaşı'nda tarımsal üretimi arttırmak için alınan bir diğer önlem, mükellefiyet-i ziraiye, yani toprakta çalışma ve ekmeyi zorunlu kılan uygulamalar oldu¹³³. Bu çerçevede 1914 yılında, seferberlik süresince köylerde toprağı ortaklaşa ekme yükümlülüğü öngören bir talimatname yayınlandı. Talimatnameye göre, 16-20 yaş arası ve 45 yaş üstü ya da askerliği tecil edildiği veya izinli olduğu için savaş sırasında köyünde kalan erkekler, köylerindeki tarlayı ekip sürmeye mükellef kılındı. Buna uymayanlar, İdare-i Vilayat Kanunu'nun 74. maddesine göre cezalandırılacak, ihlalin tekrarı durumunda ise bu kişilere Divan-ı Harbler tarafından gerekli görülen ceza verilecekti. Ayrıca köylerdeki el konulmayan hayvanların ortaklaşa kullanılarak tarımsal üretim sürecine dahil edilmesi, her sene köylerde ekilen arazi ve tohumun miktarının Nezaret'e bildirilmesi öngörüldü. Köylünün hizmete alımının takibini ise vali, mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürleri, köy imamı veya papaz, muhtar, köy okulu öğretmeni ve ileri gelenlerden iki kişinin dahil olduğu komisyon üstlenecekti. Ayrıca talimatnamede, büyük çiftlikleri ekmek için yeterli sayıda işçi bulunamazsa, köydeki ziraat işini tamamlamış olanların bu çiftliklere sevk edileceği de belirtilmektedir¹³⁴.

18 Eylül 1916 tarihli Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkati ile askerlik hizmeti dışında kalan ve tarımla uğraşanlar, Ziraat Nezareti tarafından kararlaştırılacak

¹³¹ Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi**, 81-82.

¹³² **age**, 83-85.

¹³³ Balkan Savaşları'nda da mükellefiyet-i ziraiyye uygulaması getirilmişti. Bu dönemde yayınlanan talimatname, silah altına alınan askerlerin köylerindeki tarlaların, yöre halkı tarafından ekilmesini, hayvanlarının muhafaza edilmesini öngörmekteydi. Bkz. "Silah Altına Alınan Asker-i Osmaniye'nin Memleketlerindeki Ziraatlerinin Müddet-i Gayubiyetlerince Suret-i Temini Hakkında 16 Mart Sene 329 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye", **Dâhiliye Nezareti Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası**, c. 1 (Dersaadet: Hilal Matbaası, ty.): 15-17.

¹³⁴ "Seferberlik Devam Ettikçe Her Köyde Müşterek Amele-i Mükellefler Marifetiyle Tarlaların Suret-i Zer'i Hakkında Talimatname (1330/1914), Ökçün, **age**, 3-4.

miktarda ekim yapmakla mükellef kılındı. Tarımla uğraşmayanlara ise buldukları bölgede en çok yetiştirilen ürünleri ekme zorunluluğu getirildi. Ayrıca bu kanuna ve onun ertesinde çıkan Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkatinin Tatbikatı Hakkında Nizamname'ye aykırı davrananlara para cezası verilmesi öngörüldü¹³⁵. Söz konusu nizamnameye göre, vilayetlerde Zer'ıyyat Heyeti oluşturulacak, her kazadan zer'ıyyat memurları tayin edilecek ve İstanbul'da bir Mükellefiyet-i Ziraiyye Heyeti teşkil edilecekti. İhtiyar Heyetleri ve köy imamlarına, Nizamname'nin kendilerine tebliğ edildiği günden itibaren bir hafta içinde, bölgelerinde bulunan çift sürmeye elverişli olan hayvanların, çift sürebilecek kadın ve erkeklerin, bölge sakinlerine ait nadas ve ekizlerin kaydını tutma ve köye gelen zer'ıyyat memurlarına teslim etme zorunluluğu getirildi. Zer'ıyyat memurları ise ekilecek tarlaları, her gün ekilmesi gereken dönüm miktarını belirleyecekti. Bu arada köylüler ve çiftler boş kalmayacak, bir önceki senede öngörüldüğü şekilde tarlada çalışacaklardı. Zer'ıyyat memurları, "mükellefiyet-i ziraiyye"nin gereklerini "cebren" uygulama yetkisiyle donatıldı. Gerekirse Nahiye müdürleri kendilerine Jandarma kuvveti verecekti¹³⁶.

Tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğüne ilişkin bu düzenlemeleri ideolojik alanda tamamlayan çaba ise, köylüye çalışmanın bir millî vazife olduğu fikrinin aşılması girişimleri olmuştur. Gerek süreli yayınlarda, gerekse köy mekteplerinde ve ziraat memurları aracılığıyla çalışma ahlakının gerekleri köylüye aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bir millî vazife olarak tanımlanması, aslında Meşrutiyet'in temel ilkeleriyle de uyum içindeydi. Çalışmak, kanunlara itaat etmek, vergi vermek, askerlik hizmetinde bulunmak gibi bir kamusal görevdi, bir başka deyişle vatandaş olmanın gereği idi¹³⁷. Bu çerçevede, çalışmak, devletin halka öğreteceği bir değer olarak sunulmuştu¹³⁸. Hatta geçmiş hükümetlerin halkı ataletle sürüklediği iddiası¹³⁹,

¹³⁵ "Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkati (5 Eylül 1332/18 Eylül 1916)", Ökçün, *age*, 5.

¹³⁶ "Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkatinin Tatbikatı Hakkında Nizamname" (5 Eylül 1332/18 Eylül 1916), Ökçün, *age*, 6-10. Ayrıca bkz. "Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu Münasabıyla: Bu Kanunun Tatbikatı Hakkında Bir Mülakat", *İkdam* (15 Şubat 1332): 1.

¹³⁷ Füsun Üstel, "**Makbul Vatandaş**"ın Peşinde: İkinci Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 88.

¹³⁸ Ahmet Muhtar Bey, "Ziraat Programı", *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, s. 9 (1 Eylül 1325): 47.

¹³⁹ *age*, 48. Edhem Nejad da köylünün atalet içinde yaşadığını, tükettiği kadar ürettiğini belirtmektedir. Bkz. Edhem Nejad, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* (İstanbul: Yeni Turan

adeta Meşrutiyet'in meşruluğunu ilan etmenin bir yoluydu. Vatandaş olmaktan en uzak olan kitleler yani köylüler, çalışma ahlakına ilişkin yazılara da en çok konu olan kesimdi. *Türk Yurdu*'nda yayınlanan "Nasırlı El" isimli şiir, bu yaklaşımı örnekleemektedir:

*Kardeşçığım! O nasıl el, pamuk gibi bembeyaz?..
Kadın eli, o ellerin Osmanlı'ya yakışmaz!*

...
*Nasırlı el!.. Vatanın sevgisi, mahbûbu,
Bir milletin düşmanına hem tüfeği, hem topu...*

*Koş kardeşim! Tarlalara ki ondadır her devlet,
Bu toprağın sayesinde mesut olur bir millet...*

*Çalış, çalış bileklerin tembel, tembel durmasın,
Boş durup da vatanını ta kalbinden vurmasın!*

...
*Vatan için çalışmadık, işsiz, güçsüz oturduk,
Garba karşı ulu, ulu şanımızla mağrurduk!¹⁴⁰*

Köylüye "çalışma ahlakı"nın aşılmasına ilişkin metinlerde, sıkça atıf yapılan referanslardan biri, din olmuştur. Örneğin tarımın Müslümanlar için farz olduğu belirtilmiş¹⁴¹ ve çalışmak ibadet olarak sunulmuştur. Örneğin *Halka Doğru*'nun "Köylülere Vaazlar" köşesi, tembelliği "en büyük günah" olarak ilan etmiş ve halka çalışmayı öğütlemiştir. Yazara göre, Hristiyanlar Müslümanları ezmeye çalışırken Müslümanlar köy kahvelerinde tembellik yapmış, dini unutmuş ve kanaat adı altında miskinliğe sürüklenmiştir. Oysa Peygamber para kazanmanın Allah yolunda cihat olduğunu, sadece ahiret için değil, dünya için de çalışılması gerektiğini söylemiştir¹⁴². Çalışmak, Müslümanlar için farzdır. Çünkü ancak bu şekilde kişi vergilerini ödeyebilir ve düşmanlara karşı silahlanabilir¹⁴³.

Çiftçiler Derneği Mecmuası'nda da ziraatin "şer'an farz" olduğunun altı çizilmiş ve halka "zamanın ihtiyacını" anlayarak tarlalarda, bağlarda, bahçelerde çalışmaları

Matbaası, ty.): 13. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Ethem Nejat, **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları** (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2001).

¹⁴⁰ Hasan Sadî, "Nasırlı El", **Türk Yurdu**, s. 7 (9 Şubat 1327): 109.

¹⁴¹ Muhammed Hilmi, "Ziraatin Müslümanlar Üzerine Şer'an Farz Olduğu," **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 3 (11 Teşrin-i sani 1332): 37-39.

¹⁴² "Köylülere Vaazlar 2: Tembellik En Büyük Günahtır", **Halka Doğru**, s. 15 ([17] Temmuz 1329): 115.

¹⁴³ "Köylülere Vaazlar 3: Çalışmak Müslümanlara Farzdır", **Halka Doğru**, s. 19 (15 Ağustos 1329): 149.

yönünde nasihatler verilmiştir. Tembelligin maddi ve manevi sorumluluğunun büyük olduğu, nitekim ülkenin açlıktan perişan olmasına sebep olabileceği uyarısında bulunulmuştur¹⁴⁴. Hatta Allah'ın köylüye her sabanı tutup itmesinde ve kazmayı vurmasında “en az on sevap” verdiği belirtilmiştir¹⁴⁵.

Ahmed Emin'in köycülük adına önemli bir teşebbüs olarak tanımladığı *Köy Hocası*'nda¹⁴⁶ da dine köylüye “çalışma ahlakı”nı öğretmenin bir aracı olarak sıkça gönderme yapılmıştır. Amacın, “köylüye dinini dünyasını bildirerek çalışıp çabalamanın yolunu göstermek” olarak belirtilmiştir. Derginin ilk sayısında köy hocası, köylünün doğru yolu bulması ve kalkınması için nasihatler vereceğini ve bu şekilde hem kendisinin sevap kazanacağını hem de köylüde “iyi huylar, güzel haller peyda olduğunu” göreceğini söylemiştir¹⁴⁷. Köy hocasına göre, köylü, her şeyi “aklı erenler”den beklememeli, köylü olduğu için yapabileceği bir şey olmadığını düşünmemeli ve çalışmalıdır¹⁴⁸.

Görüldüğü gibi, savaşın finanse edilmesi kaygısı, insan gücünün seferberliği için çok yönlü girişimleri beraberinde getirmiştir. Savaşla birlikte artan kayıplar ve ihtiyaçlar, bir yandan tarımsal verimliliği artırmaya dönük ekonomik teşviklerle, diğer yandan köylüye toprakta çalışma zorunluluğu getiren yasal düzenlemelerle telafi edilmeye çalışılmış; bu önlemlerin söylemsel desteği ise “Protestan ahlakı”nı anımsatan bir çalışma ahlakı vurgusu olmuştur.

¹⁴⁴ M. A., “Ziraatin Millet-i İslamiye Üzerine Şer'an Dahi Farz Olduğu, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 4 (11 Kânûn-ı evvel 1332): 58-59.

¹⁴⁵ M. A., “Ziraatin Şer'an Lüzumu ve Ehemmiyeti”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 1 (11 Eylül 1332): 5.

¹⁴⁶ Ahmed Emin, “Köycülük Hareketi”, **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 1763 (30 Haziran 1335): 53. *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, bu yazıyı *Vakit* gazetesinden aktarmıştır.

¹⁴⁷ Köy Hocası, “Selamnaleyküm”, **Köy Hocası**, s. 1 (1 Kânûn-ı evvel 1334): 2.

¹⁴⁸ Vahid, “Bizi Sahici Müslümanlar Kurtarır”, **Köy Hocası**, s. 1 (1 Kânûn-ı evvel 1334): 4-5.

3. EĞİTİM TARTIŞMALARINDA KÖYCÜLÜK

Osmanlı geleneksel kurumlarının 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işlevini yitirmeye başlamasıyla beraber, siyasal, ekonomik ve sosyal alana yönelik reformların gerçekleştirilmesi gündeme gelmiştir. III. Selim'in Nizam-ı Cedid ıslahatları ve II. Mahmud'un modern bir ordu ve bürokrasi oluşturma girişimleri, günümüze dek devam edecek olan bu reform zincirinin ilk halkaları olmuştur.

Tanzimat'tan itibaren ivmesi artan söz konusu reform hareketleriyle birlikte, Osmanlı toplumu ve devlet yapısında yaşanan köklü dönüşüm, devletin yeni ve karmaşıklaşan işlevlerini yürütebilecek bir asker-sivil bürokrasinin oluşturulmasını¹⁴⁹ ve toplumun “yeni zihniyet” doğrultusunda mobilize edilmesini gerekli kılmıştır. Modernleşme sürecinin getirdiği bu ihtiyaçlar bütünü, resmi ideolojinin temel taşıyıcısı olan eğitim kurumlarının¹⁵⁰ yeniden düzenlenmesi girişimlerini de beraberinde getirmiştir¹⁵¹. Artık eğitim bir amme hizmeti olarak görülmeye başlamış ve bu alanda çeşitli ıslahatlar başlatılmıştır¹⁵².

Devlet denetiminde, merkezi, modern, yaygın ve dünyevileşmiş bir eğitim sistemi inşasının gündeme gelmesiyle birlikte, bu süreci yönlendirmek ve eğitim kurumları arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere, 1857 yılında Maarif Nezareti kurulmuştur¹⁵³. Ayrıca Osmanlı eğitim sistemini düzenlemek amacıyla, 1869 yılında,

¹⁴⁹ Osmanlı bürokrasisinin gelişimi ile ilgili olarak bkz. Carter Vaughn Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Sosyal Tarihi** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).

¹⁵⁰ İdeoloji-eğitim ilişkisi ile ilgili çeşitli tartışmalar için bkz. Gerald Gutek, **Philosophical and Ideological Perspectives on Education** (Londra: Allyn and Bacon, 1996); Henry A. Giroux, **Ideology, Culture & the Process of Schooling** (Londra: The Falmer Press, 1981); Rachel Sharp, **Knowledge, Ideology and the Politics of Schooling** (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1980); Samuel Bowles ve Herbert Gintis, **Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life** (New York: Routledge and Kegan Paul, 1976).

¹⁵¹ Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, der. Kemal H. Karpat (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004): 73-242.

¹⁵² A. Teyfur Erdoğan, “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 7.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi** (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001);

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılmış¹⁵⁴, böylece devletin eğitim alanındaki otoritesi tescillenmiştir. Diğer yandan, Tanzimat'tan itibaren çok sayıda rüşdiye, idadi ve sultani açılmış¹⁵⁵, II. Abdülhamid döneminde ise sıbyan mekteplerinin yerini iptidai mektepleri almıştır¹⁵⁶. Ayrıca öğretmen yetiştirmek üzere Darümualliminler açılmış ve Osmanlı'daki ilk üniversite olan Darülfünun kurulmuştur¹⁵⁷. II. Meşrutiyet döneminde sultanilerde köklü yeniliklerin gerçekleştirilmesi, Darülfünun'un reforme edilmesi, Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile ilköğretimin düzenlenmesi ve medreselerin ıslah edilmesi¹⁵⁸ de Osmanlı eğitim tarihinin diğer önemli kırılmaları olmuştur.

Eğitim alanında nasıl bir dönüşümün gerçekleşmesi gerektiği, reformlarla eş zamanlı olarak, Osmanlı aydınları tarafından da çeşitli platformlarda tartışılmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde eğitim felsefesi ve politikasına yönelik tartışmalar, gündemde önemli bir yer işgal etmiştir¹⁵⁹. Dönemin eğitimcileri ve sosyal bilimcileri, ülkeye giren Avrupa çıkışlı yayınlar ve yurtdışına giden araştırmacıların kaleme aldığı eserler üzerinden, pedagoji alanındaki son tartışmaları takip edebilme imkanı bulmuşlardır. Bu yayınlardan esinlenerek “Seçkinler Eğitimi”, “Çocuktan Hareket”, “Kültür Eğitimi” gibi farklı eğitim modelleri üzerinde tartışmışlardır¹⁶⁰. Bu tartışmalar içerisinde doğrudan ve dolaylı olarak gündeme gelen eğitim modellerinden biri de “köycü eğitim” olmuştur.

Köycü eğitim modeli, Osmanlı'nın, dağılma sürecinden kurtulabilmesi için, köylerin kalkınmasını temel alan bir eğitim sisteminin oluşturulmasını öngörmektedir. Bu modele göre, Osmanlı'nın ekonomik ilerlemesi, “memleketin yegâne menba-ı

Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, 5 cilt (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939-1940-1941-1942-1943) ve Erdoğan, **age**.

¹⁵⁴ Nizamname'nin tam metni için bkz. Faik R. Unat, **Türkiye Eğitiminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış** (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 99-119.

¹⁵⁵ Yahya Akyüz, **Türk Eğitiminin Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, 5. bs. (İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994), 142-146.

¹⁵⁶ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitiminin Sistemi** (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 113-147.

¹⁵⁷ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 104-107 ve 146-149.

¹⁵⁸ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri** (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 192 vd.

¹⁵⁹ Akyüz, **age**, 229-230.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün, **age**, 41-156.

serveti”¹⁶¹ olan tarımsal üretimden başlayacaktır¹⁶². Bu atılımın gerçekleşebilmesi içinse, öncelikle çağdaş bir ziraat eğitimi verilmeli¹⁶³ ve bu yolla “köylünün terbiye-i iktisadiyesi” sağlanmalıdır¹⁶⁴. Bu model çerçevesinde köycüler, köylülere ve gençlere zirai eğitim verilmesi yoluyla gerçekleştirilecek bir ziraat inkılabının, tarımsal üretimi artırılabilceğini düşünmüşlerdir¹⁶⁵. Ayrıca “okumuş, yazmış, fikri açılmış, Hanya’yı Konya’yı anlamış, Avrupa’yı öğrenmiş adamlar”ı bu inkılabın neferleri olarak görmüşlerdir¹⁶⁶. Ziraat eğitimi almış bu gençlerin, köylülere teorik ve pratik bir zirai eğitim vermek üzere köylere gönderilmesi gerektiğini vurgulamışlardır¹⁶⁷. Bu düşüncelerden esinlenerek oluşturulan ziraat programında ise kadınlara özel ziraat okullarının kurulması, her vilayette ziraat ameliyat mektebinin açılması, köy okullarında verilen eğitim programının zirai eğitimi temel alması, buradaki öğretmenlerin ziraat okulları mezunu olması ve bu okullarda numune tarlaları oluşturulması öngörülmüştür¹⁶⁸.

Köycüler, ikinci olarak, köylülerin kültürel olarak eğitilmesi düşüncesi üzerinden köycü ideolojiye tutunmaktadırlar. Bu yaklaşımın çıkış noktası, batılılaşma sürecinde siyasal rejime yabancılaşan köylülerin, ancak bir halk eğitimiyle sistem içinde tutulabileceği tezidir. Dönemin birçok düşünüründe mevcut olan bu eğilimin arkasında, köylülerin eğitim kurumları aracılığıyla “talim ve terbiye” edilmesi düşüncesi yatmaktadır. Zira köycülere göre, köylünün “zekâsı pek az, pek mahdut hakikatlerle yoğrulmuş”tur¹⁶⁹; ancak tam da bu sebeple, “fikrine bir şey girmek nasıl ağır olursa çıkması daha güç olur”¹⁷⁰. Köycüler, bu düşünceden hareketle, geleneksel

¹⁶¹ Ahmed Tevfik, “Darümualliminler-Çiftlik Mektepleri”, **Yeni Mektep**, s. 9 (Kânunusani 1327): 261; **MMZC**, Devre I, İçtima Senesi 1, c. 3, 5 Mayıs 1325, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 517.

¹⁶² Hatta tarımsal kalkınmaya askeri bir strateji gibi bakılmaktadır. Örneğin M. Zühdü, Osmanlı’nın kendisini savunabilmek için, “Ziraat Orduları” oluşturması gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. M. Zühdü, “Ziraatimizin Şerâit-i İktisadiyesi Kıtaat-ı Ziraiye”, **Türk Yurdu**, s. 62 (3 Nisan 1330): 249.

¹⁶³ Mehmed Zeki, “Köylerde Mektepçilik”, **Yeni Fikir**, s. 18 (Kânûn-ı evvel 1329): 579.

¹⁶⁴ “İstihsalat-ı Milliyeyi Artırmak Meselesi”, **İktisadiyat Mecmuası**, s. 59 (5 Temmuz 1333): 1-4

¹⁶⁵ II. Meşrutiyet döneminde tarımda verimliliği artırmak için, toprağı ekim usullerini anlatan birçok kitap yayınlanmıştır. Örnek olarak bkz. Hüseyin Kâzım, **Ameli ve Tatbiki Ziraat Dersleri** (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335); Mustafa Fehmi, **Yeni Usul Ziraat Dersleri** (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1333, 1334); Hüseyin Kazım, **Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü** (Dersaadet: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, 1329, 1331).

¹⁶⁶ “Ahval-i İktisadiyemiz”, **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 1767 (1337): 83.

¹⁶⁷ “Ziraatımız Nasıl Terakki Edebilir?”, **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 1677 (1335): 42.

¹⁶⁸ “Ziraatımızın Vaziyet-i...”, 7.

¹⁶⁹ M. Şekib, “Bu Sene Çıkacak Talebelerimize” **Yeni Mektep**, s. 3 (Haziran 1327): 73.

¹⁷⁰ **age**, 74.

zihniyetin etkisindeki köylülerin eğitilerek “yeni zihniyet”e de bağlanabileceğini düşünmüşlerdir. Bu beklenti doğrultusunda Darülmualimin mezunu, “yeni zihniyet”in taşıyıcısı olan öğretmenlere merkezî bir rol atfetmişlerdir. Osmanlı eğitim sistemini ve köylerdeki eğitim imkanlarını eleştirerek¹⁷¹ eğitimde köklü bir reformun yapılması gerektiğinin de altını çizmişlerdir.

Köycü eğitimin üçüncü ayağı ise, bu eğitimin köyden tüm yurda taşınarak millî eğitimin bir parçası haline getirilmesi, yani tüm yurttaşları kapsaması fikridir. Dolayısıyla toprak ve tarım, sadece köyde köylüye verilecek bir eğitim değil, yurdun dört bir yanında, kıyıda-kentinde verilecek merkezî, ulusal eğitimin temeli olarak öngörülmektedir. Bu çerçevede, köycü eğitimi savunanlar, ilkokuldan yükseköğrenime kadar eğitimin her aşamasında tüm öğrencilere ayrıntılı ve uygulamaya dayanan bir toprak eğitiminin verilmesi gerektiğine dikkat çekmektedirler¹⁷². Köycüler, öğrencilerin toprağı tanıması için “çiftçice geziler”e çıkarılmasını önermektedir. Kır hayatı, şehrin yozlaştırıcı etkisine karşı bir önlem olarak düşünülmektedir¹⁷³.

Köycü eğitimin ilk boyutunda, tarım, rasyonel bir çerçeveye oturtulmakta ve sadece iktisadi bir üretim faaliyeti olarak görülmektedir. Eğitimin amacı, maksimum fayda getirecek bir üretim düzeyinin sağlanması için, köylüleri ve köylüyü eğitecek genç ziraatçıları zirai bilgiyle donatmaktır. Köycülüğün ikinci ve üçüncü ayağı ise ideolojik bir söylemden beslenmektedir. Bu noktada tarım, çelişkileri görünmez kılan ve toplumsal unsurları birbirine yapıştıran bir işlev kazanmaktadır. Dolayısıyla köycü ideoloji, bir yandan köylüyü köyde tutarak toplumsal mobilizasyonun engellenmesi ve kentin kargaşadan arındırılması amacına hizmet etmekte, diğer yandan de millî birliğin güvencesi olarak ortaya konulmaktadır.

¹⁷¹ Örneğin Nâfi Atuf, köy okullarının birer “in” gibi olduğunu, bu okulların ve bu okullardaki öğretmenlerin zekayı ve hassasiyeti söndürdüğünü belirtmiştir. Bkz. Nâfi Atuf, “Maarifimiz Hakkında 2”, **Türk Yurdu**, s. 112 (16 Haziran 1332): 118.

¹⁷² “İptidai ve İdadi Mekteplerinde Ziraat Dersleri”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s. 5 (18 Teşrin-i evvel 1325): 67-69.

¹⁷³ O. Ferid, “Toprak Ders ve Tecrübeleri: İptidai Mekteplerinde Ziraat Nasıl Okutulur?”, **Yeni Fikir**, s. 7 (Haziran 1328): 197-198.

3.1. Köylünün “Talim ve Terbiye”si

Köycü eğitimin II. Meşrutiyet’le birlikte tartışılmaya başlamasının ardındaki sebeplerden biri, yeni rejimin ihtiyaç duyduğu toplumsal desteğin halkın eğitilmesi yoluyla sağlanabileceği düşüncesidir. Bu düşünceye göre, aydınlar ve devlet halka doğru gitmeli ve halkın geniş kesimini oluşturan köylüyü “talim ve terbiye” etmelidir. Bu yolla köylü tebaa olmaktan çıkacak ve vatandaşlık kimliği etrafında seferber edilecektir. Böylece devrimin ilkeleri, merkezin tekeline çıkarak tüm taşraya yayılacaktır. Diğer yandan ise halkın gelenekleri arasından “milletin kayıp ruhu” bulup çıkarılacak ve halkın bilinçaltındaki düşünceleri canlandırılacaktır¹⁷⁴.

Köycü eğitim modelinin II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmesinin bir diğer sebebi ise Alman eğitim düşüncesindeki halkçı eğitim vurgusunun Osmanlı aydınları üzerindeki etkisidir. Zira Jön Türkler arasında yaygınlaşan “Alman zihniyetli”, devlete bağlı yurttaşlar yetiştirme fikri, öncelikli olarak, köylünün eğitilmesini hedeflemektedir.

3.1.1. Jön Türkler ve Eğitim Seferberliği Konusu

Tanzimat döneminde modern eğitim kurumlarının temel amacı, yönetimi merkezileştirme girişimine bağlı olarak genişleyen bürokrasinin memur ihtiyacını sağlamaktır. Bürokrasinin doğduğu ilk yıllarda, memurlar, usta-çırak ilişkisi içerisinde yetiştirilmiş, sonraki süreçte ise memurların eğitimi, ortaöğretim kurumları bünyesinde verilmeye başlamış ve bu çerçevede yeni okullar açılmıştır. Söz konusu eğitim kurumlarının merkezden yerele yayılması II. Abdülhamid döneminde mümkün olmuştur. Bu yayılmanın en önemli sebebi, devletin yerel düzeyde görev yapacak memurlara ihtiyaç duymasındır¹⁷⁵.

Görüldüğü gibi, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim alanında gerçekleştirilen ilk atılımların ardındaki temel etmen, nitelikli bürokrat açığı olmuştur. Abdurrahman Şeref’in ifadesiyle, “milleti okutmak ve terbiye etmek” üzere, sıbyan mektepleri ve daha sonra iptidai mektepler üzerinden toplumun tümüne

¹⁷⁴ Heyd, *age*, 131.

¹⁷⁵ İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 466-471.

dönük olarak verilen genel eğitim (maarif-i umumiye); “devlete ehliyetli adam yetiştirmek”, yani yenilenen devlet yapısının taşıyıcısı olacak memurların eğitilmesi (maarif-i hususiye) konusundan sonra gündeme gelmiştir¹⁷⁶. Bir başka deyişle, Osmanlı eğitim düşüncesinin temel hassasiyet noktası, modernleşme süreci içerisinde, “maarif-hususiye”den “maarif-i umumiye”ye doğru kaymıştır¹⁷⁷.

II. Meşrutiyet’in eğitim anlayışının ve bu dönemde eğitim kurumlarında gerçekleştirilen dönüşümün, “maarif-i umumiye” fikrinin doruğa ulaştığı aşama olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde, aydınların ve devletin nezdinde eğitimin öncelikli hedeflerinden biri, halkın eğitilmesidir. II. Mahmud döneminden itibaren halkın eğitilmesi konusu, çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiş olsa da¹⁷⁸; eğitimin toplumu mobilize etme işlevi, II. Meşrutiyet döneminde ön plana çıkmıştır.

Devlet denetiminde, merkezi, yaygın, zorunlu ve ücretsiz bir ilköğretim sağlanması fikrinin yaygın olarak uygulanması, Jön Türklerle birlikte gerçekleşmiştir. Eğitim reformunun hangi kurumlarda başlaması gerektiği sorusu, II. Meşrutiyet dönemi eğitim tartışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Bu tartışmaların bir tarafında

¹⁷⁶ Abdurrahman Şeref, “Milli Maarif Tarihi”, **Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası**, s. 1 (Eylül 1332): 21.

¹⁷⁷ Abdurrahman Şeref’in bahsettiği ve burada atıf yapılan “maarif-i umumiye/maarif-i hususiye” sınıflandırması, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde geçen mekâtib-i umumiye/mekâtib-i hususiye ayrımı ile karıştırılmamalıdır. Nizamname’de, mekâtib-i umumiye, devlet denetimindeki okullar; mekâtib-i hususiye ise, idaresi kişi ve cemaatlere bırakılmış olan okullar anlamında kullanılmıştır.

¹⁷⁸ İlköğretimde reform konusu, ilk olarak II. Mahmud devrinde gündeme gelmiştir. 1824 yılında “Talim-i Sıbyan” hakkında bir ferman yayınlanmıştır. Bu ferman, İstanbul’daki çocukların okula devamı için çeşitli yaptırımlar getirmektedir. Söz konusu hükümler, ülkenin geneline yönelik olmaması ve okullarda geleneksel İslami eğitimin verilmesini öngörmesi bakımından Jön Türk dönemindeki eğitim fikrinden ayrılmaktadır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de ilköğretimin ülke geneline yayılmasını ve zorunlu hale getirilmesini amaçlaması bakımından önemli bir kırılmadır. Bkz. Kodaman, **age**, 102-113. Ancak ilkokulların ıslahı konusunun daha ayrıntılı olarak ele alınması ve somut adımların atılması için II. Meşrutiyet devrinin beklenmesi gerekmiştir.

dönemin Maarif Nazırı Emrullah Bey¹⁷⁹, diğer tarafında ise Darülmuallimin Müdürü Sâti Bey¹⁸⁰ bulunmaktadır.

Emrullah Bey, üniversite reformunun öncelikli olduğunu ileri sürmekte ve bu görüşünü Tûbâ Ağacı Nazâriyesi ismini verdiği kuramsal arka planla desteklemektedir. Emrullah Bey'e göre, Osmanlı eğitim sistemi, cennette olduğu varsayılan, kökleri yukarıda, meyveleri toprağın altında olan Tûbâ Ağacı misali, yüksek öğretimden başlanarak yenilenmelidir. Bu okullarda yetişenler, bir sonraki aşamada "halkın eğitilmesi" misyonunu üstleneceklerdir¹⁸¹. Sâti Bey ise ilköğretimin önemine dikkat çekmekte ve üniversite reformunun iptidai ve idadilerdeki boşluğun doldurulması sonrasında gündeme gelmesi gerektiğini söylemektedir¹⁸². Sâti Bey'e göre "mekâtib-i ibtidâiyesi olmayan bir yerde bir mekteb-i idâdi, mekâtib-i idâdiyesi olmayan bir yerde de bir Darülfünun tesis etmek mümkün [değildir]"¹⁸³. Emrullah Bey'in üniversitelerin ilkokullardan önce kurulduğu Batı Avrupa'yı bir model olarak sunması karşısında Sâti Bey, ilkokulların önce kurulduğu Japonya, Bulgaristan, Yunanistan'ı örnek olarak göstermektedir¹⁸⁴.

II. Meşrutiyet dönemi eğitim reformları incelendiğinde, Sâti Bey'in ilköğretimi ön plana çıkararak yaklaşımının geniş bir uygulama alanı bulduğu görülecektir. İlkokul eğitiminin vatandaşın inşası sürecindeki özel önemi¹⁸⁵ bu durumun sebeplerinden

¹⁷⁹ Emrullah Bey, 1858'de Lüleburgaz'da doğmuş, İbtidai ve Rüştîye'yi okuduktan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye girmiştir. II. Abdülhamid döneminde Yanya, Selanik, Halep ve Aydın Maarif Müdürlüğü yapmıştır. Türk Derneği'nin kurucularından olan Emrullah Bey, 1908'de Kırklareli mebusu, 12 Ocak 1910'da Maarif Nazırı olmuştur. Kanunsuz işler yaptığı yönündeki eleştiriler sebebiyle on üç ay sonra istifa etmiş, ancak 15 Aralık 1911'de tekrar Maarif Nazırı olmuş ve bu görevi 21 Temmuz 1912'de kabinenin istifasına kadar sürdürmüştür. Bkz. Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi Hayatı - Görüşleri - Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, s. 1-2 (1979, 1982): 7-36.

¹⁸⁰ Asıl adı Mustafa Sâti-el Husri olan Sâti Bey, 1880 yılında Yemen'de doğmuştur. 1909 yılında Darülmuallimin'e müdür olmuştur. Onun döneminde mesleki dersler ön plana çıkarılmış; resim, eliş, müzik, beden eğitimi gibi dersler programa eklenmiş ve Tatbikat Mektebi (Uygulama Okulu) açılmıştır. 1915'te "Yeni Mektep" adında özel bir anaokulu ve ilkokul açmıştır. Emrar-ı Ulum, Mülkiye, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, Muallim, Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası, Terbiye, Terbiye Mecmuası dergilerinde eğitime ilişkin makaleleri yayınlanmıştır. Bkz. Mustafa Ergün, "Sâti Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri", **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 1 (1987): 4-19; Yahya Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmelerdeki Etkileri: 1848-1940** (Ankara: Doğan Basımevi, 1978), 77-78.

¹⁸¹ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 125-126; Koçer, **age**, 170-171.

¹⁸² **age**, 125-126.

¹⁸³ Sâti, "Tûbâ Ağacı Hakkında Bir İzah", **Muallim**, s. 13 (1 Ağustos 1333): 387.

¹⁸⁴ Sâti, "Tûbâ Ağacı Nazariyesi", **Muallim**, s. 12 (1 Temmuz 1333): 360.

¹⁸⁵ Üstel, **age**, 29-30.

biridir. Bu çerçevede ilkokullarda eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için yeni öğretmen okullarının açılmasına büyük önem verilmiştir. Öte yandan 1910'da Maarif Nezareti, ilkokulların ihtiyaçlarının tespitini konu alan bir program hazırlamış ve ülke genelinde ilkokulların açılması için bir önerge düzenlemiştir. Ayrıca taşradaki okulların ıslahı, çalışanların görevleri hakkında bir yönetmelik kaleme alınmış ve 1911'de ülke genelinde pek çok iptidai mektep açılmıştır¹⁸⁶. 1912'de ilköğretim programlarına dair ayrıntılı bir program hazırlanmış, 1913'te Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanunu) uygulamaya konmuştur. Kanun, ilkokul eğitimini zorunlu hale getirmek, eğitimin süresini uzatmak, yaygınlaştırmak ve devlet kontrolüne almak noktasında net hükümler getirmiştir¹⁸⁷.

Eğitimde ilköğretime verilen önem, "köylünün eğitilmesi" fikriyle yakından ilişkilidir. Zira yüksek öğrenim kurumlarının inşası ve ıslahı, nüfusun büyük bir kısmını oluşturan okuma-yazma dahi bilmeyen köylülerin hayatına dokunmamaktadır. Oysa ilkokul eğitiminin zorunlu olması ve tüm ülkeyi kapsamayı, köylünün eğitilmesi fikrini içinde barındırmaktadır¹⁸⁸. Meşrutiyet'in ilanı ertesinde açılan gece dershanelerini de bu kapsamda düşünmek mümkündür. Bu merkezler, eğitim imkanlarının, toplumun daha geniş kesimlerine ulaştırılmasını hedeflemektedir. Böylece halkın "terbiye" edileceği düşünülmektedir¹⁸⁹.

Köylünün eğitilmesi fikri, İttihat ve Terakki'nin kendisine atfettiği eğitici rolle yakından ilişkilidir. Zira İttihatçılara göre, toplumsal gelişmenin kanunlarını halka öğretmek onu kendisinin bir müttefiki haline getirmek ve kendisiyle birlikte devrim

¹⁸⁶ Alkan'ın derlediği verilere göre, 1913-1914 yıllarında vilayetlerde ve livalarda bulunan 4486 resmi iptidai okulunun ne zaman kurulduğu tespit edilenlerinin 1270'i 1908 öncesinde, 2632'si 1908 sonrasında açılmıştır. Yani ülke genelinde bulunan ilkokulların 2/3'ünden fazlasının devrim sonrasında kurulduğu söylenebilir. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1830-1924** (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000), 165.

¹⁸⁷ Ergün, **age**, 194-215. Kanunda eğitimin ücretsiz olacağı belirtilmiş olsa da 15. maddedeki hüküm, ilköğretim masraflarının halk tarafından karşılanmasını öngörmektedir. Bkz. Işıl Çakan, "Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, s. 3 (2002): 86.

¹⁸⁸ II. Meşrutiyet döneminde köylünün eğitilmesi fikri, daha önce hiç olmadığı kadar ön plana çıkmakla birlikte, bu fikrin yaygın bir uygulama alanı bulduğu söylenemez. Örneğin Osmanlı'nın son döneminde okuma yazma oranı %10'un altındadır. Bu oranın %90'ları bulması için Cumhuriyet'i beklemek gerekecektir. Alkan'ın belirttiği gibi, Cumhuriyet dönemindeki eğitim seferberliğinin kökeni Osmanlı'daki girişimlere dayanmakla birlikte, nicel birikimlerin nitel sıçramaya dönüşmesi, Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Bkz. Alkan, "İmparatorluk'tan...", 76.

¹⁸⁹ İsmail Hakkı, **Terbiye-i Avam**, 3.

sürecine dahil olmasını sağlamak gerekmektedir. Halk, aydınlatma-aydınlanma ilişkisinin bir parçası edilebildiği ölçüde öngörülere yaklaşılabilecektir¹⁹⁰.

Jön Türkler, eğitici çalışmalarının halk nezdinde bir şey uyandırmadığını gördüklerinde halkı suçlamaya başlamışlardı. “Alçaklığa miskince baktığı” gerekçesiyle halkın “lanet” edilmeyi hak ettiğini belirtenler dahi olmuştu. Bu aşamada, Jön Türklerin devrimi halkla birlikte üstlenme fikrinin yerini, halkın bu süreçte pasif bir şekilde daha verimli kılınması amacı almıştı. Öyle ki seçkin bakış açıları, Jön Türkleri toplumsal mobilizasyonun önüne geçecek bir halk eğitiminin verilmesi arayışına getirmişti. Bu bağlamda her kişiye babası ne işle meşgulse o alanda eğitim verilmesi yani halkın her unsurunun ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirilmesi fikri doğmuştu. Buradaki ihtiyaçları belirleyen ise, toplumsal ilerleme sürecini tekeline alan seçkinler olarak öngörülmüştü¹⁹¹.

Görüldüğü gibi, Jön Türklerin eğitime verdikleri önem, toplumun, seçkinler tarafından şekillendirilebileceği inancından beslenmiştir. Eğitim seferberliğiyle yeni rejime toplumsal desteğin sağlanacağı ve toplumsal çelişkilerin aşılacağı düşünülmüştür. Aydınların halktan kopukluğu ve “cehalet” nedeniyle halkın Meşrutiyet’i anlayamaması, Meşrutiyet’in toplumun geniş kesimlerine ulaşamamasının sebebi olarak görülmüştür¹⁹². İbrahim Hilmi’nin sorduğu soru, Meşrutiyet’in meşruiyetinin sağlanması hedefi ile eğitim seferberliği arasında kurulan bu bağlantıyı yansıtmaktadır:

“Hükümetin nüfuzu buralara girmezse, köylünün mevkii yükselmezse, bunların fikirleri ikaz olunmazsa hükümetin şekl-i Meşrutiyeti kaç para eder”¹⁹³

Prens Sabahaddin de benzer bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Prens Sabahaddin’e göre Türk toplumu iki kısımdan oluşmaktadır: tarımla uğraşan, ahlakını muhafaza eden köylüler ve Batı’nın fikirleriyle tanışmış olan aydınlar. Ülkenin kurtulabilmesinin koşulu, Türk aydınlarının memurculuğun ötesine geçerek

¹⁹⁰ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak ‘Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ ve ‘Jön Türklük’**, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 608-612.

¹⁹¹ **age**, 613-615.

¹⁹² Gündüz, **age**, 82.

¹⁹³ İbrahim Hilmi, **age**, 25.

köylülere rehber olmaları ve bu iki kesiminin kaynaşmasıdır¹⁹⁴. Prens Sabahaddin, eğitim seferberliği yoluyla bu kaynaşmanın ve toplumsal bütünleşmenin sağlanabileceğini öngörmüştür.

Yurttaşlık kimliği ile ilişkili olarak eğitim seferberliği konusunun etraflıca ele alınması ise özellikle 1912 ve 1913'teki Balkan Savaşları yenilgilerinden sonra söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar kendi tebaası olan Balkan halklarına yenilgisi, Bismark'ın Almanya'nın askeri zaferleri sonrasında söylediği “bu zaferi kazanan, Alman ilkokul öğretmenleridir” sözünden yola çıkılarak yorumlanmıştır. Birçok Osmanlı aydını, yenilgiyi, askeri alandaki eksikliklerin yanında, Makedonya'daki öğretmenlerin eğitim yoluyla köylüleri ihtilalci birer orduya dönüştürmelerine ve Osmanlı'nın millî olmaktan uzak eğitim sisteminin zaaflarına bağlamışlardır¹⁹⁵. Bu bağlamda, millî eğitim seferberliği, Osmanlı'nın eski gücüne kavuşmasının koşullarından biri olarak görülmüştür.

Söz konusu eğitim seferberliğinin kapsamının nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmalarda ön plana çıkan modellerden biri, “köycü eğitim” olmuştur. Köycü eğitimi savunanlar, “terbiye” sürecinin toplumun her kesimi için farklılık gösterdiğini iddia etmiştir. İnsanların buldukları mekanın gereklerine göre eğitim alması ve bu çerçevede köylünün köyün ihtiyaçları doğrultusunda “terbiye” edilmesinin altını çizmişlerdir¹⁹⁶.

Köylünün eğitilmesi, sadece köyün ihtiyaçlarının farklı olmasından değil, köylünün nüfus içindeki ağırlığından dolayı da ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Zira köylüler, Osmanlı toplumunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır ve bu bakımdan milli eğitimin birincil muhataplarıdır. Dolayısıyla köycü söylem, Jön Türk iktidarının ve “yeni zihniyet”in ihtiyaç duyduğu halk desteğinin sağlanmasında kritik bir mesele olan eğitimin millîleştirilmesi ve eğitim olanaklarının toplumun daha geniş kesimine ulaştırılması konuları üzerinden eğitim tartışmalarına eklemlenmektedir. Bu aşamadan itibaren köylünün eğitilmesi konusu, millî kimlik inşası süreciyle el ele ilerlemiştir.

¹⁹⁴ Tarık Zafer, **Türkiye'nin...**, 71.

¹⁹⁵ Yahya Akyüz, “Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve Balkan Savaşları”, **Tarih ve Toplum**, s. 228 (Aralık 2002): 55-56.

¹⁹⁶ İsmail Hakkı, **Terbiye İlmî** (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1332): 7-8.

3.1.2. Alman Eğitim Düşüncesinin Etkisi

II. Abdülhamid döneminde güçlenen Osmanlı-Alman ilişkileri, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında nispi olarak soğusa da özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra tekrar önem kazanmıştır¹⁹⁷. Almanya'nın Osmanlı üzerindeki ekonomik ve askeri girişimlerine paralel olarak, kültürel ve felsefî alanlardaki etkisi de yayılmıştır. Fransa merkezli liberal/rasyonel düşünceye karşı, Alman idealizminin millî ve romantik vurgularla kendisini var eden yaklaşımı ön plana çıkmıştır¹⁹⁸.

Almanya'nın kültürel nüfuzunun taşıyıcıları, hem Almanya'dan Osmanlı'ya getirilen askerler, girişimciler, mühendisler ve eğitimciler, hem de Almanya'ya gönderilen Osmanlı subayları, öğrencileri ve işçileri olmuştur. Bu etkileşim mekanizması, Osmanlı'daki eğitim reformu tartışmalarını Almanya'ya da taşımıştır. Örneğin, dönemin ünlü şarkiyatçısı Carl Heinrich Becker, Almanlarla Türkler arasında bir menfaat birliği kurulmasına işaret etmekte ve araştırmalarında, Almanya'nın sanayi ürünleri için uygun bir pazar olarak gördüğü Osmanlı'nın eğitim sistemine geniş yer ayırmaktadır. Becker'a göre, Osmanlı'da Almanların girişimleriyle eski geleneklerden sıyrılmış bir ilköğretim sistemi kurulması gerekmektedir. Jön Türklerin oluşturmaya çalıştıkları millî eğitim, ancak "aşağıdan yukarı" yükselbilecektir. Kurulacak modern bir üniversite, ne kadar uğraş verilirse verilsin, millî olamayacaktır. Asimilasyoncu Fransız yaklaşımın tersine, Almanlaştırmayan Alman ekolünün öncülüğünde, tam anlamıyla Türk olan bir ilköğretim sistemi inşa edilmelidir¹⁹⁹.

Almanya tarafından, yerleşik Fransız sisteminin yerine Alman eğitim sisteminin inşa edilmesi projesini yürütmek üzere görevlendirilen Franz Schmidt, benzer şekilde,

¹⁹⁷ Almanya-Osmanlı ilişkilerinde hem Almanya'nın geç başlayan sömürgecilik faaliyetlerinin seyrine göre şekillenen Doğu politikası, hem de Osmanlı'nın söz konusu dönemde İngiltere ve Fransa dışında bir Batılı güçle ittifak arayışı belirleyici olmuştur. İki devletin yakınlaşması ise 1880'lerden sonra ucuz Alman sanayi ürünlerinin Osmanlı pazarına girmesi, Almanya'nın demiryolu yatırımları ve Osmanlı ordusunun ve diğer kurumlarının islahındaki rolü üzerinden gerçekleşmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu** (İstanbul: Kaynak, 1983), 14-19, 33-39, 41.

¹⁹⁸ Alman yayılcılığı, bu paradigma dönüşümünü açıklamak için tek başına yeterli değildir. İdealist Alman felsefesi, 1912 sonrası Osmanlı'sında da belli bir gerçekliğe oturmaktadır. Zira Fransız Aydınlanmacılığının evrenselci duruşuna karşılık, Alman romantizminin "kültürlerin biricikliği" iddiası, Jön Türklerin savaş yenilgilerine duyulan tepkisellikten beslenen millî devlet arayışıyla uyum içindedir.

¹⁹⁹ Mustafa Gencer, **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhunu", 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 111-113.

Osmanlı'daki Fransız eğitim kurumlarının Türkleri tek kurtuluşları olan milliyetçilikten uzaklaştırdığını ifade etmektedir²⁰⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Sultanisi'nde öğretmenlik yapan Alman öğretmen W. Blankenburg da Osmanlı'daki yerleşik eğitim sistemini çeşitli vesilelerle eleştirmiştir. Blankenburg, 1912 sonrasında Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu, Prusya'nın 1806 yenilgisi sonrası durumuna benzetmekte ve Fichte'nin "Alman Milletine Sesleniş"inde Prusya için yaptığı şu tespiti Osmanlı için de geçerli olduğunu belirtmektedir: "Alman milletinin varoluşunu muhafaza etmek için önerdiğim tek yol, şimdiye kadarki eğitim sisteminin tamamen değiştirilmesidir." Blankenburg'a göre büyük umutların ardından gelen ayaklanmalar ve savaşlar, Anadolu köylüsünü hayal kırıklığına uğratmıştır. Öyle ki köylüler, "Bize yeni eğer verdiler, ama eşek aynı eşek" demeye başlamışlardır. Devletin kendisini bu tıkanmadan kurtarmasının tek koşulu yabancı yardımdır²⁰¹.

Alman entelektüeller ve eğitimcilerin ortak eleştiri noktası, Osmanlı geleneksel yöneticilerini halkı cahil bırakmakla suçlamaları ve köylünün kuşaklar boyunca tembelliğe sürüklendiğine dikkat çekmeleridir. Alman eğitimcilere göre, askerlik dışında köylünün eğitime katkıda bulunacak bir alan mevcut değildir. Bu durum, köylü ile aydın arasında bir uçuruma sebep olmaktadır. Özellikle de Osmanlı'daki yerleşik eğitim sistemi çerçevesinde Fransızca eğitim görenler, kendi kültürlerine yabancılaşmakta ve halkı küçümsemektedirler. Bu noktada Alman eğitimciler Türklere, çalışmayı, devlete itaati yücelten ve köylüye yabancılaşmamış bir halk eğitimi esas alan Alman eğitim metodunu salık vermektedir. Dönemin ileri gelen devlet adamları da çalışkan, verimli, devlete sadık yurttaşlar yetiştirdiği gerekçesiyle bu modeli desteklemekte ve "Alman zihniyetli vatandaşlar"a ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler²⁰².

Osmanlı süreli yayınlarında da Alman eğitim sistemine yapılan referanslara rastlamak mümkündür. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında Fransız nüfuzunun getirdiği gayri-millî tarih anlayışı eleştirilmiş, Türklüğün inşası için Alman eğitim

²⁰⁰ Kemal Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi** (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), 84, 92.

²⁰¹ W. Blankenburg, "Die Zukunftsarbeit der deutschen Schule in der Türkei", der. Hugo Grothe, **Länder und Völker der Türkei**, (Leipzig, 1915), 6-8, aktaran: Gencer, **age**, 110-111.

²⁰² Gencer, **age**, 115-117, 122.

modelinin örnek alınması gerektiği vurgulanmış ve Alman okulları örnek olarak gösterilmiştir²⁰³. Örneğin sorumlu yazı işleri müdürlüğünü Sâti Bey'in yaptığı, Ziya Gökalp'ten İsmail Hakkı'ya dek dönemin pek çok önemli aydınının makalelerini yayınlayan *Muallim* gazetesinde, Berlin'deki Alman Hükümet Matbaası'nda basılan "Almanya-Şark" isimli kitabın Alman eğitim sistemini anlatan bölümü aktarılmıştır. Yazıda Almanya'da çocuklara küçük yaştan itibaren verilen terbiye ve beden eğitimi derslerinin öneminden bahsedilmektedir. Ayrıca Almanya'da ilköğretimine verilen önceliğe değinilmekte ve Frederickler zamanında Almanya'da hiçbir üniversite kurulmamasına rağmen, başta köylerde olmak üzere pek çok iptidai mektebin açıldığı belirtilmektedir²⁰⁴.

Görüldüğü gibi, eğitim alanında köycü söylemin ortaya çıkışında, Osmanlı'nın Almanya ile olan kültürel ilişkileri çerçevesinde ön plana çıkan "halkçı eğitim" ya da "aşağıdan eğitim" düşüncesi, önemli bir etken olmuştur. Devletin köycü eğitim sayesinde, aydınları ve öğretmenleri aracılığıyla köylülere ulaşabileceği düşünülmüştür.

Köylünün eğitilmesi projesi, bu yönüyle popülizmin paradoksal iki eğilimini bir arada bünyesinde taşımaktadır. Buna göre, eğitim kurumları aracılığıyla köylüsüyle irtibat kuran devletin hem köylüye yoksun olduğu "yeni yurttaşlık" kültürünü götüreceği, hem de köylüden "millî şuur"u öğreneceği öngörülmüştür. Köycü söylem, tam bu noktada gündeme gelmektedir. Köycü söylem, aydın ile köylü arasında olduğu varsayılan mutlak ayrımı beslemekte ve paradoksal olarak, kendisine bu ayrımın iki kanadını bütünleştirecek bir işlev atfetmektedir. Köycülük, bir yandan köyün ötekiliğini vurgulaması, diğer yandan köyü Türk milletinin içinden çıktığı pür bir alan olarak sunması bakımından çok yönlü ve sadık bir ideolojik atıf noktası olmaktadır.

Alman modelinin Osmanlı eğitim tartışmalarında iz bırakan bir başka popülist yaklaşımı, geçmişin geleneksel dokusundan sıyrılmayı vurgularken halkı yüceltmış olmasıdır. Bu yorum, geleneksel yöneticiler ile ezilen halk biçiminde mutlak bir ayrım ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kurtuluşu geleneksel yönetimden radikal bir

²⁰³ François Geogon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935**, Çev: Alev Er, 4. bs (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005): 86, 117.

²⁰⁴ "Alman Maarifi", **Muallim**, s. 16 (15 Teşrin-i sani 1334): 577-580.

kopuş gerçekleştirecek millî ve halkçı bir yönetimde aramaktadır. Söz konusu dönemde bu yükü sırtlayacak olanlar, Jön Türkler ve onların kendilerine model olan destekçileri Almanlardır. Bu düşünce, Jön Türklerin kendilerine yüklediği devleti ve toplumu sürüklediği yıkımdan kurtarma misyonuyla paralellikler taşımaktadır.

3.2. Aydınların Köycü Eğitim Konusundaki Temel Argümanları

Osmanlı'da köycü eğitim konusu, ilk olarak, ilkokul öğretmeni yetiştiren okullarda (Darümualliminlerde) tartışılmıştır²⁰⁵. Köyler için ayrı bir eğitim sistemi öneren aydınlardan Edhem Nejad, Manastır Darümuallimini müdürü; Sabri Cemil, Üsküp Darümuallimini Rüşdiyesi müdürü; Osman Ferid, Samsun Darümuallimini müdürü; İsmail Mahir ise Abdülhamid döneminde Selanik, II. Meşrutiyet döneminde İstanbul Darümuallimini müdürüdür²⁰⁶. Osmanlı eğitim sistemini köycü ideolojiye atıfla değerlendiren söz konusu eğitimciler, var olan eğitim sistemini köyden kopuk olduğu gerekçesiyle eleştirmekte ve aydın-köylü çelişkisinin çözülebilmesi için, aydınlara ve köylülere köycü bir eğitim verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

3.2.1. Köy Romantizmi

Köyü, çelişkisiz, saf, bozulmamış ve ideal bir mekan olarak resmeden romantik köycü yaklaşımı en radikal ve sistematik biçimde savunan Osmanlı aydını, Edhem Nejad olmuştur. Edhem Nejad, köylerin kalkınması amacını güden bir eğitim sisteminin gerekliliğini vurgulayan ilk eğitimci olması itibariyle, Cumhuriyet döneminde kurulacak Köy Enstitüleri'nin fikir öncülerinden sayılabilir²⁰⁷.

1882'de İstanbul'da doğan Edhem Nejad, II. Abdülhamid döneminde yurt dışına kaçmış ve Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İstanbul'a dönmüştür. Çeşitli yerlerde öğretmenlik ve milli eğitim müdürlüğü yapan Edhem Nejad, Türk Gücü Derneği'nde aktif olarak faaliyet göstermiştir. 1917'de Türkçü olarak gönderildiği Almanya'dan sosyalist olarak dönmüş, 1919'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı

²⁰⁵ Mustafa Ergün, "Öğretmen Yetiştirme Tarihimizde Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları", **Öğretmen Okullarının 160. Yılı** (Ankara, 2008): 69.

²⁰⁶ Ersoy Taşdemirci, "1936 Yılında Sovyet Rusya'da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi", **E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 11 (2001): 4.

²⁰⁷ Akyüz, **Türk Eğitim**, 266.

kurmuştur. 1921’de Bakü’deki Türkiye İştirakiyun Fırkası Kongresi’ne katılmış ve burada Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreterliği’ne seçilmiştir. Edhem Nejad, Rusya’dan Türkiye’ye dönüş yolunda öldürülen ve aralarında Mustafa Suphi’nin de bulunduğu on dört kişiden biridir²⁰⁸.

Edhem Nejad, köycü düşüncelerini “Türklük Nedir ve Terbiye Yolları” isimli kitabı, kendi çıkardığı *Yeni Fikir ve Toprak* dergileri ve dönemin diğer önde gelen süreli yayınlarındaki makalelerinde anlatmaktadır. Bu eserlerinde çeşitli vesilelerle, köycü eğitimin, “millî terbiye” açısından öneminden bahseden Edhem Nejad, Osmanlı’nın bir tarım toplumu olduğundan yola çıkarak ziraat eğitiminin zorunluluğuna dikkat çekmektedir.

Edhem Nejad’a göre, tarımdaki verim, ancak tüm yurttaşlara yoğun bir zirai eğitim verilmesi sayesinde arttırılabilecektir. Söz konusu dönemde hakim olan “köye medeniyet götürme” söylemi karşısında Edhem Nejad, köyü ve ziraat eğitimini kente taşımaktan bahsetmektedir. Öyle ki Edhem Nejad’a göre, toplumun her sınıfı, ekonominin bel kemiğini oluşturan ve “şah-ı meslek” olan tarım konusunda bilgi sahibi olmalıdır. Bu sebeple tarım, sadece köylünün eğitilmesinde değil, genel eğitimde de zorunlu bir yere sahip olmalıdır. “Millî mefkûrenin kati bir emri olması” gereken tarımın güçlendirilmesi oranında, toplumsal ilerleme ve zihinsel yükselişin gerçekleşeceğine inanmaktadır²⁰⁹.

Edhem Nejad’ın bu fikirleri, kurucusu olduğu *Yeni Fikir* dergisinin ana eksenini oluşturmaktadır. Köycü eğitim söyleminin önemli taşıyıcılarından biri olan dergi, ilk sayısında “Terbiyevi, ictimai, zirai mecmua” başlığı altında çıkarken, daha sonra “milli terbiyeye çalışır ve çiftçilik gayesi güder” ve “Milli terbiyeye çalışır mekteplerde çiftçilik gayesi güder” alt başlığıyla yayınlanmıştır. Köycülüğü bir eğitim seferberliği olarak ele alan ve Alman eğitim düşüncesine sık sık atıflar yapan *Yeni Fikir*, dönemin köycüleri arasında hakim olan romantik bakış açısını yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. İlk sayısında öğretmenlere “hür fikirli, müteşebbis, ziraate muhibb gençler” yetiştirmeleri için gerekli olan yolların ve “dünyanın en

²⁰⁸ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925*, 3. bs (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978), 212-214, 224, 238; Ergün, *age*, 90-91.

²⁰⁹ Edhem Nejad, *Türklük...*, 35.

mükemmel terbiye usulleri”nin gösterileceğinden, bu arada annelerin ve çiftçi kadınların unutulmayacağından bahsedilmektedir²¹⁰.

Edhem Nejad’ın *Yeni Fikir*’de yayınlanan, “Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız!” başlıklı yazısı, köy romantizminin temel argümanlarını sunmakta ve Osmanlı aydınının, taşralıların kentleri doldurmasından duyduğu derin korkuyu yansıtmaktadır. Makalede kentleşme, toplumsal çürümenin bir görüntüsü olarak ortaya konulmakta ve toplumun kurtuluşu, saflığı temsil eden köylere dönüştürülmektedir. Bu bağlamda Avrupa’daki kentleşme sürecinden bahsedilmekte ve bunun felaket yaratan sonuçlarına dikkat çekilmektedir.

Edhem Nejad’ın yazıdaki iddiasına göre, insanların köylerini terk ederek pis, kalabalık, aksırıklı, tıksırıklı şehirlere akın etmesi, Avrupa’yı fena halde korkutmuştur. Sonunda Avrupalılar, şehir hayatına veda etmenin gereğini anlamış ve çareyi dağlara, ovalara yerleşmekte bulmuşlardır. Avrupa’da, zamanında kentlere nasıl dolmuşluyduysa şimdi de kırlara akın edilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. Ayrıca okullara ve kurumlara yeni bir terbiye ithal edilmekte ve köylere, çiftliklere olan rağbet artmaktadır²¹¹.

İlginç olan nokta, Avrupalıların tercih ettiği bu “kibar ve zevkli” hayatın Türklerin tamamen bıraktığı hayat tarzının ta kendisi olmasıdır. Edhem Nejad’ın bahsettiğine göre, Türklerin terk ettiği çadır ve oba hayatı, son dönemde Batı medeniyetleri tarafından benimsenmiş; hatta bu hayat biçimi, Avrupa’nın “en sevgilisi” olmuştur²¹².

Edhem Nejad’ın bu noktada özellikle altını çizdiği konu, köyün “terbiye edici” etkisidir. Edhem Nejad’a göre, köyün “cahil ve kapalı hayatı”, kişiyi daha hassas hale getirecek, kötü huyları terbiye edecektir. Üstelik dağları, bayırları dolaşmak, memleket sevgisini de artıracaktır. Bu sebeple kentler terk edilmeli, taşraya gidilmeli ve oba/çadır hayatına dönülmelidir. Edhem Nejad, yazısını Türk gençlerinin

²¹⁰ Yeni Fikir, “Yeni Fikir Nasıl ve Ne İçin Çalışacak”, **Yeni Fikir**, s. 1 (15 Kânûn-ı evvel 1327): 2.

²¹¹ Edhem Nejad, “Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız!”, **Yeni Fikir**, s. 19 (1 Kânunusani 1329): 589.

²¹² **age**, 590.

okullarını sırtlarındaki çadırlarda taşıyarak gittikleri her yerde birer mektep şehri kurmaları temennisi ile sona erdirmektedir²¹³.

Edhem Nejad'ın *Yeni Fikir* dergisini beraber çıkardığı ve kendisi gibi bir eğitimci olan Osman Ferid²¹⁴ ile birlikte hazırladığı “Mesut Köy” projesi de köy romantizminin benzer bir örneğidir. “İdeal bir Türk köyünün şimdi ve gelecekte nasıl olması gerektiğini tasarlayan bir ütopya örneği”²¹⁵ olarak değerlendirilebilecek Mesut Köy projesi, Balkan yenilgisi sonrasında Rumeli'den gelen göçmenlerin yerleştirilmesi sorununa çözüm bulmak amacıyla tasarlanmıştır²¹⁶. *Yeni Fikir* ve *Toprak* dergilerinde anlatılan projede²¹⁷, köyün nerede kurulması gerektiği, köyün camisi, çeşmeleri, sokakları, evleri, bahçeleri ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir²¹⁸.

Köyün okulu, Mesut Köy projesinde özel bir yer tutmaktadır. Projeye göre, köy okulundan hem çocuklar hem de büyükler yararlanacak, bu sebeple okulun bir katı sınıflara, bir katı köyün derneğine ayrılacaktır. “Mesut Köy”ün okuluna gelen çocuklar, okuma yazma öğrenecekler, büyükler ise çiftçilikle ilgili bilgiler edineceklerdir. Köy derneği için her ay belli bir meblağ toplanacak ve kütüphaneye aktarılacaktır. Köylüler ara sıra kütüphanede toplanacak ve onlara kitap okunacaktır²¹⁹.

“Mesut Köy” projesi, köycü idealizme hakim olan ve ortak ihtiyaçlardan beslenen iki fikri, “köye medeniyet götürme” ve “köyden medeniyet getirme” söylemlerini içinde barındırmaktadır. “Köye medeniyet götürme” fikrinde, tüm yozlaşmışlıkların taşıyıcısı olan, geri kalmış, uygarlık götürülmeye muhtaç bir köy algısı söz konusudur. “Köyden medeniyet getirme” düşüncesinde ise, aynı derecede uzak, fakat bu kez saf, özünü korumuş ve tüm cevherleri bünyesinde taşıyan bir köy resmi

²¹³ Edhem Nejad, “Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız! 2”, *Yeni Fikir*, s. 20 (10 Mart 1330): 619-622.

²¹⁴ Osman Ferid, öğrenimini Fransa'da bir ziraat okulunda tamamlamıştır. Manastır Darülmualimini'nde Ziraat ve Ulum-u Tabiiye öğretmeni, Edirne Sanayi Mektebi'nde müdür, Bursa ve Samsun Darülmualiminleri'nde müdür olarak çalışmıştır. Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiye programının ziraat bölümünü Osman Ferid düzenlemiştir. Ziraat alanındaki çeşitli kitaplarının yanında *Toprak* ve *Yeni Fikir* dergilerinde, *İkdam* ve *Ziraat* gazetelerinde yazıları yayınlanmıştır. Bkz. Ergün, *age*, 108.

²¹⁵ Faruk Öztürk, “Türk Eğitim Düşüncesinde Bir Tarım Köyü Ütopyası: Mesut Köy”, *Tarih ve Toplum*, s. 182 (Şubat 1990): 70.

²¹⁶ Ergün, *age*, 108.

²¹⁷ Toprak, “Mesud Köy”, *Toprak*, s. 4 (1 Mayıs 1329): 57-61.

²¹⁸ Bkz. Ek 1 ve Ek 2.

²¹⁹ O. Ferid, “Mesud Köyün Mektebi”, *Yeni Fikir*, s. 11 (Mayıs 1329): 341.

çizilmektedir. İki yaklaşımda da köy, kendi içinde homojen, bütüncül, egzotik bir mekan olarak karikatürize edilmiş ve kendi gerçekliğinden koparılarak değerlendirilmiştir.²²⁰

3.2.2. Uygulamalı Tarım Dersleri

II. Meşrutiyet döneminde eğitim, toplumun geniş kesimlerinin yararlanacağı bir hak olarak görülmeye başlamış ve eğitim kurumlarına “millî terbiye”nin taşıyıcısı olma misyonu yüklenmiştir. Köycülerin mevcut eğitim sistemine yönelttiği eleştirilerin başında, bu sistemin toplumun büyük kesimini temel eğitimden, dolayısıyla “millî terbiye”den mahrum bırakmasıdır. Örneğin Edhem Nejad’a göre, Maarif Nezareti’nde eğitim alanında çeşitli reformlar yapılmış olsa da bu yeniliklerdeki zihniyet, “millî terbiye” tahayyülünden uzaktır. Osmanlı’nın içinde bulunduğu çöküntünün telafi edilebilmesi için, Fransız eğitim modelini kendisine temel alan mevcut eğitim sistemi terk edilmeli ve Almanya’daki uygulamalı eğitim modelinden yararlanılmalıdır²²¹. Köycüler, tarım eğitimine öncelik veren bu tarz bir eğitim

²²⁰ Bir dönem Darülfünun rektörlüğü yapan ve 1933 üniversite reformuyla üniversite dışında bırakılan İsmail Hakkı Baltacıoğlu (bkz. Cavit Binbaşoğlu, **Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi** (Ankara: Anı Yayıncılık, 2005), 91-92; Ergün, **age**, 71), yıllar sonra, köyü idealize eden bu yaklaşımı eleştirmiştir. Baltacıoğlu’nun eleştirisi, kırdan kente göçle birlikte, kentlerde güvenliğin bozulmasından duyulan endişenin eseri olan “köylüyü köyde tutma” çabasına ve “ideal köy” mitine yönelmektedir. Baltacıoğlu, köyün tüm zaafardan azade olduğunu iddia eden hakim yaklaşımın karşısında, köyü zaaflarıyla birlikte var olan bir gerçeklik olarak sunmaktadır: “Kendi başına köy fikri gerçekle hiçbir ilgisi olmayan romantik bir fikirdir: ormanlık yamaçları, meleyen kuzuları, kaval çalan çobanları, pınar başlarında su dolduran ahu gözlü Fadimeleriyle bir hayal ve şiir ülkesi! Gerçek köy bu uydurma köy kadar temiz, diri ve şen olsaydı, “Köye Doğru” diye bir sor[un] ortaya çıkmaz ve kafamızı tırmalayıp durmazdı!”. Bkz. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Batıya Doğru** (İstanbul: Yeni Adam Yayınları, 1945), 183. Baltacıoğlu, Meşrutiyet’in ilanı sonrasında İstanbul’da kurulan Darülmualimin’e köyden gelen öğretmen adaylarının şehir hayatına alışmaları ve köylerine dönmekten vazgeçerek şehre dahil olmalarından duyulan endişeyi de benzer argümanlarla eleştirmektedir. İsmail Hakkı, köyden Darülmualimin’e gelen bir kişinin sırf köylü olduğu için dilediği mesleği yapamamasını demokrasiye aykırı bulması ve sosyal mobilizasyonu olağan görmesi itibarıyla dönem aydınlarından ayrılmaktadır. İsmail Hakkı’ya göre, köylü çocuğunu köylü bırakmaya çalışmak, ancak çağdışı toplumlarda söz konusu olabilir. Oysa köylü olarak doğmak, köylü kalmak için bir zorunluluk getirmez. Aksine eşitlik ve özgürlük düşüncesine temel teşkil eden demokrasi düşüncesinde, insanları ailelerinin mesleğiyle bağlamak mümkün değildir. Bkz. İsmail Hakkı, **Mürebbitlere** (İstanbul: Tecelli Matbaası, 1932), 143-146. İsmail Hakkı’nın aydınlar arasında hakim olan yaklaşıma yönelttiği bir başka eleştiri ise köye medeniyet taşıma fikridir. İsmail Hakkı’ya göre köy, kültürden yoksun değildir; dolayısıyla akıl sahibi biri açısından köye kültür götürmek gibi bir problem söz konusu olamaz. “Köye Doğru” sloganının altında yatan güdü, köyün tarihi bir süreç içerisinde evrilen ve ulusal kültürün bir parçası olan öz kültürünü bozmak değil, köye ileri teknik kurallar getirmektir. Baltacıoğlu, **Batıya**, 184-186.

²²¹ Edhem Nejad, **Türklük...**, 28-32. Almanya’da beden terbiyesi ile ilgili olarak bkz. Von Hoff, “Almanya’da Terbiye-i Bedeniye”, **Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası**, s. 4 (1 Kânûn-ı evvel 1333): 1-2.

sistemiyle okulların bir “memur fabrikası” olmaktan çıkarılacağını ve “memleketin ihtiyaçlarına muvaffak” kişilerin yetiştirilebileceğini düşünmüşlerdir²²².

Köycü eğitimcilerin “millî terbiye”nin teminatı olarak görmeleri itibariyle üzerinde durdukları ve Alman eğitim sisteminin izlerini taşıyan uygulamalı eğitim²²³, “millî sorumluluk” duygusunun gelişebilmesi için, fiziksel faaliyet gerektiren derslere öncelikli yer vermektedir.

Örneğin İsmail Hakkı, eğitimde teorik bilginin yeterli olmadığını pratik bilginin verilmesi gerektiğinin altını çizmektedir²²⁴. Sabri Cemil de eğitimi teoriye boğulmuş “kuru bir laf idmanı”ndan çıkarmak için, derslerin bir bölümünün dershanelerin dışında, “hakiki hayat”ın içinde, kırdada, ormandada, tarladada, fabrikada yapılması gerektiğini belirtmektedir²²⁵. Benzer şekilde, Aydın Ziraat Müdürü İhsan Efendi de eğitimleri boyunca zihni nazarı (teorik) bilgiyle doldurulan ziraat okulları mezunlarına, bir süre özel çiftliklerde çalışarak amelî (pratik) bir eğitimden geçirilmelerini önermektedir²²⁶.

II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e millî eğitimde, toplumun geniş kesimlerini hedefleyen, uygulamalı ve sınıf dışı mekanların kullanımını öngören eğitim modelini temel alan bu yaklaşımın önemli bir etkisi olmuştur. Dolayısıyla ilkokullarda el işi, izcilik, beden eğitimi, resim, müzik gibi uygulamalı derslere yer verilmiştir. Bu derslerle, özellikle de beden eğitimi ve izcilik faaliyetleriyle, öğrencilere beden terbiyesi verilmesi amaçlanmıştır. Beden terbiyesi, hem savaşlar, hastalıklar, açlık gibi sebeplerle ortaya çıkan sağlık sorunlarının çözülmesi, hem nüfusun her an çıkması muhtemel savaşa hazırlanması, hem de ahlakî değerlerin korunmasının bir aracı olarak görülmüştür²²⁷.

²²² “İptidai ve İdadi...”, 68.

²²³ M. Adil, “hayat-ı hakikiyeden uzak” bir eğitimin Almanya’da kendisine yer edinemeyeceğinden, Almanya’da dersanelerde dört duvar arasında verilen bir eğitim yerine çocuğa hayatın hakikatlerinin aktarıldığı “tatbikata dayanan” bir eğitimden geçirildiğinden bahsediyor. Yazarın aktardığına göre, Alman okullarında çocuklara doğa tanıtılmakta, bahçeler yaptırılmakta, köy okullarında tecrübe tarlalarında ziraat dersleri verilmekte ve toprağın ıslahı konusu anlatılmaktadır. Bkz. M. Adil, “Muallimler ve Tedris-i Usulleri”, **Muallim**, s. 17 (15 Kânûn-ı evvel 1333): 592.

²²⁴ İsmail Hakkı, **Talim ve Terbiyede İnkılap** (İstanbul: Türk Matbaası, 1328), 162.

²²⁵ Sabri Cemil, “Gezinti Dersleri”, **Yeni Mektep**, s. 5 (1327): 129.

²²⁶ İhsan, “Hakiki Çiftçi Nasıl Olur?”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s. 35 (3 Haziran 1326): 547.

²²⁷ Yiğit Akın, “Ana Hatları ile Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları”, **Toplum ve Bilim**, s. 103 (Yaz 2005) :57.

Edhem Nejad da eğitim modelinde uygulamalı eğitime önemli bir yer ayırmakta ve uygulamalı eğitimin fikrî ve hissî terbiyeyi sağladığını belirtmektedir²²⁸. Ayrıca köylerde yaygınlaşan hastalıklara ve düşük doğum oranlarına çözüm olarak da beden eğitimi derslerinin verilmesini önermektedir. Bu modelde, beden eğitimi dersleri, köylerde yaşamı uzatmanın yanında, savaşa hazırlığı da amaçlamaktadır. Zira Edhem Nejad'a göre okul, çocukların asker olarak yetiştirildiği, "çevik ve çalak müdafiler" in yaratıldığı ve "kin ve intikam mefkûresi"ni güçlendiren bir merkezdir²²⁹. Bu noktada beden hareketliliği, basit bir fiziksel uğraş olmaktan çıkar ve çevik vücutlar, militer bir anlama bürünür.

Edhem Nejad'a göre medeni ülkelerde inşa edilmeye başlanan "yeni mektepler", terbiyeyi esas alan uygulamalı eğitim sisteminin taşıyıcısı olacaktır. Zira bu okulların temel amacı, dersleri kırlarda, çiftliklerde, bahçelerde yaparak çiftçilerin köy hayatına benzer bir ortam oluşturmak, "terbiye-i bedeniye", "terbiye-i fikriye" ve "terbiye-i ahlakiye"yi geliştirecektir. Edhem Nejad'ın belirttiğine göre, dünya genelinde bu tarz yaklaşık seksen adet "yeni mektep" vardır²³⁰.

Edhem Nejad örneğinde de görüldüğü gibi, köycüler arasında ilkokullarda tarım eğitiminin yaygınlaştırılması konusunu tartışırken Amerika ve Avrupa'da verilen zirai eğitime atıf yapmak, köycüler arasında yaygın bir eğilim olmuştur. Örneğin Amerika'da her okulda küçük numune tarlaları olduğundan ve uygulamaya dayanan ziraat derslerinin verildiğinden sıklıkla bahsedilmektedir. Fransa'da ilkokullarda müdür veya öğretmen olmak için adayların ziraat derslerine vakıf olmaları gerektiğinin; İtalya, Almanya, Rusya ve Romanya'daki okullarda ve askeri kışlalarda ziraat eğitimi verildiğinin altı çizilmektedir²³¹. Ayrıca 1898'den beri ilkokul ders müfredatlarına ziraat eğitimi dahil eden Belçika, köylerdeki çocuklara ayrı bir

²²⁸ Edhem Nejad, "İbtidai Mekatibte Ziraat: Beden Terbiyesi Ziraatte", **Tanin** (20 Haziran 1330): 3.

²²⁹ Edhem Nejad, **Türklük...**, 34-35.

²³⁰ Edhem Nejad, "Yeni Mektepler", **Yeni Fikir**, s. 1 (15 Kânûn-ı evvel 1327): 4-5. Edhem Nejad, yeni mekteplere örnek olarak, 1889'da İngiltere'nin Derbyshire şehrinde kurulan bir okulu ve yine İngiltere'deki 1893'te kurulan Bedeles School'u göstermektedir. Bkz. **age**, 6; Edhem Nejad, "Bedeles Yeni Mektebi", **Yeni Fikir**, s. 2 (15 Kânunusani 1327): 34. Ayrıca Türk Yurdu'nun Talim ve Terbiye köşesinde Almanya'da Herman Lich'in açtığı bir "Yeni Mektep"ten bahsedilmiştir. Burada gençleri şehirden uzakta bir çiftlikte uygulamaya dayanan bir eğitim görmektedirler. Yeni Mektep'te hayat sadedir. Dersler doğa içinde yapılır. Bkz. M. Rahmi, "Yeni Terbiye Usulleri Almanyalı Herman Lich ve 'Yeni Mektep'i", **Türk Yurdu**, s. 106 (24 Mart 1332): 34-36; M. Rahmi, "Yeni Mektepler", **Türk Yurdu**, s. 109 (5 Mayıs 1332): 77-79.

²³¹ "İptidai ve İdadi...", 67.

ziraat sınıfı tahsis eden Macaristan, bütün ilkokullarda ve öğretmen okullarında zirai eğitimin verildiği İspanya ve seyrek olarak verilen ziraat derslerini giderek arttıran İngiltere örnek olarak gösterilmektedir²³².

Prens Sabahaddin ise Fransa'daki École des Roches'in²³³ örnek alınması gerektiğini düşünmektedir. Paris'ten iki saat uzaklıkta bulunan bir köyün içinde, ağaçlar arasında bulunan okulda küçük bir çiftlik bulunmaktadır. Bu çiftlik ziraat öğretmenin gözetimi altında, öğrenciler tarafından işletilmektedir²³⁴. Sabahaddin bu okulu hayranlıkla tasvir etmektedir:

*“Ne tarafa baksanız müte’âlî bir gayret, mütezâyid bir salahiyet, istikbale mükemmel bir hazırlık görüyorsunuz. Teşebbüs-i şahsî ile adem-i merkezîyet bu küçük âlemi son sistemde bir cennet haline ifrağ etmiş! Mesai-i bedeniye ve fikriyeye verilen vüsatten bittabi ahlâk da büyük mikyasta müstefit olmada!”*²³⁵

Yeni Fikir mecmuası da Avrupa'da tarım eğitiminin yaygınlaştırılması için hükümetlerin ve birçok cemiyetin çeşitli girişimlerde bulunduğundan bahsetmektedir. Aktarıldığına göre, bu ülkelerde ziraat eğitiminin yaygınlaştırılması çalışmalarının ardındaki temel sebep, “herkesin kalbinde bir ziraat muhabbeti yaşasın, çiftçilikten dönenler olmasın, çiftçilik çoğalsın, bütün ekseriyet çiftçi olsun” isteğidir²³⁶. Köycülere göre, Osmanlı'da da iptidai, rüşdi ve idadi mekteplerde çocuklara ve gençlere yoğun bir tarım eğitimi verilmeli ve böylece “memleketin pek muhtaç olduğu ziraati sevdirmeli, onlara dünyada en iyi meslek ziraat olduğu anlatmalı, adeta ruhlarına nakş etmelidir”²³⁷.

Köycüler, zirai eğitimi sadece ekonomik ve kültürel ilerlemenin değil, aynı zamanda askeri başarıların da teminatı olarak görmüşlerdir. Ayrıca köycü eğitim kurumlarının

²³² O. Ferid, “İptidaiye Mekteplerinde Ziraat Dersleri”, *Yeni Fikir*, s. 1 (15 Kânun-ı evvel 1327): 9-10.

²³³ Bu okulun kurucusu Edmond Demolins, Prens Sabahaddin'in düşünce dünyasını en çok etkileyen isimlerden biridir. “Adem-i merkezîyet” fikrini temel olarak Demolins'den devralmıştır. Bkz. Aykut Kansu, “Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutîyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 156-165.

²³⁴ Sabahaddin, “Yedinci Mektup: Meslek-i İctimâimiz Nasıl Tatbik Edilebilir?”, Paris, 1911, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne – Bütün Eserleri / Prens Sabahaddin* içinde, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 349-352.

²³⁵ Sabahaddin, “Yedinci Mektup”, 352.

²³⁶ *Yeni Fikir*, age, 2.

²³⁷ age, 2.

inşa edilmemesinin Osmanlı'ya kaybettirdikleri anlatılırken askeri yenilgilerden sıkça bahsetmişlerdir. Bu çerçevede en çok atıf yapılan mitlerden biri, Osmanlı'nın Balkan Savaşları'ndaki yenilgisi olmuştur. Örneğin Osman Ferid Mesut Köy ütopyasında, Balkan Savaşları'ndaki yenilgiyi, “Osmanlı'nın dünkü çobanları” olarak andığı Bulgarların köylülerini eğitmeleri karşısında, Türklerin eğitimsiz kalmalarına bağlamış ve eğitimin toplumsal kontrolü sağlamaktaki işlevini tüm açıklığıyla dile getirmiştir:

“Bulgar düşmanlarımızın köylerinde bu gibi kütüphaneler vardır. Ve dünkü çobanlarımız Bulgarlar, bizi okuya okuya ve her şeyi öğrene öğrene azdılar; bize muharebeyi kaybettirdiler. Memleketimizde hazırlanmış fikir, kafa yok... Fikir ve kafa olmayınca hiçbir şey olamaz. İlk önce fikir yapalım, ondan sonra halkımıza istediğimizi kabul ettirebiliriz”²³⁸.

3.2.3. Ziraatçı Kadınlar

II. Meşrutiyet döneminde, kadının toplumsal hayattaki görünürlüğü artmakla birlikte²³⁹, bu dönüşüm yine kadının geleneksel rolleri üzerinden gerçekleşmiştir. Kadına, doğurganlık özelliğine atfen millî kimliğin taşıyıcısı olma misyonu yüklenmiştir. Dolayısıyla kadının vatandaşlık kimliğinin yaratılması sürecine olan katılım biçimi, erkekten farklı olmuştur. “Biyolojik üretici” ve “kültürün aktarıcısı” sıfatları ile donatılan kadın bedeni, “kamusal yarar” için araçsallaştırılmıştır²⁴⁰.

Köycüler de toplumsal projelerinde kadınlara özel bir yer ayırmışlardır. Ekonominin bel kemiği olan tarımsal üretime katkılarını artırmak için kadınların da zirai eğitimden geçmesi gerektiğini vurgulamışlardır²⁴¹. Örneğin Edhem Nejad, “çocuğu ilk evvel terbiye edecek” kişi olması itibariyle anlam atfettiği kadınlara, tıpkı erkekler gibi, uygulamaya dayanan özel bir ziraat eğitiminin verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Edhem Nejad'a göre, iptidai, rüşdi ve yüksek derece kız okullarında “ev hanımlığı” dersleriyle birlikte verilecek ziraat eğitiminde ve Darümuallimâtlardaki derslerde kadınlar küçük ziraat yapmalı, sebze yetiştirmeli,

²³⁸ O. Ferid, “Mesud Köyde...”, 341-342.

²³⁹ Bkz. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi** (İstanbul: Metis Yayınları, 1996).

²⁴⁰ Üstel, **age**, 113-115.

²⁴¹ Bu katkı, özellikle savaş döneminde daha hayati bir anlam kazanacaktır. Tarımsal üretimin artması ihtiyacı, kadın emeğine daha çok başvurulacaktır. I. Dünya Savaşı yıllarında, kadınlardan oluşturulan ziraat alayları, bunun örneklerindedir. Bkz. Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi**, 85.

koyun sağmalı, tavukçulukla ilgilenmeli ve konserve yapmayı öğrenmelidir. Edhem Nejad, bu görevleri üstlenerek kadının da vatanına hizmet edebileceğinden bahsetmektedir. Bu çerçevede, çiftçi kadına düşen görev, aldığı tarım eğitimi sayesinde zirai işlerin kendisine ait kısmını yerine getirmek ve yuvaya mutluluk bahşetmektir. Böylece evlerinde rahat ve mutluluğu gören köylüler, “köyün âli ahlakî hayatı”nı terk etmeyeceklerdir²⁴².

Yeni Fikir'in kadın yazarlarından Belkıs İclal'e göre de kadınların görevi, “memlekete faydalı, müteşebbis, faal, kendi işini kendi görür, taştan para çıkarır, kuvvetli, gürbüz çocuklar, gençler yetiştirmek ve terbiye etmektir”²⁴³. Bu görevi yerine getirmeleri için öncelikle kadınların terbiye edilmesi gerekmektedir. Çiftçilik eğitiminden geçmiş bir köy kadını, çocuklarına da köylülüğü ve “antika gibi olan çiftlikleri” sevdirecektir²⁴⁴. Belkıs İclal çiftçi kadınlara verilecek bu eğitim konusunda Macaristan ve Belçika'daki ziraat ve ev kadınlığı mekteplerini örnek göstermektedir²⁴⁵. Kadın çiftçinin fedakâr olması gerektiğini ve bir çiftçinin kendi gibi çiftçiliği ve köyde oturmayı seven, işlerine yardımcı olabilecek bir karısının olması istediğini belirtmektedir²⁴⁶.

Kadınlara özgü zirai eğitim verilmesi konusu, Meclis-i Mebusan çatısı altında da çeşitli vesilelerde gündeme gelmiştir. Örneğin Ziraat Genel Müdürü Vahan Efendi, kadınlara mahsus Sanayii Ziraiyye Mektepleri açılmasını önermiştir²⁴⁷. Kastamonu mebusu İsmail Mahir²⁴⁸ ise kadınların, çocukların beden ve fikir terbiyesine nezaret eden kişiler olmaları itibarıyla köycü bir eğitimden geçmesinin önemini altını çizmiş ve kadınların zirai işlere katılımını, Osmanlı'nın eskilerde kalan şaşalı gücü

²⁴² Edhem Nejad, **Türklük...**, 51-52.

²⁴³ Belkıs İclal, “Çiftçilik ve Hanımlarımız”, **Yeni Fikir** s. 2 (15 Kânunusani 1327): 39.

²⁴⁴ **age**, 39, 41.

²⁴⁵ Belkıs İclal, “Macaristan'da Ev Kadınlığı ve Ziraat Tahsili”, **Yeni Fikir**, s. 3 (15 Şubat 1327): 65-69; Belkıs İclal, “Mektebim ve Belçika Kız Ziraat ve Ev Kadınlığı Mektepleri”, **Yeni Fikir**, s. 5 (15 Nisan 1327): 137-141.

²⁴⁶ Belkıs İclal, “Macaristan'da...”, 68.

²⁴⁷ **MMZC**, Devre III, İçtima Senesi 1, c. 2, 3 Temmuz 1330, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 311.

²⁴⁸ İsmail Mahir Efendi, 1869'da Kastamonu'da doğmuştur. Abdülhamid döneminde Selanik Darülmuallimini'nde müdürlük yapmış, bir yandan da İttihat ve Terakki'de faaliyetlerini sürdürmüştür. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İstanbul Darülmuallimat'ın (kız öğretmen okulu) müdürlüğüne getirilmiştir. Yetim çocuklar için Darüleytamların kurulması sürecinde etkinlik gösteren İsmail Mahir Efendi, bir dönem Kastamonu milletvekilliği yapmıştır. 1916'da İstanbul'da ölmüştür. Bkz. Akyüz, **Türk Eğitim...**, 258; Binbaşıoğlu, **age**, 199.

ile ilişkilendirmiştir. İsmail Mahir'e göre, Osmanlı'nın bir tarafının Viyana'ya, bir tarafının Hint denizlerine ulaşması, kadınların tarımda aldığı sorumluluk sayesinde gerçekleşmiştir. Oysa günümüz kadınları, zirai işleri bırakmış ve bu sebeple sinir hastası olmuşlardır. Osmanlı'nın eğitim atılımı dahilinde, kadınlara, tavukçuluk, gülcülük, arıcılık, sütçülük gibi yapabilecekleri ziraat işleri konusunda eğitim verilmeli ve kadınlar, eski günlerdeki gibi ziraat işleri ile uğraşmaya teşvik edilmelidir²⁴⁹. Görüldüğü gibi, kadınlara verilecek köycü eğitim, hem toplumsal sağlıkta ortaya çıkan zaafılara karşı bir ilaç, hem de geçmişteki altın çağa dönüş umudunun bir referansı olarak sunulmaktadır.

3.3. Uygulamada Köycü Eğitim

Osmanlı'daki ilk ziraat ameliyat (uygulama) okulu, 1847'de Bakırköy yakınlarında bulunan Ayamama çiftliğinde açılan Ziraat Talimhanesi'dir²⁵⁰. Ayrıca Osmanlı'nın ilk mesleki ve teknik öğretim kurumu olan talimhane, Yedikule'de açılan bir bez dokuma fabrikası için pamuk yetiştirmek üzere kurulmuştur. Bu okulda Davis isimli bir Amerikalı ve Osmanlı'daki ilk Hıristiyan nazır, aynı zamanda Fransa'da ziraat eğitimi alan ilk kişilerden biri olan Agaton Efendi görevlendirilmiştir²⁵¹. Ayamama Ziraat Talimhanesi'nde verilen eğitim, üç sene olarak öngörülmüştür. Mezunlar, ülkenin farklı yerlerine gönderilmiştir²⁵². Daha çok bir uygulama çiftliği görünümündeki okul, taşradan yeterince öğrenci kazanılamaması ve araç gereçlerin sağlanamaması gibi sebeplerle, 27 Eylül 1851'de kapatılmıştır²⁵³. Sonraki süreçte ziraat eğitimi alanında atılan en önemli adım ise, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin kurulması olmuştur. 1889'da öğrenci alımına başlayan ve 1894'ten sonra sadece ziraat okulu olarak faaliyet gösteren kurum, 1896'da ilk mezunlarını vermiştir²⁵⁴.

²⁴⁹ MMZC, Devre III, İçtima Senesi 1, c. 2, 1 Temmuz 1330, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 234.

²⁵⁰ **Türk Ziraat...**, 91; "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Nakli", **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s. 11 (3 Kânûn-ı evvel 1325): 162.

²⁵¹ Unat, **age**, 80k-l.

²⁵² Lütfi Arif Kenber, "Ziraat Mekteplerimizin Kuruluş ve Hizmetleri", **Ticaret Dünyası**, s. 16 (31.05.1946): 6.

²⁵³ Sevtap Kadioğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", **Kutadgubilig**, s. 8 (Ekim 2005): 241.

²⁵⁴ Unat, **age**: 80m.

Köycü eğitim, II. Meşrutiyet döneminde daha geniş bir uygulama imkanına erişmiştir. Ziraat Nezareti memurları ülkeyi dolaşarak çiftçiler ile temasa geçmişler ve orta dereceli okullara ve Darümuallimlere ziraat dersleri konulmuştur. Osmanlı'da ve Avrupa'da teorik ve pratik ziraat eğitimi görenler, kazalara gönderilmiş ve halk ile ilişkiye geçmeleri sağlanmıştır. Ayrıca yeni kanunlar, nizamnameler ve talimatnameler hazırlanmıştır. Örneğin ziraat eğitimini düzenlemek amacıyla 24 Şubat 1912 (21 Safer 1330 / 28 Kânunusani 1327) tarihinde Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi çıkarılmıştır²⁵⁵. Nizamnamede, ziraat alanında uzmanlaşmış mesleki eğitim kurumlarının açılması ve genel eğitim kurumlarında tarım derslerinin yaygınlaştırılması öngörülmektedir.

3.3.1. Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi ve Ziraat Okulları

Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi, Batı'daki örneklerinin bir benzeri niteliğindedir²⁵⁶. Nizamname, ziraat eğitim kurumlarını, Amele Mektepleri, Çiftlik Mektepleri, Ameliyat Mektepleri ve Mıntıka Ziraat Mekatib-i Âliyesi olarak derecelendirilmektedir²⁵⁷. Vergilerin temel kaynağı olan tarımı vücuda getireceği düşünülen ve “memleketi yegâne mesut edecek” mekteplerden biri olarak gösterilen bu okulların yaygınlaştırılması ve ıslah edilmesi konusu Meşrutiyet'in gündem maddelerinden biri olmuştur²⁵⁸.

Ziraat eğitimi kurumları hiyerarşisinin en alt basamağını amele mektepleri oluşturmaktadır. Bu okulların amacı, görev aldığı bölgede yeni ziraat yöntemlerini uygulayacak, hayvancılığı ve tarımı idare edecek çiftlik amele başlıları yetiştirmektir²⁵⁹. II. Abdülhamid döneminden itibaren açılmaya başlanan amele mekteplerine II. Meşrutiyet döneminde Kastamonu ve Trablusgarp amele mektepleri ilave edilmiştir²⁶⁰.

²⁵⁵ Bu nizamnameden önce, zirai eğitimi düzenlemek için iki nizamname çıkarılmıştır: 9 Şubat 1306 tarihli Nazârî ve Amelî Hamidiye Ziraat Mektepleri Nizamnâmesi ve 21 Teşrin-i evvel 1319 tarihli Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi. Bkz. Kadioğlu, **age**, 245-248.

²⁵⁶ Sakaoğlu, **age**, 146.

²⁵⁷ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad.1, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 95.

²⁵⁸ **MMZC**, Devre III, İctima Senesi 1, c. 2, 1 Temmuz 1330, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 232.

²⁵⁹ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 2, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 95.

²⁶⁰ Ergün, **age**, 249.

Eğitim süresi iki sene olan amele mekteplerine, Osmanlı tebaasından, askerliğini yapmış, otuz yaşından küçük, tercihen okuma-yazma bilenler kabul edilmektedir²⁶¹. Öğrenciler, okul bünyesinde gerçekleştirilen uygulamalara katılmak ve hizmetleri yerine getirmekle yükümlüdürler²⁶². Eğitim süresi içinde kendisinden verim alınamayacağı görülenlerin okul ile ilişkileri kesilmektedir²⁶³. Amele mektebi öğrencilerine, bir kısmı mezun olduktan sonra olmak üzere, bir miktar ücret verilmektedir²⁶⁴.

Çiftçi çocuklarına dönük olarak düşünölen çiftlik mekteplerinin amacı ise, çağdaş usullere göre tarım yapabilecek, “kendi tarlasını idareye muktedir” çiftçiler yetiştirmek ve öğrencilere Türkçe okuma-yazma öğretmektir²⁶⁵. Eğitim süresi, kurulduğu yerin ihtiyaçlarına göre iki ya da üç sene olarak deđişmektedir²⁶⁶. Çiftlik mekteplerine kabul edilecek öğrencilerin, çiftçi çocuğu, Osmanlı tebaasından, 15-18 yaş arası olması ve tercihen okuma-yazma bilmesi beklenmektedir²⁶⁷. Bu okullarda eğitim gören öğrencilere de hem öğrenim esnasında hem de mezuniyet sonrasında belli bir ücret verilmektedir²⁶⁸.

Siroz, Selimiye, Antalya ve Halep’te bulunan çiftlik okulları²⁶⁹, aslen çiftçi çocuklarına zirai eğitim veren kurumlar olsa da bu okulların darümuallimlerde eğitim alan öğretmen adaylarına verilen tarım derslerinin uygulama ayağı için mekan olması da düşünölmüştür. Böylece öğretmen adayları, bir yandan ziraat derslerini takip edecek, bir yandan da belli zamanlarda tarlada bulunarak toprak işlerine bilfiil katılacaktır. Darümualliminlerin kırdaki, özellikle de çiftlik mektepleri dahilinde kurulmasının, öğretmen adaylarını kır hayatına daha da alıştıracacağı da öngörölmüştür. Böylece, hem “çiftçi muallimler” yetiştirilmiş olacak, hem de çiftlik mektebi öğrencileri “talim ve terbiye” edilmiş olacaktır²⁷⁰. Bu yolla, aydınların

²⁶¹ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 3, 4, 5, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 95.

²⁶² “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 8, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 96.

²⁶³ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 6, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 95.

²⁶⁴ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 9, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 96.

²⁶⁵ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 16, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 97.

²⁶⁶ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 18, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 97.

²⁶⁷ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad 19., **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 97.

²⁶⁸ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad 22-23, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 98.

²⁶⁹ Ergün, **age**, 249.

²⁷⁰ Ahmed Tevfik, **age**, 263.

teşhisini koyduğu iki sorunun bir arada çözüleceği düşünülmüştür: Köylülerin “milli terbiye”den mahrum oluşu ve öğretmenlerin halka yabancılaşması.

Önemli bir bölümü numune tarlalarından dönüştürülen²⁷¹ ziraat ameliyat mekteplerinin amacı ise, “çiftlik idaresine muktedir” çiftçiler yetiştirmektir²⁷². II. Meşrutiyet döneminde, çok sayıda ziraat ameliyat mektebi açılmıştır. 1910 yılında Adana, Ankara, Bursa, Selimiye ve Selanik’te toplam beş ziraat ameliyat mektebi varken, 1911 yılında bu okullara Erzurum, Halep, Kastamonu, Kosova, Manastır, Siroz, Sivas ve Trablusgarp okulları eklenmiştir²⁷³.

Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi’ne göre, ziraat ameliyat mektepleri öğrencileri, uygulamaya ağırlık verilen, ancak teorik dersleri de içeren, üç senelik bir programdan geçmektedir²⁷⁴. Burslu eğitimin de verildiği ziraat ameliyat mekteplerinde öğrenciler, 15-20 yaş arası Osmanlı tebaasından ve çiftçi veya arazi sahibi olanların çocukları arasından seçilmektedir²⁷⁵. Öğrenciler, tüm derslere ve uygulamalara katılmak ve kendisine verilen çiftlik hizmetlerini yerine getirmek zorundadır²⁷⁶. Ayrıca “Taşra Ziraat Müfettiş ve Muallimleri Hakkında Nizamname”ye göre, bu okullardan mezun olanlar, hükümetin teklif ettiği ziraat müfettiş ve muallimliklerinde on sene çalışmaya mecburdurlar²⁷⁷.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi’nin verilerine göre, ziraat ameliyat mekteplerinden her sene 30-40 öğrenci mezun olmaktadır. Mezunların az bir kısmı, bir üst eğitim kurumu olan Halkalı Ziraat Mektebi’ne kabul edilmektedir²⁷⁸. Geri kalanların, köylüleri “talim ve terbiye” etmek üzere, köylere giderek çiftçiliğe dayalı bir eğitim vereceği düşünülmektedir²⁷⁹. Ancak ziraat mekteplerinin amaçlandığı gibi,

²⁷¹ Örneğin Adana ve Ankara’daki ameliyat mektepleri, Meşrutiyete kadar numune tarlası olarak faaliyet göstermekteydi. Bkz. “Ziraat Teşkilatı”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s. 3 (29 Mart 1325): 33.

²⁷² “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 30, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 99.

²⁷³ Ergün, **age**, 248-249; “Ziraatimizin Vaziyet-i Umumiyesi”, 5.

²⁷⁴ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad 32, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 99. Ayrıca bkz. “Ziraat Mekteplerinde Ders Nasıl Verilir?”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 4. yıl, s. 138 (13 Kânunusani 1326): 165.

²⁷⁵ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad 35, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 99.

²⁷⁶ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad 58, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 103.

²⁷⁷ “Taşra Ziraat Müfettiş ve Muallimleri Hakkında Nizamname”, m. 6, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s: 43 (23 Nisan 1323): 674.

²⁷⁸ “Ziraat İlmî ve Mektep Mezunları”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2. yıl, s. 17 (24 Ağustos 1324): 260.

²⁷⁹ Ergün, **age**, 107 (1 numaralı dipnot).

“hakiki, fenni, ilmi çiftçiler” yetiştirebildiği, mezunlarını köycü eğitime katabildiği ve zirai üretimi arttırdığı söylenemez²⁸⁰. Zira bu okullardan mezun olanlar, taşraya gitmektense çeşitli memurluklara girerek kentte yaşamaya devam etmişlerdir.

Ziraat mekteplerinin bu durumu, meclisin gündemini de işgal etmiştir. Örneğin Bursa mebusu Ömer Fevzi Efendi, hiçbir mektep mezununun ve ziraat memurunun köylüyü ziraat konusunda aydınlatmadığına dikkat çekmiş ve mezunların kalemlere memur olmaktan öteye geçemeyerek tarımı ıslah etmekten uzak kaldıklarını belirtmiştir²⁸¹. Pek çok Osmanlı aydını da ziraat mektepleri ile köylüler arasındaki söz konusu çelişkiye değinmiştir. Örneğin *Yeni Ziraat Gazetesi* yazarı Lütfi Arif’e göre, ne ziraat mektepleri köylüye doğru gidebilmiştir, ne de köylüler mekteplere doğru gelebilmiştir. Köylü ile zirai eğitim kurumları arasındaki çelişkinin çözülebilmesi için, köylüye tarım alanında ıslahatların yapılması gerektiğini göstermek gerekmektedir. Yazara göre, bu ihtiyaç, ne yazı yazarak gösterilebilir, ne de konferanslar düzenleyerek. Köylünün, zirai eğitimin önemini anlayabilmesi için, kendisinin “maddeten” buna ihtiyaç duyması gerekir²⁸².

Büyük çiftlikleri idare edebilecek, “fen erbabı” ziraat memurları ve ziraat mektebi hocaları yetiştirmeyi amaçlayan mıntıka ziraat mekteplerinde ise diğer okullardan farklı olarak, uygulama yanında teorik derslere de önemli bir yer ayrılmıştır²⁸³. Dört sene süren eğitim programına başvuranların, 17-22 yaş arası Osmanlı tebaasından olması gerekmektedir²⁸⁴.

Mıntıka ziraat mektebi statüsü altında açılan iki okul bulunmaktadır: Selanik ve Halkalı Yüksek Tarım Okulları²⁸⁵. Selanik’teki okul, ziraat ameliyat mektebi olarak kurulmuştur. Ancak Meşrutiyet sonrasında statüsü değiştirilmiş ve mekteb-i âli (yüksek okul) olarak faaliyet göstermeye başlamıştır²⁸⁶.

²⁸⁰ Muallim Fazıl, “Ziraat Mekteplerimiz”, *Yeni Ziraat Gazetesi*, s. 3 (Temmuz 1336): 3-4.

²⁸¹ **MMZC**, Devre I, İçtima Senesi 2, c. 6, 23 Mayıs 1326, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1986): 16.

²⁸² Lütfi Arif, “Ziraat Mekteplerimiz ve Çiftçilerimiz”, *Yeni Ziraat Gazetesi*, s. 7 (1 Teşrin-i sani 1336): 3.

²⁸³ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 67, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 104

²⁸⁴ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 69, 72, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 104.

²⁸⁵ “Tedrisât-ı Zirâiye Nizamnâmesi”, mad. 66, **Düstur** (3. Tertib, c. 4): 103-104; Unat, **age**, 80n.

²⁸⁶ “Ziraat Teşkilatı”, 33.

Halkalı Ziraat Mektebi ise II. Abdülhamid döneminde kurulmuş ve I. Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdürmüştür²⁸⁷. Her sene yaklaşık yirmi öğrenci alan okul²⁸⁸, ziraat muallimi ve çiftlik müdürü olarak istihdam edilecek kişileri yetiştirmeyi amaçlamaktadır²⁸⁹. Ancak okul mezunlarının az bir kısmı tarımla uğraşmış, çoğu devlet memuru olmuştur²⁹⁰. Bu durumun sebeplerinden biri, Halkalı'dan mezun olanların zorunlu hizmetlerinin bulunmasıdır. Bu uygulama, okulun, “eğitimli üreticilerin toprağa geri döndürülmesi” amacı ile çelişki içindedir. Sonuçta mezunların bir bölümü ziraat bürokrasisine dahil olmuştur²⁹¹. Bir bölümü ise, ziraat eğitimi almak üzere yurtdışına gönderilen öğrenciler²⁹² gibi, orman koruculuğu, tezkere muharrirliği, ondalık memurluğu gibi ziraatle ilgisi olmayan memurluklara getirilmiştir²⁹³. Böylece eğitimli gençler köycü eğitim seferberliğine dahil edilememiştir.

Köycülerin bu noktada getirdiği öneri, Selanik ve Halkalı mektepleri gibi yüksek okullar yerine, ziraat ameliyat ve çiftlik mekteplerinin açılmasıdır. Köycülere göre, bu okullardan mezun olanların köylülere daha çok katkısı olacaktır. Dolayısıyla ülkenin ziraat mühendislerine değil, ameli çiftçi başlılara ihtiyacı vardır²⁹⁴.

Benzer bir öneriyi, Mentеше Mebusu Halil Bey getirmektedir. Halil Bey'e göre, Avrupa'ya giden ya da hükümet tarafından gönderilen kişilerden yararlanılmadığı gibi, Ziraat Mektebi mezunlarının birçoğu da herhangi bir Rüşdiye ya da İdâdiye

²⁸⁷ Unat, *age*, 80m.

²⁸⁸ “Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisinden”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 4. yıl, s. 158 (31 Temmuz 1327): 482.

²⁸⁹ “Ziraat Mütahhasısları ve Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2. yıl, s. 5 (25 Mayıs 1324): 65.

²⁹⁰ **MMZC**, Devre III, İçtima Senesi 1, c. 2, 3 Temmuz 1330, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 305-306; **MMZC**, Devre I, İçtima Senesi 1, c. 3, 5 Mayıs 1325, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 521.

²⁹¹ Quataert, *age*, 106-107.

²⁹² Bkz. “Avrupa Ziraat Mekteplerine Nasıl Girilir?” **Yeni Fikir**, s. 7 (Haziran 1328): 216-217; “Ziraat Teşkilatı”, 34; **MMZC**, Devre I, İçtima Senesi 1, c. 3, 5 Mayıs 1325, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 520.

²⁹³ “Ziraat İlmî”, 261. Bu durum, Halkalı ziraat mektebinin ıslah edilmesi girişimlerini beraberinde getirmiştir. Müdürlerin kayıtsızlığı, derslerin uygulama aşamalarının atlanması, öğretmenlerin devamsızlıkları, bu okulların ıslah edilmesi taleplerinin diğer sebepleridir. Bkz. “Halkalı Ziraat Mektebi Acınacak Bir Haldedir”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 4. yıl, s. 138 (13 Kânunusani 1326): 145-147. Ancak bu gibi gerekçelerle gündeme gelen ıslahat girişimleri sonlandırılmamıştır. Örneğin bir defasında, ıslah konusunu ele almak üzere komisyon oluşturan mektep öğretmenleri ile müdür arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmış ve süreç yarıda kalmıştır. Bkz. F., “Halkalı'nın Islahı Meselesi”, **Yeni Ziraat Gazetesi**, s. 6 (1 Teşrin-i evvel 1336): 3-4.

²⁹⁴ “Ziraat Teşkilatı”, 35.

mezunun yapabileceği orman memurluğuna yönelmiştir. Halil Bey, teorik bilgiye yer veren yüksek öğretim kurumları yerine uygulamaya dayanan ameli mekteplerin açılması gerektiğini düşünmektedir²⁹⁵.

Sivas Mebusu Dagavaryan Efendi de ikinci sınıf mekteplerinden çıkan ve ziraat eğitimi almak için hükümet tarafından Avrupa'ya gönderilen “nazik” delikanlıların tarımın sadece teorik kısmını öğrenmelerinden ve topraktan uzak kalmalarından yakınmaktadır. Dagavaryan Efendi'nin önerisi de bu öğrencileri ameli mekteplere göndermek ve köylü nasıl çalışıyorsa o şekilde çalıştırılmaktır. Vekile göre, 6 saat çarık ayakta çalışan öğrencinin toprağa olan sevgisi artacaktır²⁹⁶.

Aynı şekilde Prens Sabahaddin de Avrupa'ya gönderilen yüzlerce öğrenciden verim alınamadığı kanısındadır. Sabahaddin'e göre, bu öğrenciler geldiklerinde devletin “ayaklı memurlar”ı olmaktadır. Oysa bir memur, dâhi dahi olsa, köylünün zirai faaliyetlerini idare edemez. Yapılması gereken, girişimci üreticiler, hakiki mürebbiler yetiştirmek ve aydın gençlerle namuslu köylüleri bir araya getirmektir. Avrupa'ya bu amaçla öğrenci gönderilmelidir. Her öğrenci birer çiftlik başına geçirilmeli ve köylüye çalışma yollarını göstermelidir. Böylece rehbersiz kalan köylüyle şehirli gençler arasında zirai ve içtimai ilişkiler kurulmalı ve bu gençler malikanelerin başına getirilmelidir²⁹⁷.

3.3.2. İlkokullarda ve Orduda Ziraat Dersleri

II. Meşrutiyet döneminde sadece ziraat meslek okullarında değil, tüm yurttaşları kapsayan örgün eğitimde de ziraat dersleri vermeye başlamıştır. 1914 tarihli Mekatib-i İptidaiye Ders Müfredatı'na göre ilkokullarda her sene ikişer saat ziraat dersi verilmesi kararlaştırılmıştır. Müfredata göre Kuran-ı Kerim-Malumat-ı Diniye, Kıraat, Hesap ve Eşya derslerinden sonra en çok okutulan ders, Ziraat dersidir²⁹⁸.

Okullarda ziraat dersinin yaygınlaşması, bu alanda yazılı ürünler verilmesini de beraberinde getirmiştir. Örneğin Hüseyin Kâzım tarafından köylerde ve kasabalarda

²⁹⁵ MMZC, Devre I, İçtima Senesi 2, c. 6, 23 Mayıs 1326, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1986): 16-17.

²⁹⁶ **age**, 17.

²⁹⁷ Sabahaddin, “Yedinci Mektup”, 348-357.

²⁹⁸ Bkz. Cavit Binbaşıoğlu, “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”, **75 Yılda Eğitim**, Ed. Fatma Gök (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999): 145-146.

iptidai ve rüşdiye mekteplerinde ve idadilerin ilk sınıflarında okutulmak üzere “Çiftçi Çocuğu” isimli bir kitap yazılmıştır. Hüseyin Kâzım, kitabında Anadolu köylüsüne bugüne dek, çiftçilik konusunda hiçbir bilgi verilmediğinden yakınmaktadır. Toprakta yeterli verim alınamamasının sebebini köylünün ziraati bilmemesine bağlamaktadır. Dolayısıyla Hüseyin Kâzım, Çiftçi Çocuğu’nu, bu sorununun çözümüne katkı sağlamak amacıyla kaleme almıştır²⁹⁹.

Çocukların ziraat eğitimi almasının önemini vurgulayan bir başka isim, İhsan Onnik’tir. İlkokul öğretmenlerine rehber olması için yazdığı “Mekatib-i İbtidaiyede Ziraat Derslerini Nasıl Tedris Etmeli?” isimli kitabında, ilkokullarda verilen ziraat eğitiminin uygulamaya dayalı olmasını savunmaktadır. İhsan Onnik’e göre, derslerde, çocukların ziraate merak ve hevesi sağlanmalıdır. Diğer yandan, ziraat eğitimi verilirken, çocukların kabiliyeti ve buldukları yörenin özellikleri gözetilmelidir. Ayrıca her ilkokulda küçük bir ziraat müzesi ve bir bahçe bulunmalıdır. Dahası, bazen öğretmen çocukları okulun dışında gezilere çıkarmalı, derste öğrettiklerini uygulamalı olarak göstermelidir³⁰⁰. İhsan Onnik, Darümualliminlerde ziraat derslerinin nasıl verilmesi gerektiğine ilişkin kaleme aldığı başka bir kitapta da uygulamalı eğitimin önemini altını çizmektedir³⁰¹.

Ziraat eğitiminin bir başka boyutu ise orduda verilen ziraat dersleri olmuştur. I. Dünya Savaşı’yla birlikte tarım sektöründe istihdam edilen köylülerin önemli bir bölümünün silah altına alınması, askerlerin zirai üretime katılmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda orduda ziraat dersleri verilmesini öngören bir talimatname çıkarılmıştır. Talimatnamede, kolordular, mahalli ziraat memurları veya ziraat müfettişleriyle görüşerek askeri birliklerin zirai konferanslardan münavebeli olarak istifade etmeleri için bir senelik bir konferans programının düzenlenmesi öngörülmektedir. Ziraat memurlarının askeri birlikleri dolaşarak bu konferansları vermesi zorunlu tutulmuştur. Bu konferansların amacı, askerleri uygulamalı olarak tarımsal üretim konusunda bilgilendirmektir. Yine talimatnameye göre, kışlanın yakınında numune çiftliği veya ziraat mektebi varsa, konferanslar uygulamalı bir şekilde yapılacaktır. Eğer kışlanın yakınlarında numune çiftliği ya da ziraat mektebi

²⁹⁹ Hüseyin Kâzım, **Çiftçi Çocuğu** (Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1331): 3-4.

³⁰⁰ İhsan Onnik, **Mekatib-i İbtidaiyede Ziraat Derslerini Nasıl Tedris Etmeli?** (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331).

³⁰¹ İhsan Onnik, **Darümualliminlerde Ziraat Dersleri** (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331): 4.

yoksa bu faaliyetler mirî arazide askeriye ve ziraat memurlarının gayretiyle tesis edilecek numune tarla üzerinde yürütülecektir. Verilecek konferansların gayet açık yazılmış notları, vilayet matbaalarında basılarak askeri birliklere dağıtılacaktır³⁰².

Tarımsal üretime katılan askerlerin topraktan daha çok verim almalarını sağlamak üzere bir takım kitaplar da yazılmıştır. Bu kitaplardan birini, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi muallimlerinden Levazimat-ı Umumiye-i Askeriye Ziraat Şubesi Fen Memuru Mehmed Esad kaleme almıştır. “Fennî ve Amelî Orduda Ziraat” isimli kitapta, fen memurlarının sayıca yetersiz olmasından dolayı ordu ve kolordu müessesat-ı askeriye tarafından yürütülen zirai faaliyetlerin hatalı bir şekilde yapıldığından bahsedilmektedir. Kitabın amacı ise, fen memurlarının yokluğundan dolayı yanlış usullerle toprağı eken ve mahsul alamayan zabitan ve küçük zabıtana ziraat usullerine ilişkin ameli ve fenni bilgiyi öğretebilmektir. Bu bağlamda kitapta toprağın ekim metotlarına ilişkin teknik bilgiler verilmektedir³⁰³.

Görüldüğü gibi, savaşın ihtiyaçları, sadece tarlada bulunan köylülerin değil, aynı zamanda askerlerin de tarımsal üretime katılmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple I. Dünya Savaşı’yla birlikte ziraat eğitiminin muhatabı olan kesim de genişlemiştir.

3.3.3. Köycü Eğitimin Taşıyıcıları: Muallimler

Jön Türklerle birlikte, ilk kez “maarif”in yerini “terbiye”, “münevver”in yerini ise “profesyonel öğretmen” tipi almıştır. Muallimlik, ilk kez bir fennin uygulayıcılığını üstlenen bir meslek olarak görülmeye başlamıştır³⁰⁴. Muallimlerin 1908 siyasal devrimini izleyecek kalıcı bir toplumsal devrimin ordusu olarak görülmeleri³⁰⁵, bu dönüşümün sebebidir. Zira öğretmenlerin millî bilinci merkezden taşraya götürerek yeni nesle aktarması, hatta gideceği “köyün doktoru, ziraat memuru, hükümeti, paşası, hocası”³⁰⁶ olması gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca Maarif Nazırı Emrullah Bey, muallimin sadece çocukların değil, tüm köyün muallimi, hatta “velinimet”i olması gerektiğini belirtmiştir³⁰⁷. Maarif Nezareti’nce Darülmualiminlere ziraat

³⁰² “Orduda Ziraat Dersleri Talimatı”, **Ticaret ve Ziraat Mecmuası**, s. 37-38 (30 Nisan 1330): 12-13.

³⁰³ Mehmed Esad, **Fenni ve Ameli Orduda Ziraat (İstanbul: Askerî Matbaa, 1333)** 3-4.

³⁰⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma** (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1988), 445.

³⁰⁵ Akyüz, **Türkiye’de...**, 79; Gündüz, **age**, 115, 132-3.

³⁰⁶ Mehmed Zeki, **age**, 582.

³⁰⁷ **MMZC**, Devre I, İçtima Senesi 2, c. 6, 25 Mayıs 1326, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 71.

dersleri konulması ve taşra sultani ve idadilerine ziraat öğretmenlerinin atanması da Darümuallimlerin köycü eğitimdeki merkezi rollerini göstermektedir³⁰⁸.

Trabzon mebusu Servet Bey ise muallimlerin “ilmin lezzeti”nden pay almamış, “gayet uzak” köylerde görev yapacağını altını çizmiş ve öğretmenlerin köylerdeki misyonuna değinmiştir:

“Darümualliminlerde yetiştireceğimiz muallimler, biliyorsunuz ki, bugün ulum ve fünun ve maariften ilmin lezzetinden hakikaten bibehre ve gayet uzak köylere gidecektir. O muallimin köydeki vazifesi, bizim bildiğimiz gibi medeni kasabalarda, medeni şehirlerde muallimlerin ifa ettikleri vazife gibi değildir, daha farklıdır. Muallim, bazen zaruri olarak o köyün camiinin imamıdır, müezzinidir, katibidir, vaizidir, hocasıdır... Bunlar, sabahtan akşama kadar meşgul olacak, talebe meşgul olduktan sonra köy ile meşgul olacak, onlara vaaz ve nasihat edecek”³⁰⁹.

Görüldüğü gibi köy öğretmenleri, merkezin köydeki temsilcisi, bir nevi devletin cisimleşmiş hali olarak görülmüştür. Oysa bu beklentilerin aksine, Darümuallimin mezunlarının önemli bir bölümü, bambaşka bir hayatla karşılaşacakları düşüncesiyle köylere gitmek istememiştir. Bir darümuallimin yetkilisi mezun olacaklara yaptığı bir konuşmada bu çelişkinin zararlarına değinmekte ve öğretmen adaylarını şöyle uyarmaktadır:

“Muallim, bulunduğu bir kasaba veya köyün fenalığı, hilekarane işlerini söylemekten katiyen hazer etmelidir. Bu illet, daha doğrusu nankörlük, hoppalık, vatan fikrinden noksanlığa dalalet eder. Bir takım muallimler, memurlar, daha bir hafta geçmeden geldiği kasabayı “ne fena yere çattık, burası da memleket mi!” gibi çirkin fikirli çirkin sözlerle zemm etmeye başlarlar”³¹⁰.

Öğretmenlerin kentlerde ve kasabalarda kalmak istemesi yönünde yaygın bir eğilimi olsa da, mesleğini köylerde yapmak isteyen mezunlar da bulunmaktadır. Fakat bu öğretmenler, gittikleri yerlerde olumsuz tepkilerle karşılaşmışlardır. Bu tepkilerin temel sebebi, *Anadolu Terbiye Mecmuası* yazarı Kâzım Nâmi'nin gündelik hayattan örnekler vererek kaleme aldığı “Köy mü Kasaba mı” başlıklı yazısında öğretmenlerin köylünün alışkın olduğu medrese hocalarından farklı olması olarak sunulmaktadır. Kâzım Nâmi'ye göre, eskiden mahalle mekteplerinde eğitim verenler, icazetnamesini

³⁰⁸ “Bizde Ziraat Nasıl Terakki Edebilir?”, **Ekinci**, s. 14 (1331): 106.

³⁰⁹ **MMZC**, Devre III, İçtima Senesi 1, c. 2, 1 Temmuz 1330, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 238.

³¹⁰ M. Şekib, **age**,74.

aldıktan sonra okullarda çalışmaya başlayan ve genelde okulun yanında bulunan camide imamlık yapan kimselerdi. Köylü, gönlünü hoş tutan, işini gören, kavgalıların arasını bulan hocayı baş tacı yapardı. Oysa Maarif İdaresi tarafından gönderilen öğretmen, köylüyü kendisinden aşağı görüyor, köylüler üzerinde “memurca bir tahakküm” kuruyor ve köylünün hoş görmediği kıyafetlerle geziyordu³¹¹. Köylü, medrese hocası gibi imamlık yapmayan, ölü yıkamayan, nikah kıymayan öğretmene kuşkuyla bakıyordu³¹².

Yine köycü eğitimi savunan Sabri Cemil’e göre de öğretmenler, “eski fikirler”in, “eski hayat”ın hüküm sürdüğü köylere gittiklerinde kendilerini yabancı bir ülkeye gelmiş gibi hissetmektedirler. Dolayısıyla köylüler, tabiatları, ahlakları ve arzuları farklı olan öğretmenlere yabancı gözüyle bakmaktadırlar³¹³. Öğretmen ve köylü arasındaki bu çelişkiler dile getirilirken soruna bir takım çözüm önerileri de getirilmiştir.

Köycüler, mezunların köylere gitmek istememesini, gidenlerinse toplumda etki bırakacak güçte olamayışını, öğretmenlerin köycü bir eğitimden geçmemesine ve halka yabancı kalmasına bağlamışlardır. Köycülere göre, darümualliminler, senelerce öğretmen değil, aydın yetiştirmiştir. Dolayısıyla “köy ve millet ruhu”ndan yoksun bu öğretmenler “şehir ve medeniyet zadesi” olarak kalmıştır. Bu okullar “cahil köylü”yü eğitmeyi amaçlayan ve “hükümetten millete” yönelen siyasi kurumlar haline gelmiştir³¹⁴. Bu çelişkinin aşılabilmesi için, öğretmen okullarının köyün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi³¹⁵ ve “milletten medeniyete” yönelen kurumlara dönüştürülmesi gerekmektedir³¹⁶. Köycü eğitimin güçlenmesi ve tarımsal üretimden alınan verimin artırılması, bu okulların reforme edilmesine bağlanmıştır. Reform konusu ise nicel ve nitel iyileşmeyi öneren iki başlık üzerinden ele alınmaktadır. İlk olarak, darümualliminlerin ders programlarında yer alan teorik ve

³¹¹ Kâzım Nâbi, “Köy mü Kasaba mı?”, **Anadolu Terbiye Mecmuası**, s. 2 (Şubat 1338): 35-37. Kâzım Nâbi’nin (Duru) kimi yayınlarda ismi Kâzım Nâbi olarak geçmektedir.

³¹² Akyüz, **Türkiye’de...**, 131.

³¹³ Sabri Cemil, “Köy Mektepleri-Köy Muallimleri”, **Yeni Mektep**, s. 7 (1327): 194.

³¹⁴ Akyüz, **Türkiye’de...**, 81.

³¹⁵ O. Ferid, “Darümualliminlerde Ziraat”, **Yeni Fikir**, s. 9 (Mart 1329): 259.

³¹⁶ Akyüz, **Türkiye’de...**, 81.

uygulamalı ziraat derslerinin artırılması gereği vurgulanmakta³¹⁷; ikinci ve eş zamanlı olarak, mezunların köylere gitmesi ve köy için çalışmalarının sağlanması gereğinin altı çizilmektedir³¹⁸.

Edhem Nejad'ın eğitim modelinde, darümuallimin reformuna önemli bir yer ayrılmıştır. Edhem Nejad'a göre öğretmen adaylarına uygulamaya dayanan yoğun bir zirai eğitim verilmelidir. Bu sebeple darümualliminlerin birer tarlası, hayvanları ve çift makineleri olmalıdır. Her öğretmen, genel ziraat bilgisinin yanında, tayin olacağı yerin yöresel zirai üretimi hakkında da ayrıntılı bilgi sahibi olmalıdır³¹⁹. Böyle bir eğitimin verilebilmesi içinse, darümualliminlerin çiftliklerde kurulması; ikinci bir ihtimal olarak, zirai eğitim için numune tarlalardan³²⁰ ya da ziraat mekteplerinden yararlanılması gerekmektedir³²¹.

Edhem Nejad'ın öğretmenler ile köylüler arasındaki çelişkinin aşılabilmesi için getirdiği öneri, okulların bir “mürşidler ve halaskârlar ocağı” haline getirilmesidir. Mürşitler, çiftçiliği her ayrıntısıyla bilmeli ve gerekli teknik bilgileri ve çiftçiliğe ilişkin dinî emirleri köylüye aktarmalıdır. Edhem Nejad, bu kişilere çok yönlü misyonlar yüklemiş, onları birçok alandan sorumlu tutmuştur: Mürşitler, “köylünün noksanlarını, geriliğini, aile hayatını, ahlakiyatını tedavi edebil[mek]” için ahlakiyat ve içtimaiyatı, köylerdeki hastalıkları tedavi edebilmek içinse tıbbi bilmelidir. Ayrıca mürşit, köylüleri hurafelerden kurtarmak ve “hayat adamı çalışkan, muhitinin iktisadi kudretine sahip, vatanperver, müdafaa-i milliye hissiyle” dolu bireyler olarak

³¹⁷ Darümualliminlerde okutulan ziraat dersleri hakkında ayrıntılı bilgi ve örnek ders programı için bkz. O. Ferid, “Hüdavendigâr Vilayeti Darümualliminine Mahsus Ziraat Ders Programı”, **Yeni Fikir**, s. 9 (Mart 1329): 264-266; O. Ferid, “Manastır Darümualliminde Ziraat Dersi Nasıl Okunuyor?”, **Yeni Fikir** s. 6 (15 Mayıs 1328): 167-172; Akyüz, **Türk Eğitim**, 243.

³¹⁸ O. Ferid, “Mesud Köyde”, 343.

³¹⁹ Edhem Nejad, **Türklük...**, 47-49.

³²⁰ Osmanlı'da çiftçileri zirai üretim konusunda eğitmek amacıyla, çeşitli yerlerde numune ve tecrübe tarlaları kurulmuştur. Ayrıca iptidai ve rüşdi mekteplerde kurulan numune tarlalarında çocukların uygulamalı bir ziraat eğitiminden geçirilmesi öngörülmüştür. Bkz. O. Ferid, “Mekteplerde Numune”, 305-312. Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde çıkan bir makaleye göre de Ankara, Adana, Konya, Sivas ve Erzurum gibi farklı iklimlere sahip yerlerde birçok numune tarlası kurulmuş, bu tarlalar için yüz binlerce liralık masraf yapılmış, ancak bu girişimlerden “zerre kadar” fayda sağlanamamıştır. Yazara göre bunun sebebi, numune tarlalarında görevlendirilen memurların gittikleri yer hakkında bilgisiz olmaları ve halka “numune tarlalarından ve yeni usul ziraattan fayda çıkmaz” dedirtecek kadar tedbirsiz davranmalarıdır. Öyle ki memurların tecrübesizliği, zaman zaman halkı güldürmüştür. Bkz. “Numune Tarlaları ve Faydası”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2. yıl, s. 19 (7 Eylül 1324): 291-294.

³²¹ Hüseyin Remzi, “Darümualliminlerde Ziraat”, **Yeni Fikir**, s. 20 (10 Mart 1330): 638.

yetiştirmek için öğretmen, “vatani ve büyük emeli yaşatacak” dini duyguları aktarabilecek kadar dindar olmalıdır³²².

Edhem Nejad, “mürşidler ocağı”nın inşası için atılabilecek ilk adım olarak, birkaç medresenin bir araya getirilmesini önermektedir. Burada köycü eğitimin taşıyıcısı olacak mürşitler ve halaskarlar yetiştirilecektir. Sonraki adım, var olan eğitim programının tamamen kaldırılması ve sosyal bilimler, ziraat, restorasyon, tıp, sağlık, pedagoji hatta demircilik, marangozluk gibi şubelerin açılmasıdır³²³.

Edhem Nejad’ın önerilerini destekleyen Osman Ferid de öğretmenlere merkezi bir rol atfetmiş ve öğretmenlerin köycü eğitim alanındaki etkinliğini artıracak önerilerde bulunmuştur. Osman Ferid’e göre, darümualliminde ayrıntılı bir ziraat eğitiminden geçen öğretmenler, iptidai ve rüşdiye mekteplerinde tarlalar kurulmasına öncülük etmeli ve bu tarlalarda verilecek olan uygulamalı derslerde, öğretmenlere geniş yetkiler tanıyan bir program hazırlanmalıdır. Osman Ferid’in okullarda uygulanması için önerdiği sekiz maddelik örnek programa göre, çocuklar, öğretmenlerin tarlada kendilerine verdiği işi yapmaya mecbur tutulacaklar; öğretmenin çalışma saatlerini belirleme, işbölümünü organize etme ve cezalandırma yetkisi olacaktır³²⁴.

İhsan Onnik Efendi de öğretmenlerin köycü eğitimdeki rolüne dikkat çekmektedir. İhsan Onnik Efendi’ye göre, öğretmenler, tarım alanında teorik bilgi yanında uygulamaya da hakim olmalı ve öğretmenlik dışında başka meşguliyetler edinmemelidirler. Öyle ki öğretmenin “gözü başka yerde olmamalı, mektepte yatıp kalkmalı”dır³²⁵.

İsmail Mahir’in öğretmen sorununa ilişkin önerisi ise bizzat köylerden öğretmen yetiştirilmesi yönündedir. İsmail Mahir’e göre, öğretmensiz her köyden bir kız ve bir erkek çocuğa, dört yıl süreyle ziraat dersleri ağırlıklı bir yatılı ilkokul eğitimi verilmelidir. Sonraki üç yıl boyunca ise bu öğrenciler, Darümuallimin-i İbtidai programından geçirilmelidir. Mezunlar, birbiriyle evlendirildikten sonra köyelerine geri gönderilmeli ve devletin köylülere yaptırdığı okullarda öğretmenliğe

³²² Edhem Nejad, **Türklük...**, 17-18.

³²³ **age**, 19.

³²⁴ O. Ferid, “Mekteplerde Numune Tarlaları”, **Yeni Fikir**, s. 10 (1 Nisan 1329): 308-309.

³²⁵ **MMZC**, Devre III, İctima Senesi 1, c. 2, 3 Temmuz 1330, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 303.

başlamalıdır. Maaş dışında, köydeki numune tarlasının geliri de bu öğretmenlere verilmelidir. Böylece köyde çalışmaktan memnun olacak öğretmenler yetiştirilmiş ve köylünün eğitim sorunu çözülmüş olacaktır³²⁶.

Görüldüğü üzere, II. Meşrutiyet döneminde köycü aydınlar, muallimlere merkezi bir rol atfedilmiştir. Köylünün “talim ve terbiyesi”, muallimlerin eğitilmesiyle birlikte ele alınmış ve merkezin köylerle olan ilişkisinde aracı olarak görülen muallimlerin eğitilmesi ve köylerle bütünleşmesi için çeşitli öneriler getirilmiştir.

³²⁶ **MMZC**, Devre III, İctima Senesi 1, c. 2, 1 Temmuz 1330, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1991): 233-234.

4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TEMEL BİR REFERANSI OLARAK KÖYCÜLÜK

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında, cemiyetlere ve süreli yayınlara yönelik yasal kısıtlamalar büyük oranda kalkmış ve bu alanlar üzerinden zengin bir tartışma ortamı doğmuştur³²⁷. Osmanlı modernleşmesinin tepe noktası olarak tanımlanabilecek bu dönemde, çeşitli siyasi düşünce akımları derinlemesine ve sistematik olarak ele alınmış³²⁸ ve başta Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olmak üzere farklı paradigmlar, yüksek düzey bir entelektüel üretim ve geniş bir uygulama alanı bulmuştur³²⁹. Osmanlıcılık, İslamcı ve Türkçü düşünce, aydınlar arasında en çok yankı uyandıran akımlar olmaları yanında, Osmanlı resmi ideolojisinin³³⁰ üç çeyrek asırlık zaman dilimi içinde geçirdiği dönüşümü de yansıtmaktadır³³¹.

Adı geçen paradigmalardan Osmanlıcılık ve İslamcı ideolojinin kaderi, Osmanlı'nın varlığına koşut olmuş ve bu düşünceler Cumhuriyet'e giden süreçte devlet nezdinde adım adım mahkûm edilmiştir. Türkçülüğün ise bu anlamda farklı bir hikayesi vardır. İslamcı ve Osmanlıcılık düşünceden farklı olarak Türkçülük, Osmanlı'nın mevcut

³²⁷ Bkz. Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 205-208; Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması** (İstanbul: HAS-BAŞ, 2005).

³²⁸ Mustafa Gündüz, **II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları** (Ankara: Lotus Yayınevi, 2007), 17; Lütfü Şehsuvaroğlu, **Ziya Gökalp** (Ankara: Alternatif Yayınları, 2003), 55.

³²⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri** (İstanbul: Arba Yayınları, 1996), 76-77.

³³⁰ Osmanlı resmi ideolojisinin dönüşümü hakkında bir değerlendirme için bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 377-407.

³³¹ Osmanlıcılık düşünce, Tanzimat politikalarında en net ifadesini bulmuş ve Balkan Savaşları'na kadar etkisini sürdürmüştür. Bkz. Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi**, der. Mehmet Ö. Alkan, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 88-116. II. Abdülhamid zamanında Panislamizm görüntüsü altında bir ideolojik söylem olarak beliren İslamcı paradigma ise, II. Meşrutiyet'in en kuvvetli düşünce akımı olmuştur. Bkz. Tarık Zafer, "Âmme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Tefekküründe 'İslamcılık' Cereyanı", **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi** (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001): 231.

toprak bütünlüğü karşısında farklı bir teritoryal ve siyasi birliği öngörmektedir³³². Nitekim Türk milliyetçiliği, Osmanlı'nın bir imparatorluk olarak varlığını derinden tehdit etmiş olan Balkan Savaşları sonrasında resmi söyleme eklenmiş ve Cumhuriyet döneminde de devlet ideolojisinin merkezine oturmuştur³³³.

II. Meşrutiyet dönemi Türkçülüğü, radikal bir ideoloji olarak doğan Türk milliyetçiliğinin Altı Ok'tan biri olarak devletin kurucu ilkeleri arasında yer almasına varan serüveni içinde önemli bir safha olmuştur. Dönemin Türkçü yazını ve örgütlenmesinin yarattığı birikim, Cumhuriyet dönemi ideolojik yapılanması açısından hayati bir miras niteliğindedir³³⁴. Nitekim Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğini derinden etkileyen temel Türkçü gelenekler, belki de en net ve zengin ifadesini Meşrutiyet döneminde bulabilmiştir³³⁵.

Meşrutiyet'in Türkçü aydınları, tek bir ortak programla gündeme gelmemişlerdir. Ancak en genel anlamda, hepsinin ortaya koyduğu kültürel, siyasi ve iktisadi programın radikal bir görünüm çizmesi gibi bir ortak özelliği vardır. Daha önce kullanılmayan farklı bir kategori olan "Türklük" üzerinden millî dili, millî bütünlüğü ve millî iktisadi -İsmail Gaspıralı'nın ifadesiyle "Dilde, Fikirde, İşte Birlik"³³⁶-

³³² Her ne kadar Türkçüler, Osmanlılık idealinden ve Panislamist çizgiden vazgeçmiş olsalar da İslamîliği ve Osmanlılığı söylem düzeyinde tamamen reddetmemişler ve bu üç düşünce arasında bir sentez yoluna gitmişlerdir (Tunaya, **Türkiye'nin...**, 91). Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslamlaşmak" isimli çalışması, bu yaklaşımın en net ifadelerinden biri olmuştur. Türk milliyetçiliğinin İslamcı ve Osmanlıcı fikirden büyük oranda sıyrılması için, Kemalizmi beklemek gerekecektir.

³³³ Türkçülüğün kökeni, 19. yüzyıl sonu Batı kökenli Türkoloji araştırmalarına uzanmaktadır. Bkz. Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979): 124. Türkçü ideoloji Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde dönüşmüştür. Osmanlı'da bir "ihya" ideolojisi olan Türkçülüğün Türkiye'deki uzantısı, ulus-devletin "inşa" ideolojisi olmuştur. Bkz. Kerem Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 129-142.

³³⁴ Tunaya, **Türkiye'nin...**, 88.

³³⁵ Söz konusu Türkçü gelenekler arasında, II. Abdülhamid döneminden itibaren faaliyet gösteren ve daha çok kültürel alandaki çalışmalarıyla ön plana çıkan Veled Çelebi, Necib Asım ve Mehmed Emin gibi ilk Türkçüler; Selanik merkezli Batıcı düşüncenin izinden ilerleyen, İttihat ve Terakki'yle örgütsel bağları çerçevesinde daha çok edebiyat ve dil alanında çalışmalar yürüten Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canib ve Rusya'dan göç eden ve oranın siyasi ikliminin izlerini taşıyan Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura sayılabilir. Erken dönem Türk milliyetçiliğinin bahsi geçen üç kökeniyle ilgili olarak bkz. Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin...**, 61.

³³⁶ İsmail Gaspıralı'nın 1883-1916 arasında Rusya'da çıkardığı Tercüman gazetesi, "Dilde Fikirde İşte Birlik" sloganıyla yayınlanmıştır. Pantürkizm ve Panislamizmin savunucusu olan gazete, dilde sadeleşme ve standardizasyon, eğitim reformu ve kadın hakları gibi başlıkları konu edinmiştir. Tercüman gazetesi, Osmanlı'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada yankı uyandırmıştır. Bkz. Kırmırlı Cafer Seydahmet, **Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik** (İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat, 1934).

savunmuşlardır. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, bu aydınların argümanları büyük oranda geleneksel olanın eleştirisi üzerine kuruludur. Gelenekselin eleştirisi ise, yaygın olarak benimsene gelmiş olan tarihçiliğe aykırılık arz eden bir geçmiş kurgusunu beraberinde getirmiş ve köycü söylem, “Türklük” ile bağ kurabildiği ölçüde yeni tarih yazımının referanslarından biri olmuştur.

4.1. Tarihi “Küçük Harfler”le Yazma Girişimi ve Halka Doğru Söylemi

Türkçülerin getirmeye çalıştığı yeni tarih kurgusunun getirdiği eleştirinin özü, Osmanlı geleneksel tarih yazımının Türklerin İslamiyet öncesi tarihini yok sayıyor olmasına ve Türkleri Müslüman kimlikleriyle ve İslam dünyasının bir parçası oldukları oranda tarihin akışına dahil etmelerine dayanıyordu.

Osmanlı resmi tarih yazımının bu ön kabulü, seçkin kesimin kültür dünyasıyla da paralellikler taşıyordu. Gerek bürokrasi gerekse edebiyat dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin ve kullanım biçimlerinin yoğunluğu, hakim eğilimin en net göstergelerinden biriydi. Resmi tarih anlatımının eğitim kurumları ve bürokrasi aracılığıyla ulaşabildiği kesimler için durum böyleyken, toplumun diğer kesimleri için farklı bir kültürel miras söz konusuydu³³⁷. Köylülerin önemli bir bölümünün ve yaygın olarak göçebelerin geleneklerinde ve dilinde, böylesi bir geçmişin kalıntılarına rastlamak mümkündü³³⁸.

Elbette bu kesimler için bir Türklük algısından bahsetmek mümkün değildir. Yani Osmanlı seçkini gibi, toplumun seçkinler dışında kalan bölümü de kendisini Türk olarak ya da herhangi bir millî kimlik üzerinden tanımlamıyor, mensup olduğu dini cemaatin bir parçası olarak görüyordu. Ancak Osmanlı resmi ideolojisinin reddettiği İslamiyet öncesi geçmişin izlerini gündelik hayat içinde bir ölçüde taşıyan, çoğunluğu daha yalın ve arı bir Türkçe ile konuşan, bu dilde edebi eserler veren söz konusu kesimin kültürel pratiği, Türk kimliğinin inşası sürecinde önemli bir atıf noktası olmuştur. Türk milliyetçileri, Osmanlı seçkinlerini eleştirirken “sıradan insan”ı övmüşlerdir. Geleneksel Osmanlı tarihçiliğinin ise sadece tarihteki büyük adamlardan bahsettiğini ve halkı, kent ve köylerdeki sıradan insanları yok saydığını

³³⁷ François Geogon, “Bir Kimlik Arayışı: Türk Milliyetçiliği”, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi**, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006): 3; Heyd, **age**, 135.

³³⁸ Geogon, **Türk Milliyetçiliğinin...**, 9.

iddia etmişlerdir. Bu kesimin büyük bölümünü oluşturan köylüyü “ulusal kökler”e daha yakın görmüşlerdir³³⁹. Hatta bu yakınlık kimi zaman öyle bir noktaya varmıştır ki Türk olmak, köylü olmakla özdeşleştirilmiş ve Türklük köylerde aranır olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı-Türkiye pratiğinde köycülük, pek çok muadili gibi, milliyetçilikle örtüşen bir ideoloji olmuştur. Nitekim köycülüğü ilk savunanlar, aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin filizlendiği çevrelerin önde gelenleri olmuştur.

Türkçülerin, Osmanlı geleneksel tarih yazımının tarihsel gerçekliği yansıtmadığı tezinin en net ifadelerinden birine *Türk Yurdu*'nda yayınlanan bir yazıda rastlıyoruz. “Küçük Muhtıra” başlığını taşıyan yazıda Türkçüler, Osmanlı Tarih Encümeni'nin Osmanlı Tarihi programını sert bir dille eleştirmektedir. Eleştirinin iki ayağı vardır. Türkçülerin ilk eleştirisi, Osmanlı tarihinde Türklere yer verilmediği yönündedir. İkinci eleştiri ise Osmanlı resmi tarihinde, “çift süren, ekin eken, hayvan yetiştiren, sanat yapan, ticaret eden, vergi veren, askere giden, yaşayan, ölen, öldüren” kesimin yani “hakiki kahraman olan”, “tarihi yapan” halkın bulunmamasıdır. Türkçülere göre, Osmanlı Tarih Encümeni, sadece askeri, idari, siyasi ve diplomatik bir tarih yazmak istemektedir; yani askerlerin ve bürokratların tarihini yazma niyetindedir ve bu bakımdan eski vakanüvislerden farklı değildir. Oysa aslolan, “küçük harfler”le tarih yazmak, yani halkın “gömülmüş” tarihini ortaya çıkarmaktır³⁴⁰. *Türk Yurdu*'na yansıyan bu tarih algısı, halkı ya da köylüyü Türklükle özdeşleştirme eğiliminin bir görüntüsüdür. Zira dönemin Türkçüleri, halktan kopanların ırktan ve “avamın ruhu”ndan uzaklaştıklarını iddia etmişlerdi³⁴¹. Türklüğe dönüş için getirilen reçete ise köye dönmek, halka doğru gitmek, bu yolla “avamın ruhu”na ulaşmaktır.

II. Meşrutiyet devri aydınlarının halka doğru gitme düşüncesine tutunmalarının ve köycülüğü Türkçülüğün temellerinden biri olarak görmelerinin ardında bazı tarihsel sebepler vardır. Bunlardan biri, reformların toplumda yarattığı ikilemdir³⁴². Zira Meşrutiyet ile vaat edilen hürriyet, köylülerin çoğunluğu için bir anlam ifade etmemiş, hatta tehdit olarak algılanmıştır. Örneğin 1912 seçimleri öncesinde, Selanik'teki Neğvan Köyü'nde köylüler, şeriata oy vereceklerini, hürriyete oy vermeyeceklerini söylemiş ve jandarmayla olan çatışmaları sonucu bir asker ve on

³³⁹ **age**, 83.

³⁴⁰ T.Y. “Küçük Muhtıra”, **Türk Yurdu**, s. 47 (22 Ağustos 1329): 427-428.

³⁴¹ Kazım Nami, “Yeni Hayata Doğru I”, **Türk Yurdu**, s. 26 (1 Teşrin-i sani 1328): 37.

³⁴² Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin...**, 108.

bir köylü ölmüştü³⁴³. Dönemin aydınları, bu gibi deneyimlere şahit olduktan sonra kendi özlemleri ile toplumun geri kalanının beklentileri arasında mutlak bir özdeşlik olmadığını görmeye başlamışlardı³⁴⁴. Aydınların halka doğru giderek “Türklük” kimliği üzerinden bir toplumsal mutabakat zemini inşa etmeleri, söz konusu yabancılaşmayı aşmanın bir yolu olabilirdi. Aydınlar bunu, siyasi devrimi tamamlayacak sosyal devrimin bir parçası olarak görüyorlar ve bu yolla iktisadi ve toplumsal programın halka benimsetilebileceğini düşünüyorlardı³⁴⁵. Yani halka doğru gitmek, toplumsal bütünleşmenin bir aracı olarak görülmeye başlamıştı.

Türkçülüğün ve köycü ideolojinin eş zamanlı ve birbirini besleyerek gündeme gelmesinin sebeplerinden biri de Balkan Savaşları’yla geniş toprakların kaybedilmesinden dolayı, dikkatlerin Türkçe konuşan köylülerin çoğunluğu oluşturduğu Anadolu’ya çevrilmiş olmasıydı³⁴⁶. Elde kalan coğrafyanın kültürel-demografik yapısı, Türkçü ideolojiyi marjinallikten kurtararak, resmi ideoloji ile ilişkilendirmiş ve köylülüğe gönderme yapmaya zorlamıştı.

Türkçü ideolojinin askeri, siyasal ve kültürel dağılmaya getirdiği çözüm, zaten Türk olan köylüye “Türklük bilinci”nin ve bununla eş anlamlı olarak hürriyet düşüncesinin aşılmasıydı. Ne var ki, daha önce de belirtildiği üzere, ne hürriyet, ne de milliyetçilik köylü için kolay anlaşılır kavramlardı³⁴⁷. Hatta Türkçülerin dönem yayınlarına bakılırsa, köylüler henüz bu tahayyülden oldukça uzaktır. Türkçülüğün öngördüğü “Yeni Hayat” fikrinden etkilenenler, memurlar, beyler, öğrenciler, kısacası yazarın ifadesiyle “düşünenler” olmuştur. Buna karşılık, halk kitleleri “Yeni Hayat”’a henüz kayıtsızdır. Ancak sabretmek gerekmektedir. Halk, zamanla, okullar, cemiyetler, yayınlar ve konferanslar sayesinde “Yeni Hayat”’a tutunacaktır. Çünkü Anadolu, Osmanlı toprakları arasında yeni düşüncelerden nasibini en az almış coğrafyadır ve “Yeni Hayat”ın nüfuzu zaman alacaktır³⁴⁸. Görüldüğü gibi, Türkçülüğün temel dayanağı, birbiriyle çelişen bir söylemler demeti sunmakta ve

³⁴³ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)** (Ankara: İmge Kitabevi, 2007), 249.

³⁴⁴ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler** (İstanbul: Yön Yayınları, 1965), 91.

³⁴⁵ Sarıay, **age**, 198-200.

³⁴⁶ **age**, 199.

³⁴⁷ Ramsaur, **age**, 142.

³⁴⁸ P. Risal, “Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyorlar”, **Türk Yurdu**, s. 28 (29 Teşrin-i sani 1328): 69.

paradoksal bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Türkçüler, bir yandan köylülere atıfla kendini var etmişler, diğer yandan köylüleri, köylüden kaynaklandığını iddia ettikleri düşüncelere yabancı görmüşlerdir.

Söz konusu dinamiklerle gündeme gelen köycülüğü, Türkçülüğün ilkelerinden biri olarak ele alan Meşrutiyet çevrelerinin başında Türk Ocağı Cemiyeti, *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergileri gelmektedir³⁴⁹. Ülkenin dört bir yanına yayılan örgütlenmesiyle Türk Ocağı ve geniş okur kitlesiyle *Türk Yurdu* dergisi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaklaşık yirmi senelik bir zaman diliminde geniş bir etki sahasına sahip olmuştur. 1911 yılında kurulan Türk Ocağı, Yusuf Akçura, Ahmed Ferid, Mehmet Emin, Ahmed Ağaoğlu, Hasan Ferid Cansever, Hamdullah Suphi ve Reşid Galip gibi Türkçülüğün önde gelen temsilcilerinin girişimleriyle, 1931'deki tasfiyesine kadar çalışmalarını sürdürmüştür. *Türk Yurdu*, Türk Yurdu Cemiyeti'nin yayın organı olarak Yusuf Akçura'nın girişimleriyle 1911'de ilk sayısını çıkarmış ve cemiyet kapandıktan sonra Türk Ocağı'na bağlı olarak yayınlarına devam etmiştir. Yazarları arasında Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Celal Sahir, Fuad Köprülü, Halide Edib, Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin ve Parvus Efendi'nin de bulunduğu *Türk Yurdu*'nda, "Türklerin faidesine çalışır" sloganı altında, dilde sadeleşme, Türkçe eğitim, millî iktisat, millî edebiyat ve kadın hakları gibi pek çok konuda yazılar yayınlanmıştır³⁵⁰.

Türk Yurdu çevresi, iki yıl sonra *Halka Doğru* dergisini yayınlamaya başlamıştır. *Halka Doğru* dergisi, Celal Sahir'in yönetiminde 24 Nisan 1913 - 20 Nisan 1914 tarihleri arasında çıkmıştır. Dergi halkı oluşturduğu belirtilen köylülere, işçilere ve esnafa dönük olarak çıkarılmıştır. "Memleketin asıl gövdesi", "anamız", "velinimetimiz" olarak tanımlanan Anadolu'nun bu nitelikleri, *Halka Doğru* dergisinin çıkış gerekçesi olarak sunulmaktadır. Anadolu'da yaşayan köylüler ise,

³⁴⁹ Halka Doğru hareketi, Batıcı, Osmanlıcı ve İslamcı düşüncelerden tepki toplamıştır. Berkes'in belirttiğine göre, Batıcılar "halk dinciliği"ni sanata aykırı buluyor; Osmanlıcılar, "cahil köylü"yü uyandırarak "asıl millet"i huylandıracaklarından bahsediyorlar; İslamcılar ise, bu hareketi Türkçü olduğu için eleştiriyordu. Bkz. Berkes, *age*, 98-100.

³⁵⁰ Türk Ocağı ve Türk Yurdu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)** 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Yusuf Sarıınay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları: 1912** (İstanbul: Ötüken, 1994); İbrahim Karaer, **Türk Ocakları (1912-1931)** (Ankara: Türk Yurdu, 1992); Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003): 111-126; Hüseyin Tuncer, **Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme** (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990); Gündüz, *age*, 351-473.

geçmişten bugüne dek başkenti koruyan kitle olarak ortaya konulmaktadır. Halkçılara göre, Anadolu bu meziyetlerine rağmen her zaman ihmal edilmiştir. İşte ülkenin “baş”ını, “gövde” ile meşgul etmek, İstanbul beylerini halk ile alakadar kılmak için *Türk Yurdu* çaba göstermekte ve *Halka Doğru*'yu bu amaçla çıkarmaktadır³⁵¹. *Halka Doğru*'nun, ordunun temel asker kaynağını oluşturan köylülere dönük bir dergi olarak, tam da Balkan Savaşı esnasında çıkması anlamlıdır. Savaş yıllarında, köylüye ulaşmak ve onu seferber etmek, daha da önem kazanmıştır.

Halkçılar, *Halka Doğru*'yu sadece, “beylerin gözünü açmak” için değil, halka, köylülere de hitap etmek için çıkardıklarını belirtmişler ve bunun için yalın bir Türkçe kullanmışlardır. Kâzım Nami, *Halka Doğru* ile “sıradan insan”ın buluşmasına ilişkin bir anısını *Türk Yurdu* dergisinde paylaşmıştır. Kâzım Nami, resmi bir görev için İzmir'e giderken Manisa'dan geçmiş ve gider gitmez bir hapishaneyi ziyaret etmiştir³⁵². Hapishanede görüştüğü mahkûmlara *Halka Doğru* dergisini götürmüş ve Galib Bahtiyar Bey'in bağlamasını okumuştur. Mahkûmlar dikkatle dinlemişler ve şöyle demişlerdir: “Aman beyefendi, bu ne kadar güzel yazı. İşte hepsini anladım. Ömrümde hiç bu kadar anlayışlı yazı dinlememiştim. Görülüyor ki sözleri bizi düşünerek yazmışsınız. Allah ömrünüze bereket versin”³⁵³.

4. 2. Popülist Bir Söylem Olarak Köycülük ve Rus Narodnizminin Etkisi

Osmanlı'da köycü ideolojinin gündeme gelmesinde etkili olan dinamiklerden biri de Rusya'da ve Balkanlarda yükselen popülist hareketlerdir. Özellikle Rus Narodnizmi, Osmanlı'daki halka doğru söyleminin şekillenmesinde ve Jön Türk radikalizminin popülizmle kurduğu ilişkide önemli esin kaynağı olmuştur. Ancak Jön Türklerin ve Narodniklerin pratiği, popülist söylemin içeriğini farklı şekillerde doldurmuştur. Pratikteki farklılıklar, aslında popülizm kavramının muğlaklığını da yansıtmaktadır.

Popülizm ya da halkçılık teriminin kökeni, 1870 ile 1890 arasında Amerika'da Grangers ya da Greenbackers olarak bilinen çiftçi hareketine dayanmaktadır. Bu kavram, ilk kez Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti'ye karşı üçüncü bir alternatif olarak düşünülen Halk Partisi'nin kurucuları tarafından ortaya atılmıştır. Bugüne

³⁵¹ T.Y., “Anadolu'ya Dair”, 59.

³⁵² Kazım Nami, “İzmir Mektupları 4”, *Türk Yurdu*, s. 57 (7 Kânunusani 1329): 156.

³⁵³ Kazım Nami, “İzmir Mektupları 5”, *Türk Yurdu*, s. 60 (20 Şubat 1329): 206.

kadar, İngiltere’de Kazıcılar (Diggers), Düzleyiciler (Levellers), Chartistler ve İngiliz İşçi Partisi, Amerika’da Halkçı Parti ve Mc Carthyciler, Rusya’da Narodnikler, Doğu Avrupa ülkelerinde köycü hareketler, Kanada’da Çiftçi İttifakı ve Çin’de Maoculuk gibi birçok siyasal hareket, popülist olarak tanımlanmıştır³⁵⁴.

Popülizmin, bu derece farklı kullanımlarının bulunması, bu kavrama ilişkin soyutlamalar yapabilmeyi zorlaştırmaktadır. Öyle ki “farklı zamanlarda ve farklı yerlerde, bir değişim gücü ya da değişime karşı bir güç olmuş”³⁵⁵ olan popülizme ilişkin yapılacak genellemeler, farklı sınıfsal eğilimleri tek bir ideoloji etrafında bir araya getirme ihtimalini içerdiğinden yanlıgıları beraberinde getirebilir.

Popülist hareketler içindeki yönelimlerden biri olan kırsal popülizm için de benzer bir iddiada bulunmak mümkündür. Margaret Canovan’ın yaptığı sınıflandırma, kırsal popülizmin farklı sınıfsal ilişkileri, ideolojileri ve siyasal projeleri beraberinde getirebileceğini göstermektedir. Canovan, kırsal popülizmi çiftçi popülizmi, entelektüel popülizmi ve köylü popülizmi olarak sınıflandırmıştır. Canovan, ABD’deki Halkçı Parti’yi çiftçi popülizmine, Rusya’daki Narodnik hareketi entelektüel popülizmine, Doğu Avrupa ülkelerindeki köylü hareketlerini ise köylü popülizmine örnek olarak vermektedir³⁵⁶. Jön Türk köycülüğü, özellikle Rus Narodnizminin ve onun izlerini taşıyan Doğu Avrupa popülizminin etkisinde kalmıştır³⁵⁷.

Popülizm ile köycülük arasındaki ilişki, modernleşme sürecinin getirdiği köklü dönüşümlerle açıklanabilir. Angus Stewart’ın yaptığı tanım veri alınacak olursa, modernleşme sürecinin getirdiği gerilimlere karşı bir savunma refleksi olarak okunması mümkün olan popülizm³⁵⁸, karşılaştığı yıkıcı sonuçları geçmişe öykünerek telafi etmeye çalışmaktadır. Bu noktada, köy, geçmişin günümüzdeki en somut hali olarak görünmekte ve ideolojik bir atıf noktası olmaktadır. Popülistler, modernleşme sürecinin yarattığı gerilimlere tepki olarak, “eski güzel günler”e göndermeler yapmakta ve söylemlerinde köy demokrasisine, tarıma ve köye ilişkin mitlere yer

³⁵⁴ Zafer Toprak, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, **Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan** (İstanbul: Cem Yayınları, 1992): 45.

³⁵⁵ Paul Taggart, **Popülizm** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 13.

³⁵⁶ Bkz. Margaret Canovan, **Populism** (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1981), 98-135.

³⁵⁷ Toprak, “Osmanlı Narodnikleri...”, 69.

³⁵⁸ Angus Stewart, “The Social Roots”, **Populism: Its Meanings and National Characteristics**, der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970): 180.

vermektedirler³⁵⁹. Köy ile kent arasındaki uzlaşmaz çelişkinin vurgulanması da bu yaklaşımın bir görüntüsüdür. Kentin yozlaşmışlığı karşısında köy, insanlığı bozulmadan kurtaracak eski insani değerleri temsil etmektedir³⁶⁰.

Romantik köy algısının en net gözlemlenebileceği hareket olan 19. yüzyıl Rus popülizmi, bu özelliğiyle Jön Türk popülizminin de esin kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Rus popülizminin tek bir siyasal hareketi ya da kendi içinde bütünlük arz eden tek bir teoriyi ifade etmediğini de belirtmek gerekir. Zira Rus popülizmi içinde farklı programları ve yöntemleri olan pek çok popülist figür ve hareket vardır. Örneğin halka doğru hareketi ile terörist eylemler, pek çok noktada ayrılmaktadır. Bu hareketlerin ortak noktası, kapitalizm karşısındaki şüpheli duruşlarıdır³⁶¹.

Rus popülizminin önemli özelliklerinden biri, geçmiş ile gelecek arasındaki gerilimli ilişki üzerine kurulu olmasıdır. Nitekim Rus popülizmi, bir yandan Çar otokrasisi başta olmak üzere geleneksel unsurları reddetmiş, diğer yandan ise köyün geleneksel dayanışmasını çözeceği gerekçesiyle kapitalizmi eleştirerek gelenekselciliğin bazı kültürel sembollerinden yararlanmışır³⁶². Rus popülistleri, Batı'nın bireyci ve rekabetçi kent hayatı karşısında toplumsal uyumun taşıyıcısı olan Rus geleneklerini ve köy hayatını savunmuştur³⁶³.

Jön Türk köycülüğünün Rus popülizminden devraldığı bu özelliğin ardındaki en önemli sebep, kuşkusuz ki popülistlerin sınıfsal konumlarıdır. Rus popülistleri, öncelikle rejime yabancılaşmış radikal entelektüellerdir³⁶⁴ ve bu bakımdan, geçmişi sembolize eden Çar'a karşı olmaları, anlaşılır bir tepkidir. Aydınların rejime yabancılaşarak radikalleşmesi ise, toplumun farklı kesimleriyle ittifak arayışlarını

³⁵⁹ Donald MacRae, "Populism as an Ideology", **Populism: Its Meanings and National Characteristics**, der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970): 156.

³⁶⁰ Kenneth Minogue, "Populism as a Political Movement", **Populism: Its Meanings and National Characteristics**, der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970): 201-202.

³⁶¹ Andrzej Walicki, "Russia", **Populism: Its Meanings and National Characteristics**, der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970): 91.

³⁶² Peter Worsley, "The Concept of Populism", **Populism: Its Meanings and National Characteristics**, der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970): 222.

³⁶³ Canovan, **age**, 63-64.

³⁶⁴ **age**, 60.

beraberinde getirmiştir. Bu arayış, *narod* (halk) kavramsallaştırmasına ve *obşçina* (köy komünü) etrafında şekillenen mite duydukları ihtiyacı açıklamaktadır³⁶⁵.

Rus popülistlerinin bu hassasiyetleri, 1870'lerin başından itibaren somut karşılığını bulmuştur. 1840'ların Slavofil hareketinden ve Alexander Herzen'den etkilenen kadın-erkek binlerce Rus üniversite öğrencisi, 1874 yılının yazında büyük umutlarla köylere gitmiş ve Narodnik hareketi başlatmıştır³⁶⁶. Çaykovskicileri ve Dolguşin'i örnek alan, Mikhail Bakunin ve Peter Lavrov'un tavsiyeleriyle hareket eden Narodnikler, köylülere broşürler dağıtmış, devrimin gerekliliğini anlatmışlardır³⁶⁷.

Narodnik hareket, köylü nüfusu fazla olan Doğu Avrupa ülkeleri aydınlarını da derinden etkilemiş ve I. Dünya Savaşı döneminde Macaristan dışındaki Doğu Avrupa ülkelerinde köylü partiler kurulmuştur. Partilerin ortak özelliği, köylülerin yaşam biçiminin üstünlüğünü vurguluyor olmalarıydı. Köylü partileri, ayrıca, küçük toprak sahipliğini ve toprakta özel mülkiyeti savunuyor, kentlere ve endüstrileşmeye karşı bir duruş sergiliyorlardı³⁶⁸.

Doğu Avrupa'daki köycü hareketlerden özellikle Bulgar köycülüğü, Jön Türkler üzerinde etkiler bırakmıştır. Bulgar köycülüğünün en önemli temsilcisi ise 1890'lardan itibaren faaliyet gösteren Bulgar Kırsal Halk Birliği (Balgarski Zemedelski Narodni Sayuz/BZNS) olmuştur. Doğu Avrupa'nın en güçlü köylü hareketi ve Bulgaristan'daki en büyük muhalif örgüt olan BZNS, 1901'de siyasal bir partiye dönüşmüş, I. Dünya Savaşı sonrasında etkisini artırmıştır. 1919'da iktidara gelen parti, 1923'teki askeri darbe ile iktidardan düşürülmüş, Aleksander Stambolijski de dahil olmak üzere partinin önde gelenleri idam edilmiştir³⁶⁹.

Bulgar köycü hareketinin söylemine ve pratiğine bakıldığında, Rus Narodnik hareketinin izlerini bulmak mümkündür. Rus Narodnizmine benzer şekilde, Bulgar köycülüğü de bir aydın ideolojisi olarak doğmuştur. Eğitim almış ve Narodnik

³⁶⁵ M. Asım Karaömerlioğlu, "On Russian Populism", *UCLA Historical Journal*, s. 16 (1996): 133.

³⁶⁶ Franco Venturi, *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movement in 19th Century Russia* (Londra: Phoenix, 1983), 504-506.

³⁶⁷ Taggart, *age*, 65-66.

³⁶⁸ Ghita Ionescu, "Eastern Europe", *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970): 107-109.

³⁶⁹ Bkz. John D. Bell, "Populism and Pragmatism: The BANU in Bulgarian Politics", *Populism in Eastern Europe: Racism, Nationalism and Society*, der. Joseph Held (New York: Columbia University Press, 1996): 21-61.

fikirlerden etkilenen aydınlar, sıradan halkın entelektüel ve manevi standartlarını yükseltmeyi entelektüellerin bir görevi olarak görmüşlerdir. Bulgar köycüleri, Bulgarların temel sorununun köylünün cahilliği ve geri kalmışlığında aramışlardır. Amaçları, köylüleri eğiterek onları daha verimli birer üretici ve daha etkili birer vatandaş haline getirmektir. Köylülere tarım konusunda teknik bilgiler vermek ve onları “aydınlatmak” için köylere geziler düzenlemişlerdir. Ön plana çıkardıkları unsur, bir “köylü entelijansiyası” yaratma fikridir. Bu kişiler geleneksel köylüler ile dış dünya arasında bir köprü olmayı hedeflemişlerdir³⁷⁰.

Genel olarak Rus ve Bulgar köycülüğüne bakıldığında, ilk dikkat çeken nokta, bu hareketlerin eğitim imkanlarına ulaşan kentli aydınların girişimleriyle başlatılmış olmalarıdır. İki harekette de köylerin idealize edilmesi eğilimi ve aydınların köylüye ulaşma çabası ön plana çıkmaktadır. Köylülerin aydınlatılması fikri, her iki harekette de temel motivasyon kaynağıdır. Hem Rus Narodnizmi hem de Bulgar köycülüğü, kapitalizmi ve kentleri yozlaşmanın ifadesi olarak görmektedirler.

Narodnizm ve Bulgar köycülüğünün bahsi geçen eğilimlerinin Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi, farklı kanallar üzerinden aktarılmıştır. Bu kanallardan biri, Rusya’da eğitim gördükleri sırada Narodnizmle tanışan Bulgar aydınları olmuştur. Bulgar aydınları arasında, yazar ve öğretmenler arasında Meşrutiyet’ten önceki yıllarda Naronizmin etkileri oldukça yaygındır³⁷¹. Osmanlı subayları Makedonya’da savaşırken, İç Makedonya Devrimci Örgütü’nün komitacı hücre sistemini tanıma fırsatına erişmişlerdir. Bu örgütün deneyimi, II. Abdülhamid’in sıkı yönetimi altında faaliyetlerini sürdürmeye çalışan Jön Türkler için uygun bir örgütlenme modeli sunmuştur. Jön Türkler, Rus Narodnizminin izlerini taşıyan Bulgar halkçılığıyla bu süreçte tanışmışlardır³⁷². II. Meşrutiyet dönemi yayınları incelendiğinde, Bulgar köycülüğüne yapılan göndermelere sıklıkla rastlanmaktadır³⁷³.

Narodnik fikirleri Osmanlı aydınına ulaştıran bir diğer kaynak, Ermeni Hınçak akımı olmuştur. Rusya Ermenileri tarafından kurulan Hınçak Komitesi, II. Meşrutiyet’in

³⁷⁰ age, 23-26.

³⁷¹ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu** (Ankara: Bilgi Basımevi, 1975), 231.

³⁷² Berkes, **Türkiye’de...**, 384. Jön Türk hareketinin İMDÖ ile olan ilişkisi için bkz. Hacısalihioğlu, **age**.

³⁷³ Örnek olarak bkz. “Bulgaristan Nasıl Yetiştirdi”, **İkdam**, s. 7650 (27 Mart 1334): 269; O. Ferid, “Mesud Köyde...”, 341-342.

ilanı ertesinde sosyalist bir partiye dönüşerek Osmanlı Mebusan Meclisi'ne temsilciler göndermiştir. Hınçaklar da Bulgar gibi Rusya'daki Narodnik akımından etkilenmişlerdir³⁷⁴.

Osmanlı aydınlarına Narodnik hareketini tanıma fırsatını sağlayan en önemli kaynak ise, Rusya'da yaşayan Türk aydınlar olmuştur. Zira Rus köycülüğü, Rusya'daki köycüler üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır. Rusya'da yayınlanan ilk Türkçe gazete için seçilen ismin *Ekinci* olması da bunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Azerbaycanlı Melekzâde Hasan Bey Zerdabî tarafından 1875'te çıkarılmaya başlanan *Ekinci*'de doğa sevgisi vurgulanmış, tarıma büyük önem verilmiştir. *Ekinci*'nin yayın hayatı iki yıl devam etmiş ve Çarlık yönetimi tarafından 1877'de kapatılmıştır³⁷⁵.

Rusya'da Narodnik hareketi gözlemlene fırsatına erişip bu düşünceleri Osmanlı'ya taşıyan aydınların başında Hüseyinzade Ali gelmektedir. Hüseyinzade Ali, Petersburg Üniversitesi'nde okumuş, burada devrimci öğrenci komünlerini görmüş, hatta Namık Kemal'in adını ilk defa bu üniversitede duymuştur. İstanbul'a geldikten sonra, Tıbbiye'deki arkadaşlarıyla Narodnik modelinin izlerini taşıyan ve ilk üniversiteli gizli örgütünü, İttihat ve Terakki'yi kuranlardan olmuştur. Aydınlar, Hüseyinzade gibi Rusya'da yaşamış olanlar aracılığıyla ilk defa Narodnik fikirlerle buluşmuşlardır³⁷⁶.

Türkçü ideolojinin kurucularından biri olan Yusuf Akçura da Rus Narodnizminden etkilenenlerdendir. Tatar sanayi ve ticaret büyük burjuvazisine mensup bir aileden gelen Akçura'nın çocukluğu Rusya'da geçmiştir. Sonraki süreçte Rusya Müslümanlarının mücadelesinin başında yer almış, 1905 devrimine katılmış ve Rusya'daki büyük isyanlara, grevlere şahit olmuştur³⁷⁷. Akçura, halka doğru gitme fikrinin, "musavatperver, şefkatkar, idealist Rus dehası"nın ürünü olduğunu söylemektedir. Pek çok Osmanlı aydını gibi o da çoğunluğu köylü olan Rus toplumu ile Osmanlı'yı özdeşleştirme eğiliminde olsa da Rus popülizmine yaptığı atıf pragmatist bakış açısından kaynaklanmaktadır. Rus popülistleri kapitalist aşamadan

³⁷⁴ Berkes, *Türk Düşününde...*, 232.

³⁷⁵ Yusuf Akçuraoğlu, *Türkçülük ve Dış Türkler* (İstanbul: Toker Yayınları, 1990), 62-63.

³⁷⁶ Berkes, *Türk Düşününde...*, 231.

³⁷⁷ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin...*, 51.

geçmeden sosyalizme geçilebileceğın öngörürken Akçura, kapitalizme karşı değildir. Sadece bu sürecin yumuşatılabileceğini düşünmektedir³⁷⁸.

Akçura gibi, Narodniklerden ve onların halka doğru gitme fikrinden esinlenen diğer Osmanlı aydınlarının da Narodnizmi ideolojik anlamda bir bütün olarak temel aldığı söylemek mümkün değildir³⁷⁹. Mizancı Murat'ın eğilimleri, Narodnizmin seçmece bir okuması olarak yorumlanabilir. Rus basınına takip eden Mizancı Murat, halka doğru düşüncesinin önemini farkına varmıştı ve yazılarında Türk köylüsüne geniş yer ayırıyordu³⁸⁰. Diğer yandan, Mizancı Murat, avamdan ve “avamın cehalet”inden korkuyor ve aşağıdan hareketlere sıcak bakmıyordu. Şerif Mardin'in ifadesiyle, “Murat Bey'in düşüncesi halk hakkında ‘vahşi ve şehvani bir hayvan’ deyiminin kullanılmaya başladığı bir devrin izlerini taşıyordu”³⁸¹.

İshak Sükuti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Akil ve Refik tarafından çıkarılan *Osmanlı* gazetesi de Osmanlı popülizminin elitist eğilimlerine dair örnekler sunmaktadır. *Osmanlı*, halkı seferber etmeyi amaçlayan bir propaganda yayımıydı. İslahatların zorunluluğunu, üst bürokrasiye değil, geniş kitlelere anlatabilmenin zorunlu olduğunu düşünüyorlardı. Ancak burada kast edilen halk, daha çok Rumeli'de yaşayan, eğitim ve yaşam düzeyi nispeten iyi olan bir orta sınıftı. *Osmanlı* gazetesi çevresi, amacına tam olarak ulaşamamıştı. Kimi zaman gazetenin satır aralarında da dertlerini anlatamamaktan duydukları şikayeti dile getirmişlerdi. Bu tutum, “bir yandan soyut halk imajı için beslenen sevgi ve saygı hisleri, öte yandan somut, gerçek –ihtilalci propagandaya istendiği kadar ilgi göstermeyen- halka karşı bir tepki”yi ifade ediyordu³⁸².

Narodniklerin romantik köycülüğü, radikal Jön Türkler üzerinde belli etkiler bırakmıştır. İstibdada karşı mücadele eden ve bu süreçte toplumsal taban arayışında olan Jön Türkler için, toplumun en geniş kesimini oluşturan köylülerin desteğini kazanmak önem kazanmıştır. Bu ihtiyaç, Jön Türkleri Narodnizmin etkilerine açık hale getirmiş ve halka doğru hareketi, köylünün devrimin ilkelerinin belirleyiciliği

³⁷⁸ **age**, 109-111.

³⁷⁹ Yusuf Sarımay, **age**, 198.

³⁸⁰ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, 12. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 114.

³⁸¹ **age**, 130.

³⁸² **age**, 150.

altında seferber edilmesinin bir aracı olarak görülmüştü. Bu bakımdan Narodniklerin akımlar halinde köylere giderek köylüyle dirsek teması kurması, Jön Türkler için bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Narodniklerin Batı kaynaklı, rekabetçi, bireyci fikirlere duyduğu şüphe de Jön Türklerin öngördüğü “temkinli modernleşme” projesiyle uyumludur. Diğer yandan, Narodniklerin köy romantizmi, özellikle Balkan Savaşları sonrasında gündeme gelen Türkçü ideolojinin ihtiyaç duyduğu romantik, idealist vurgulara kaynaklık edebilecek etkili söylemler barındırmaktadır. Bütün bunlara rağmen, Narodnik popülizm ile Jön Türk popülizmi, temel bir noktada ayrılmaktadır. Narodniklerin toplumsal projeleri, köylülerin gücüne dayanan bir devrimi, yani çatışma fikrini kendisine temel almaktadır. Jön Türklerin ise, köylüleri rejime karşı harekete geçirme gibi bir niyeti hiçbir zaman olmamıştır. Köylüleri saf bir “Türklük”ün taşıyıcısı olarak görme eğiliminde olan Jön Türkler için halk kavramı, istibdat karşısında bir güvence ve “Türklük”e bir dayanak noktası olduğu oranda önemlidir.

4.3. Yeni Seçkinin Yeni Halk Tahayyülü ve Köylüye Düşen Pay

Gerek Balkan Savaşları'nın dayattığı bir takım koşullar, gerekse Narodnik hareketin bıraktığı etkilerle, Osmanlı geleneksel seçkinlerinden farklı olarak, ilk kez Jön Türkler, siyasal-toplumsal projelerine halkı dahil etmişlerdir. Yeni seçkinler arasında en radikal kesimi oluşturduğunu iddia edebileceğimiz Türkçüler açısından bu nokta çok daha belirgindir. Nitekim Türkçülerin “küçük harfler”le tarih yazma arzusu, halkın çoğunluğunu oluşturan köylüleri bir dayanak noktası haline getirmiştir. Örneğin Türkçülüğün iki büyük kuramcısı, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi Türk siyasal hayatının önemli figürlerinden Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura, aynı zamanda halkçı ve köycü söyleme ilk başvuran aydınlardandır. Gökalp ve Akçura, ortaya koydukları toplum ve siyaset kuramında köycülüğü bir çeşit dolgu malzemesi olarak kullanmışlardır. Bu iki düşünür, hem Türkçülüğe yeni bir yön vermiş, hem de halkçı/köycü ideolojinin temellerini atmışlardır.

4.3.1. Çalışan Halk ile Halk İçin Çalışanların Buluşması

Türk Yurdu ve *Halka Doğru* çevresinde köycülüğü ele alan kişilerin başında, derginin mimarı Yusuf Akçura gelmektedir³⁸³. Akçura'nın Türkçü ve köycü düşüncedeki öncülüğünün ardındaki başta gelen sebep, kuşkusuz onun sınıfsal konumudur. Akçura, Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın 20. yüzyıl başında geçirdiği büyük dönüşüme tanıklık etmiş, hatta bu iki çok-uluslu imparatorlukta yaşanan milletler sorununa ilişkin siyasal tartışmaların önemli aktörlerinden biri olmuştur. Rusya'nın önde gelen bir burjuva Tatar ailesine mensup biri olarak, Rusya'nın Panslavizm politikasına karşı Tatar milliyetçi mücadelesinin içinde yer almıştır³⁸⁴. Osmanlı'da ise Pantürkizmin başta gelen teorisyeni olarak, II. Meşrutiyet dönemi Türkçü siyasetinin en özgün düşünürlerinden biri olmuştur. Milli Mücadele'ye de katılan Akçura, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet Halk Fırkası'nda etkin bir siyasetçi olarak yer almıştır. Georgeon'un ifadesiyle, Rusya'da "ulusal sorunun kurbanı" olan diğer Türk aydınları gibi Akçura da Türkiye'de ulusal soruna "sorunu çözecek güce sahip efendi" olarak bakmaya başlamıştır³⁸⁵.

³⁸³ Yusuf Akçura, 1876 yılında Rusya'da Simbir şehrinde bir Tatar ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kırım'ın istilası sonrasında, 1883 yılında Osmanlı topraklarına yerleşen Akçura, Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. İstanbul'a yerleştikten sonra da Rusya ile ilişkilerini koparmamış ve Şehabettin Mercani, Kayyum el-Nâsiri ve Alimcan Barudi gibi önde gelen Tatar reformcularıyla ve Panslavizme karşı Rusya'daki Müslümanların ve Türklerin birliğini savunan İsmail Gaspirinski ile tanışmıştır. Akçura bu arada Jön Türk hareketine katılmış ve 1896'da tutuklanmıştır. Trablusgarp'a sürgün gönderilmiş ve 1899 yılında, Harp Okulu'nda tanıştığı (Osmanlı devlet adamı ve Cumhuriyet döneminin diplomatlarından) Ahmed Ferid ile Paris'e kaçmıştır. 1900-1903 arası kaldığı Paris'te Jön Türklerle ilişkisini sürdürmüş ve Ahmed Rıza, Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin'le tanışmıştır. Ayrıca Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu derslerini takip etmiştir. 1904'te ünlü "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesini kaleme almıştır. Bu dönemde Rusya Müslümanlarının İttifakı örgütüne katılmış ve birliğin Kadet Partisi ile ittifak kurmasını sağlamıştır. 1906'da tutuklanmış, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Osmanlı'ya geri dönmüştür. Balkan Savaşları'na kadar Osmanlıcı idealle hareket eden İttihat ve Terakki'yle temkinli bir ilişki kurmuştur. Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı'nın kurucularından biri olmuş, 1911-1917 arasında Türk Yurdu dergisini yönetmiştir. Savaş döneminde Almanya ile ittifakı desteklemiştir. Savaşın başında Rusya karşıtı bir duruş sergilerken, 1917 Devrimi ile birlikte Bolşevik Rusya yanında yer almıştır. 1919'da Osmanlı topraklarına dönen Akçura, Milli Türk Fırkası'nın kuruluşuna katılmış, 1921'den itibaren Milli Mücadele içinde yer almıştır. Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin güçlendirilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'na katılarak Büyük Millet Meclisi'ne seçilmiştir. 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşuna katılmıştır. Bkz. Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin...**; Ahmet Temir, **Yusuf Akçura** (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987); Muharrem Feyzi Togay, **Yusuf Akçura'nın Hayatı** (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944).

³⁸⁴ Rusya'daki Tatar/Türk milliyetçi hareketi için bkz. Akçuraoğlu, **Türkçülük...**; Serge A. Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık**, Çev: İzzet Kantemir (Ankara: İpek Matbaası, 1971); Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu** (Ankara: İmge Yayınları, 1995), 141-174.

³⁸⁵ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin...**, 12.

Köycülük ise, Akçura'nın ulusal sorunun temeli olarak gördüğü millî bilincin inşası problemine ürettiği çözümlerden biridir. Akçura, yirmi iki yıl sonra, millî bilincin sadece memurların ve aydınların zihinleriyle sınırlı kalmayıp köylülere kadar ulaştırılması gerektiği düşüncesinin, halka doğru hareketinin ardındaki temel güdü olduğunu belirtecektir³⁸⁶.

“Üç Tarz-ı Siyaset”i, uygulanabilirliğini gözeterek, fayda-zarar analizine tabi tutarak, materyalist bir yaklaşımla değerlendiren ve “tarihsel bir bakış açısıyla” çözümleyen Akçura'nın³⁸⁷ halkın çoğunluğunu oluşturan köylülüğe yaptığı atıf da yine onun gerçekçiliği ve pragmatizmi dahilindeydi. Nitekim “Türk halkı” vurgusu, Akçura'nın Türkçü düşünceyi dayandıracığı toplumsal taban arayışının bir neticesiydi³⁸⁸ ve bu kesimlerden bağımsız bir halk tanımına ulaşamazdı.

Yusuf Akçura'nın “Türk halkı”na ve köylülere atfettiği rol, bu kesim ile aydınların buluşturulmasını gerekli kılıyordu. Bu buluşma, köylülerin yaşam koşullarının düzeltilmesini de beraberinde getirecekti. Türk köylüsü, yıllardan beri tarlasını eski yöntemlerle sürüyordu ve gelişmiş ülkelerde olduğu gibi köylünün kredi alabileceği bankalar yoktu³⁸⁹. Ayrıca hükümet üzerine düşen görevleri yerine getirememişti. Yeni ziraat usullerini ve makinelerini halka ulaştırmak, hükümetin görevi olmasına rağmen ziraat müfettişlerinin çoğu ameli tarımı bilmemekteydi³⁹⁰. Akçura'ya göre hükümetin görevlerini yerine getirmemesinden kaynaklanan sorunların anlaşılabilmesi için, öncelikle eğitimlilerin halka doğru gitmesi, köyleri gezmesi gerekmektedir. Ancak halkın da biraz kendilerine doğru gelmesi lazımdı. Bunun yolu ise okuma yazma bilenlerin *Halka Doğru* dergisini okumaları, mektuplar yazmaları ve idarehanelere giderek kendileriyle ilişkiye geçmeleri idi. Eğer bu gerçekleşirse “çalışan halk” ve “halk için çalışanlar” bir araya gelebilecekti. *Halka Doğru*'nun amacı halk ile “halkı seven okumuşlar”ı buluşturmaktı³⁹¹.

Akçura, bu buluşmadan bahsederken, Alman ve Rus toplumlarının ileri gelenlerini örnek olarak göstermektedir. Akçura'nın anlattığına göre, Alman ve Rus seçkinleri,

³⁸⁶ **age**, 109.

³⁸⁷ **age**, 31, 34, 38.

³⁸⁸ Karaömerlioğlu, **Orada...**, 28.

³⁸⁹ Akçuraoğlu, “Halka”, **Halka Doğru**, s. 22 (5 Eylül 1329): 169.

³⁹⁰ Akçuraoğlu, “Halka-2”, **Halka Doğru**, s. 23 (12 Eylül 1329): 178.

³⁹¹ Akçuraoğlu, “Halka”, 171.

şehirlerde kalmamış, köylere gitmiştir. Bu kimseler, gittikleri yerlerdeki halkı eğitmeye, zenginleştirmeye ve onların insani ve millî hislerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Yani halka doğru gitmişlerdir. İlginç olan, sadece bu iki milletin değil, Sırp, Bulgar ve Rum halkçılarının da faaliyetleridir. Bu milletlerin halkçıları, Osmanlı sınırları dahilinde faaliyet göstermiştir³⁹².

Akçura, bu noktada Seniçe’de halka doğru giden Sırp öğretmenlerine rastladığından bahsetmektedir. Buradaki bir Sırp ilkokulunu ziyaret eden Akçura, gittiği günün öğretmenlerin toplantı günü olduğunu ve çevre köylerdeki öğretmenlerin “talim ve terbiye” meselelerini konuşmak için hükümetin ve maarif müdürünün haberi olmaksızın bir araya geldiğini belirtmektedir. Bu öğretmenler, Avrupa’nın en iyi öğretmen okullarından mezun olsalar dahi “kışın beş altı ay civar köye bile gidilemeyecek kadar dünyadan ayrı, medeniyetten mahrum ücra bir köy”e gitmeyi tercih etmişlerdir. Bazıları sadece okulda öğrenciye değil, tüm köylüye öğretmenlik yapmakta, onlara “Sırplaşmayı” öğretmektedirler. Akçura’ya göre “asıl halka doğru gitmek böyle olur”. Bazı öğretmenler, büyük okullardaki öğretmenlerden ve müdürlerden ilim hatta zeka olarak daha üstündürler. Bu kişiler Sırbistan’ın büyük şehirlerinde öğretmen olmak yerine, köy öğretmeni olmayı tercih etmiştir. Düşman Sırpların galip gelmesinin sebeplerinden biri de halka doğru giden, darümuallimin mezunu köy öğretmenleridir. Akçura, ayrıca Atina’da eğitimini tamamlayan ve Anadolu içlerine, kasabalara köylere giden, gittikleri yerlerde okullar açan, kendi halklarının maddi ve manevi hastalıklarına ilaç olmaya çalışan, onlara “Yunanlık” aşıl原因an genç Osmanlı Rumlarını örnek göstermektedir³⁹³.

Akçura, ayrıca Rusya, Bulgaristan ve Romanya’yı örnek göstermektedir. Akçura’ya göre bu ülkelerde, Osmanlı’dan farklı olarak, köylülerin devletten beklentileri düşüktür ve birçok girişimi kendi çabalarıyla başlatmışlardır. Osmanlı’da da halk kendi çabasıyla, ufak borç cemiyetleri, çift avadanlıkları, ziraat altları satın alma cemiyetleri, mahsulâtı doğrudan doğruya satma cemiyetleri, çocuk mektepleri, rençber mektepleri ve çırak mektepleri kurabilir³⁹⁴. Böylece köylü, tek başına temin edemeyeceği tarım aletlerini diğer köylülerle hatta diğer köylerle dayanışarak satın

³⁹² Akçuraoğlu, “Halka-5”, **Halka Doğru**, s. 31 (7 Teşrin-i sani 1329): 237.

³⁹³ **age**, 238.

³⁹⁴ Akçuraoğlu, “Halka-3”, **Halka Doğru**, s. 25 (26 Eylül 1329): 193.

alabilecektir. Böylece halkın yabancı yatırımcıların boyunduruğundan kaynaklanan sermaye yetersizliği sorunu çözülecektir³⁹⁵.

Akçura'nın köylülere kendi imkanlarıyla gerçekleştirmelerini önerdiği projelerin başında okul inşası gelmektedir. Akçura'ya göre, okul tarlaya atılan tohuma benzer. Önce belli bir masraf yapılacaktır, ancak köylü birkaç yıl içinde birkaç misli olarak karşılığını alacaktır³⁹⁶. Üstelik yeni çift avadanlık satan şirketler ve şimendifer şirketleri de köylülere yardımcı olabilir. Çünkü bu şirketler, avadanlık satarak, mahsulü taşıyarak kazanç elde etmektedirler. Örneğin Anadolu Şimendifer Kumpanyası, köylülere yeni avadanlıkları kullanırmak için uğraşmaktadır. Bahsedilen cemiyetler de okullara yardımcı olabilecektir³⁹⁷.

Görüldüğü üzere, Yusuf Akçura, ulus-devlete giden süreci Batı'nın pratikleriyle karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmektedir. Bunu yaparken, ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlarıyla bir dizi çözümleme yapmakta ve uluslaşma sürecinde köylülüğün kritik rolünü tespit etmeye çalışmaktadır. Sosyoekonomik bir çözümleme söz konusu olduğunda, Osmanlı'nın bir tarım ülkesi olduğundan yola çıkarak köylünün ekonomideki kritik rolüne gönderme yapmaktadır. Bu noktada yoksul köylünün yıllardır süren kötü çalışma ve yaşam koşullarından bahsetmekte ve bu sorunların çözümünde devlete bir takım roller yüklemektedir. Siyasi olarak ise, ulus kavramsallaştırması üzerinden bir toplumsal uzlaşmanın sağlanması için, aydın-köylü çelişkisinin çözümlenmesi gerektiği sonucuna varmaktadır. Bu aşamada ise aydına halka doğru gitme ve köylüyü "Türkleştirme" misyonunu yüklemektedir.

³⁹⁵ **age**, 194.

³⁹⁶ Akçuraoğlu, "Halka-4", **Halka Doğru**, s. 27 (1 Teşrin-i evvel 1329): 209.

³⁹⁷ **age**, 210.

4.3.2. “Milli Kültürün Canlı Müzesi” ile Uygarlığın Taşıyıcılarının Buluşması

Halka doğru gitmeyi savunan diğer bir düşünür, Ziya Gökalp olmuştur³⁹⁸. Gökalp’in halkçılık tanımı, Akçura’nın halkçılık anlayışından bazı temel noktalarda ayrılmaktadır. Akçura’ya göre halkçılık, daha önce de belirtildiği gibi, “çalışan halk” ile “halk için çalışanlar”ın bir araya gelmesidir. Akçura’nın burada “çalışan halk” olarak tanımladığı kitle, yoksul köylüler, zanaatkarlar ve işçilerdir³⁹⁹. Gökalp ise halkçılığı, hukuksal eşitliğin tesisi anlamında kullanmıştır. Ona göre halkçılık, Tanzimat ve Meşrutiyet ile birlikte gündeme gelmiş ve ahaliye yani reayaya, halk olma yolu açılmıştır⁴⁰⁰. Gökalp, Osmanlı Devleti tebaasının ahali, Türk milletinin ise halk olduğunu ifade etmektedir⁴⁰¹. Gökalp’in halk tabirinden kastı, Fransız demokrasisindeki anlamda ulusu andırmakta, yani ülkedeki vatandaşların toplamını çağrıştırmaktadır.

Gökalp’in halka anlam atfetmesinin sebebi, halkı kültürün kaynağı, ulusun hammaddesi, “milli kültürün canlı müzesi”⁴⁰² olarak görmesidir. Gökalp’e göre aydınlar, bu gerçeği görememiş ve ulusal halk kültüründen kopmuşlardır. Bu durum, “sıradan” insanlar ile aydınlar arasındaki düşmanlığı daha da pekiştirmiştir⁴⁰³.

³⁹⁸ Ziya Gökalp, 1876 yılında Diyarbakır’da doğmuştur. Yüksek öğrenim için İstanbul’a gelen ve İttihat ve Terakki’ye giren Gökalp, öğrencisi olduğu Baytar Mektebi’nden atılmış ve Diyarbakır’a sürgün edilmiştir. Peyman gazetesinde ilk yazıları yayınlanmıştır. Bu dönemde Fransız düşünürlerden Fouillée ve Tardé’nin fikirleriyle tanışmıştır. Meşrutiyet’in ilanı ertesinde İttihat ve Terakki’nin Diyarbakır şubasını kurmuş ve 1909’da Selanik’te toplanan İttihat ve Terakki kongresine Diyarbakır temsilcisi olarak katılmıştır. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem’in başını çektiği Genç Kalemler dergisinin çalışmalarına dahil olmuş ve milli edebiyatın savunuculuğunu üstlenmiştir. Osmanlılığı savunan Gökalp, bu deneyimle birlikte Türkçü düşünceye yakınlaşmaya başlamıştır. Gökalp, 1913’te İstanbul’a geldi. Bu yıllarda, Ziya Gökalp, Bergson ve Durkheim’a yönelmiştir. Türk Yurdu, Halka Doğru, Muallim, İslam Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası ve Yeni Mecma’da yazıları yayınlanmıştır. Türk Yurdu’nda yayınlanan “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” denemesi, 1918 yılında kitap olarak yayınlanmıştır. Ayrıca Darülfünun’da görev alarak Metafizik ve Toplumbilim kürsüleri kurmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası Malta’ya sürgün edilmiş, geri dönünce Diyarbakır’da Küçük Mecma’yı yayınlamıştır. 1923’te milletvekili seçilmiş, aynı yıl Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı’na getirilmiş ve Türkçülüğün Esasları’nı yazmıştır. Gökalp, 1924’te İstanbul’da ölmüştür. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi** (Konya: Selçuk Yayınları, 1966), 493-543; Selahattin Hilav, “Düşünce Tarihi (1908-1980)”, **Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**, c. 4 (İstanbul: Cem Yayınevi, 1994): 362-375.

³⁹⁹ François Georgeon, “Ulusal Hareketin...”, 100.

⁴⁰⁰ Zafer Toprak, “Osmanlı’da Toplumbilimin Doğuşu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 322-323.

⁴⁰¹ Ziya Gökalp, **Malta Konferansları** (Ankara: Gündüz Matbaası, 1977), 109.

⁴⁰² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, 8. bs (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004), 41.

⁴⁰³ Heyd, **age**, 82.

Özellikle Tanzimat döneminde, kitlelerle aydınlar arasındaki çelişki hat safhaya varmıştır. Genellikle kentlerde yaşayan yabancı kökenliler, taşra halkını aşağılamışlar ve onlara “kaba ve cahil” anlamında Türk demişlerdir. Sadece yabancılar değil, Osmanlı seçkinleri de benzer bir yolda ilerlemiş, halka değer vermemişlerdir⁴⁰⁴. Tam da bu sebeple kültür dünyasında resmi medeniyet ve halk medeniyeti olarak bir ikilik ortaya çıkmıştır. Gökalp’e göre, bu ayrım birçok medeniyette çok keskin değilken, Türklerde çok nettir ve kendisini dil, edebiyat, ahlak, hukuk, iktisat, teşkilat bakımından gösterir⁴⁰⁵.

Yine Gökalp’e göre, Osmanlı seçkinleri, egemenlerin uygarlığı ile halkın kültürü arasındaki çelişkiyi çözememişler, milli fikirlere yabancı kalmışlardır. Bu sebeple fikirlerini halka benimsetememişler ve görünürde Batıcı olmakla birlikte, milliyetçilik olmadan ulaşılabilecek olanaksız olan Avrupa uygarlığına gerçekte uzak kalmışlardır⁴⁰⁶. Seçkinlerin yapması gereken, halkın içinde korunan Türk kültürünü ortaya çıkarmaktır. Türk kültürünü ortaya çıkarmak ise halka dönmek ve Türklüğü “bütün sınıfları kapsayacak şekilde” halka yaslamaktır⁴⁰⁷.

Gökalp’e göre, seçkinlerin halka dönmesinin birbiriyle ilişkili iki amacı vardır. Seçkinler, halka doğru giderek halktan kültürel bir eğitim alacaklardır. Yani bahsi geçtiği şekilde halkın içinde saklı bulunan Türklüğe ulaşacaklardır. Diğer yandan seçkinler, kendilerinde mevcut olan uygarlığı halka götüreceklerdir⁴⁰⁸.

Görüldüğü üzere, Gökalp, “halka doğru” hareketinin taraflarını açıklarken başvurduğu kavramsallaştırmasında, halkta olduğu varsayılan kültürden ve seçkinde bulunan uygarlıktan bahsetmektedir. Halkta bulunan kültür, kendiliğinden değişir ve duygu üzerine kuruludur. Her milletin kendine özgü bir kültürü ve o kültürden kaynaklanan dini, ahlakı, hukuku, aklı, ekonomisi ve fenni vardır. Seçkinde bulunan uygarlık ise kozmopolittir, istenç dahilindedir ve temeli bilgiye dayanmaktadır. Gelişmişlik düzeyi aynı olan milletlerin paylaştığı ortak toplumsal yaşayıştır⁴⁰⁹.

⁴⁰⁴ Gökalp, *Türkçülüğün...*, 42.

⁴⁰⁵ Gökalp, “Halk Medeniyeti”, *Halka Doğru*, s. 14 (10 Temmuz 1329): 107.

⁴⁰⁶ Heyd, *age*, 90-91.

⁴⁰⁷ *age*, 136.

⁴⁰⁸ Gökalp, *Türkçülüğün...*, 40.

⁴⁰⁹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2006), 25-39.

“Deha”yı bünyesinde taşıyan halk ise uygarlıktan mahrumdur⁴¹⁰. Gökalp’in altını çizdiği kültür-uygarlık ayrımı, Türk toplumuna uyarlandığında, Türkçülerin ne yapması gerektiğine ilişkin şöyle bir sonuç çıkmaktadır: “Türkçülüğün görevi, bir yandan yalnız halk arasında kalmış olan Türk kültürünü arayıp bulmak, öbür yandan Batı uygarlığını tam ve canlı bir biçimde alarak ulusal kültürü aşılaktır”⁴¹¹. Gökalp’e göre Türkçülerin bu görevi yerine getirebilmeleri için, halkın içinde yaşamaları, yani halkla doğrudan iletişime geçmeleri gerekmektedir. Türkçü gençlerin köy öğretmenliği yapmaları, gerçek anlamda halka doğru gitmenin bir yoludur⁴¹².

Gökalp, Akçura’dan farklı olarak, toplumsal çelişkileri reddetmekte ve “halk”ı kendi içinde çıkar çatışması olmayan, bütünleşmiş, kaynaşmış bir kitle olarak ele almaktadır⁴¹³. Gökalp’in bu yaklaşımı, Durkheim’in organizmacı toplum görüşünün izlerini taşımaktadır⁴¹⁴: Toplumun organları, meslek grupları olmalıdır. Korporasyonlara dayalı böyle bir toplumda, meslek gruplarını birbirine kenetleyen, aralarındaki keskin işbölümüdür. Her meslek grubu, tek başına var olamayan, varlığı diğerinin varlığına koşut, dolayısıyla biri diğerine sınıksız bağlı birer topluluktur⁴¹⁵. Mesleklere dayalı, dayanışmacı ahlakla oluşturulmuş bu toplumda ekonomik eşitsizlikler de yumuşatılmıştır⁴¹⁶. Dolayısıyla Gökalp, toplumun kendi içinde çelişkiler taşıyan farklı kesimlerini “halk”ın bileşeni olarak ele almaktadır. Onun nezdinde, toprak ağası ile topraksız köylü, aynı aidiyeti paylaşmaktadır ve “halk”ın birbirini tamamlayan parçalarıdır.

4.4. Köycü İdeolojinin Temel Varsayımları

II. Meşrutiyet dönemi halkçı söylemindeki hakim yaklaşım, soyut bir “halk” kavramsallaştırması üzerinden, köylü ile geleneksel seçkin arasındaki derin çelişkiyi vurgulamak yönündedir. *Halka Doğru*’da bu ikilem bir köylünün dilinden

⁴¹⁰ age, 42, 45.

⁴¹¹ age, 38.

⁴¹² age, 44.

⁴¹³ Karaömerlioğlu, age, 37.

⁴¹⁴ Bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 50.

⁴¹⁵ Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 372.

⁴¹⁶ Parla, age, 191.

aktarılmaktadır⁴¹⁷. Köylü, insanların kendilerini “iyi edilmeye muhtaç bir hasta” olarak görmelerinden şikayetçidir. Oysa bu iddiada bulunanlar, kendi hastalıklarını görememektedirler. Tembel ve cahil olduğu düşünülen köylüler, onların karnını doyurmakta, üstünü giydirmekte, süslü evlerini yapmaktadırlar. Halbuki diğerleri, “ekmeğini alın teriyle kazanmaktan aciz”dirler. İş adamı olmaktan uzak olan bu kişiler, devletten maaş almadıkları taktirde açlıktan ölürlər. Yani aslında köylülerden daha hastalıklıdır. En “acınacak” olan nokta da hastalıklarının farkında olmamalarıdır. Okulu bitirdikten sonra “memur dilenciliği”ne başlayan bu kimseler, “memleketin başına belalar” getirmektedirler. Köylü, düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Siz, bizim köylerde Nuh Nebi’den kalma sabanlarımızla alın teri dökerek, bin güçlkle çalışarak, kazanabildiğimiz paralarımızdan bol bol hisselerinizi alıyorsunuz. Mekteplerde okuyorsunuz, sonra memuriyet dilenciliğine, vermezlerse gürültü yapmaya kalkıyorsunuz. Ekmek kavgasına fırka kavgası adını vererek memleketin başına belalar getiriyorsunuz”⁴¹⁸.

Köylüye göre, eğer “hazinenin esirleri” olmuş bu memurlar, köylüyü eski sabanlardan kurtarmak ve çiftlik makineleri vermek istiyorlarsa önce bu makineleri yapmayı öğrenmelidirler. Bunun için de kendilerini “memuriyet sevdası”ndan kurtarmalıdır⁴¹⁹.

Köylü ile seçkinler arasındaki uçurumu ön plana çıkaran yaklaşımın sembolik sayılabilecek örneklerinden bir diğeri ise *Halka Doğru*’nun ilk sayısının çıkış yazısıdır. Yazıda köylü-seçkin, halk-devlet çelişkisi, birkaç yazarın bir araya gelerek ziyaret ettiği bir köyde karşılaştıkları bir köylü kadının ağzından aktarılmaktadır. Hayali olması muhtemel köylü kadın, halkı, yazarlar ise seçkinleri ve devleti temsil etmektedir. Kendisini “sırası geldikçe bütün suçların üzerine atıldığı halk” olarak tanıtan köylü kadın, yazarlara yüzyıllardan beri kendisini hiç arayıp sormadıkları için sitem etmektedir. Köylü kadına göre, onlar “kağıtlar içinde gömülmeekten başka bir şeye yaramayacak” kanunlar yaparken kendisi “canlı kanunlar” yapmıştır. Onlar, anlaşılmayan sözlerle dolu kitaplar, gazeteler çıkarırken kendisi halk ozanlarıyla “ruhunu avutmuştur”. Köylü kadın artık ümidini kesmiş, ıslahatlara inanmamaktadır.

⁴¹⁷ Maraşlıoğlu, “Bir Köylü Beni Uyandırdı”, **Halka Doğru**, s. 2 (18 Nisan 1329): 15-16.

⁴¹⁸ **age**, 15.

⁴¹⁹ **age**, 16.

Kendi kendisini okutmaya ve ıslah etmeye karar vermiştir. Eski aletleri atarak yeni makineleri kullanmaya başlayacaktır. Bunun için “aç, çıplak, sıtmal” oğulları ve “zavallı, yoksul” kızlarıyla birlikte çalışacaktır. Köylü kadın son olarak yazarlara, “yapma” dillerini, “yalancı” bilgilerini ve “faydasız” gururlarını bırakarak kendisiyle beraber çalışmaya davet etmektedir⁴²⁰.

Çoğaltılabilecek bu örneklerin ortak noktası, reformların köylü nezdinde bir yankı uyandırmadığı ve onların hayatında herhangi bir dönüşüm yaratmadığı tezidir. Ayrıca bu sürecin sürükleyicisi olan bürokratların ve aydınların gün geçtikçe halka yabancılaştığı ve halktan uzaklaşırken Türklükten koptukları, köylünün ise Türk kültürünü gündelik hayat pratikleri içinde yaşattığı iddia edilmektedir. Bir başka deyişle halk ve köylü olmak, Türk olmakla özdeşleştirilir olmuştur.

4.4.1. Köylü-Halk-Türk Özdeşliği

Halkçılar, köylünün saf, organik, pür, bozulmamış bir kültürü temsil ettiğini düşünmüşler⁴²¹ ve milletin temel dayanağının halk ve halkın çoğunluğunu oluşturan köylüler olduğunu iddia etmişlerdir⁴²². “Sırf güzideler tarafından temsil olunan halktan ayrı bir millet ve milliyet anlayışı”nı eleştirmişler ve milleti yaşatanın halk olduğunu belirtmişlerdir. Halkçılara göre, milleti oluşturan, halkın görüşleri ve inançlarıdır. Bu yüzden milleti yüceltmek için halka doğru gitmek gerekmektedir⁴²³.

Halka Doğru'da yayınlanan okuyucu mektuplarından birinde de halk “milletin kökü, anası, temeli” olarak tanımlanmakta ve “biraz mektep, medrese görenler”in halktan ayrılıp uzaklaştıkları belirtilmektedir. Devlet ile halk arasında derin çelişki, konuşulan dil ile vücut bulmaktadır. Okuyucuya göre, bu kişiler (örneğin ziraat memurları) “güya yükseliyor” oldukları için köylünün anlamadığı ağdalı bir dil kullanmakta ve kendi kendilerine konuşur hale gelmektedirler. Bir tek vergi

⁴²⁰ Yazar, bu sözlerden sonra *Halka Doğru*'yu çıkarmaya karar verdiklerini belirtiyor. Bkz. Halka Doğru, “Halkın Dedikleri”, **Halka Doğru**, s. 1 (11 Nisan 1329): 1.

⁴²¹ Bkz. Mehmet Özden, “Türkiye’de Halkçılığın Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler (1908-1938)”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 16 (2006): 90.

⁴²² Angus Stewart’a göre, popülistlerin nezdinde “halk” sıradan insanların bir toplamıdır. “Halk” ise “millet”e özdeştir. Bkz. Stewart, **age**, 183.

⁴²³ “Halka Doğru Cemiyeti”, **Türk Yurdu**, s. 150 (20 Kânûn-ı evvel 1333): 307.

tahsildarlarının konuştuğu dil köylü tarafından anlaşılmaktadır: “Hişt babalık, gel bakalım, elli kuruş vergin birikmiş, hadi sökül”⁴²⁴.

Halkçılar, aydınların ve bürokratların köylünün anlamadığı bir dil kullanmalarını, köylünün sisteme yabancılaşmasının temel sebeplerinden biri olarak ortaya koymaktadır. Halkçıların gözlemlerine göre, hükümetin, ülkenin iyiliği ve güvenliği için söylediklerini halk bir yabancı dili dinler gibi dinlemektedir. Oysa halk, hükümetin söylediklerini, araya tercüman girmeden anlayabilmelidir⁴²⁵. Yapılması gereken, devlet dili ile halk dili arasındaki bu uçurumu kapatmak ve anlaşılabilir, sade ve açık bir dil kullanmaktır.

Halka Doğru dergisi kapandıktan sonra Celal Sahir yönetiminde yayınlanmaya başlayan ve “halka doğru gitmek, halk için çalışmak” sloganıyla çıkan *Türk Sözü* dergisi de dilde sadeleşme konusuna sıkça yer vermektedir. Derginin çıkış yazısında Osmanlı’da pek çok derginin yayınlandığı, ancak bu dergilerin okunmadığı belirtilmektedir. Bu dergilerde kullanılan dil, toplumun geniş kesimlerinin konuştuğu Türkçeden farklı bir dil olması nedeniyle anlaşılammaktadır. Bu sebeple muharrirlerin Türklerin okumamasından şikayetçi olmaları “insafsızlık”tır. Çünkü “zavallı” Türkler, bugüne dek konuştukları dil ile yazılan kitaplar, dergiler bulamadıkları için okumamışlardır. Ancak Türk gençleri, Türkçenin önemi konusunda uyanmıştır. Türk Sözü dergisi bu gençler ile “hala uyuyan ve bir ışık bekleyen” Türk halkı arasında bir kapı olacaktır. Ayrıca Türk gençleri, bu kapıdan geçerek alçalmayacaklar, aksine halkı, yani kendi varlığını, milletini kendine benzeterek yükseltecektir⁴²⁶.

Mehmet Emin’in şiirleri de “zavallı” ve “uyanmamış” köylü ile seçkinler arasındaki çelişkiyi vurgulayan yaklaşımı yansıtmaktadır. Anadolu isimli şiirinde Mehmet Emin, Anadolu’yu gezen bir kimsenin köylere ilişkin gözlemlerini konu etmektedir. Şiirde köylü bir kadının ağzından şu sözler sarf edilmektedir:

*Ne öküz var, ne toprak
Bu güne dek ırgat gibi didindim
Çifte gittim; ekin biçtim, geçindim.*

⁴²⁴ “Bir Mektup”, *Halka Doğru*, s. 2 (18 Nisan 1329): 11.

⁴²⁵ “Halka Hitab Edenlere”, *Halka Doğru*, s. 10 (13 Haziran 1329): 80.

⁴²⁶ Ömer Seyfettin, “Türk Sözü”, *Türk Sözü*, s. 1 (12 Nisan 1330): 1-3.

...
*Ah efendi, bize karşı İstanbul
Neden böyle bir sert, yalın taş gibi?
Taşraların hayvanlık mı nasibi?*⁴²⁷

Şiirin sonunda “Türklüğün otağı”na hitap edilmekte ve ona uzanmayanlara, onu kurtarmayanlara sitem edilmektedir. Bu şiire Doktor Scherr tarafından kaleme alınan bir yazıda da gönderme yapılmış ve bu yazı daha sonra Almancadan Türkçeye çevrilerek *Türk Yurdu*’nda yayınlanmıştır. Doktor Scherr, Osmanlı’nın yaralarını ve eksikliklerini görmek isteyenlere Mehmet Emin’i okumalarını önermektedir. Yazara göre, Mehmet Emin, şiirlerinde, “Anadolu yaylalarının ve Balkan dağlarının dili olan sert ve erkek Türkçe”yi kullanmakta ve Anadolu’daki köylülerin dertlerini, sosyal ve ekonomik sorunlarını yansıtmaktadır⁴²⁸.

Türklüğü köylerde arayan, köylüleri Türklükle özdeşleştiren ve toplumun geniş kesimlerini oluşturan köylülerin anlayabileceği bir Türkçe ile konuşmayı ve yazmayı öneren halkçıların temel çelişkilerinden biri, dili arındırmaya çalışırken bir yandan da standardize etme çabalarıdır. Zira halkçıların önerisi, Türkçenin İstanbul Türkçesini referans alarak standartlaştırılmasıdır⁴²⁹. Yani köylerde konuşulan Türkçe, ideolojik bir atıf noktası olmasının ötesine geçmemiş ve Türkçülerin pratiğinde kendine yer bulamamıştır.

4.4.2. Köylünün İdealleştirilmesi ve “Ehlileştirilme”si

II. Meşrutiyet dönemi Türkçülerinin köycülüğü, uzlaşmaz gibi gözükse, ancak aslında birbirini tamamlayan iki görüş üzerine kuruludur: Bir yandan köyler, Türklüğün köklerinin arandığı, dirliğin taşıyıcısı⁴³⁰ ideal mekanlar olarak sunulmakta; diğer yandan ise köylüler, ehlileştirilmesi, fikir aşılması gereken bir kitle olarak ele alınmaktadır⁴³¹. Aslında burada karşılıklı bir uyanma hali söz

⁴²⁷ Mehmet Emin, “Anadolu”, *Türk Yurdu*, s. 14 (17 Mayıs 1328): 229-330.

⁴²⁸ Doktor Scherr, “İntikad ve Takrız: Mehmet Emin Bey’in Anadolu’su”, *Türk Yurdu*, s. 24 (4 Teşrin-i evvel, 1328): 411.

⁴²⁹ Ömer Seyfettin, “Halk Nedir?”, *Türk Sözü*, s. 2 (17 Nisan 1330): 9-11. Ayrıca bkz. Ömer Seyfettin, “İstanbul Türkçesi Hangisidir?”, *Türk Sözü*, s. 14 (10 Temmuz 1330), 105-107; Ömer Seyfettin, “İstanbul Türkçesi Hangisidir?”, *Türk Sözü*, s. 16 (24 Temmuz 1330), 121-122.

⁴³⁰ Bkz. Abdülbaki Fevzi, “Köy Dirliği”, *Türk Yurdu*, s. 3 (15 Kânûn-ı evvel 1327): 42.

⁴³¹ Halka Doğru’da Şehremanetliğinin, kamusal alanda uyulması gereken kimi kuralları anlatmak amacıyla yayınladığı beyannamenin sadeleştirilerek yayınlanması, “sıradan insanın ehlileştirilmesi” girişimlerine örnek olarak gösterilebilir. Böylece halka adab-ı muaşeret kuralları öğretilmeye

konusudur. Köylüyle buluşan aydın, kendisinden önce gelen geleneksel seçkinlerin hatalarını yüzüne vuran köylü karşısında uyanmakta⁴³² ve Türklüğün en saf haliyle yüzleşmektedir. Bir sonraki aşamada ise aydın, Türklük bilincini köylüye aktaracak ve böylece “zavallı” köylüyü uyandıracaktır.

Örneğin Halil Edib’in “Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim” şiiri, “ideal ve naif”, yani kelimenin her iki anlamıyla da saf olan bir köylü tasviri sunmaktadır. Halil Edib’e göre köylünün yaşam tarzı, kentlileri güldürmektedir. Oysa köylüler, gelecek değil, ağlanacak bir haldedir. Zira kadın-erkek bütün köylüler, çok ağır koşullar altında çalışmaktadır. Köylü tarhanasından, bulgurundan para arttırarak vergisini ödemekte, savaş zamanı ise “ne yurt ne yuva” tanıyarak cepheye koşmakta, denizleri karaları aşmaktadır. Böylece köyünde nam kazanmakta, herkes tarafından örnek olarak gösterilmektedir. Hatta Türklük ve din yolunda can vermektedir. Köylü her zorluğa “aslan gibi” karşı durmaktadır; ancak bir özelliği daha vardır ki o da “koyun gibi” her şeye inanmasıdır. Bu sebeple, köylünün gücünü arttırmak, onun gözünü açmak gerekmektedir. Millet, bu şekilde yaşayacaktır⁴³³.

II. Meşrutiyet yazınında, halkın savaş ve askerlik konusunda ehlileştirilmesine, bir anlamda seferber edilmesi düşüncesine ilişkin pek çok örnek mevcuttur. Özellikle şiirler aracılığıyla gazi ya da şehit olmanın köylüyü nasıl da yücelttiğine dair çok sayıda ifadeye rastlamak mümkün. Bunlardan biri, Mehmet Emin’in “Ya Gazi Ol, Ya Şehit” isimli şiiridir:

*“Haydi yavrum, köyüne nişanluna veda et
Sabanını, tarlanı, her şeyini feda et
O silaha sarıl ki, böyle günde bir erkek
Bu dualı demirden başka bir şey kullanmaz
Bunu tutan bir bilek
Köleliğin uğursuz zincirine uzanmaz”⁴³⁴*

Osman Oğuz’un “Türk Gençlerine” isimli şiiri de “saf ve gururlu” asker-köylü figürünün şöyle tasvir ediyor:

çalışılmaktadır. Bkz. “Halkımıza Beyanname”, **Halka Doğru**, haz. Celal Sahir, s. 11 (20 Haziran 1329): 88.

⁴³² Maraşlıoğlu, **age**, 15.

⁴³³ Halil Edib, “Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim...”, **Türk Yurdu**, s. 8 (23 Şubat 1327): 128.

⁴³⁴ Mehmet Emin, “Ya Gazi Ol Ya Şehit”, **Türk Yurdu**, s. 27 (15 Teşrin-i sani 1328): 49.

*“Bak saf köylü vatandaki hizmetini görüyor;
Malı hiç yok, bir camı var, sevinerek veriyor...”⁴³⁵*

Vedat Nedim’in “Köy Hikayelerinden: Ahmet ile Emine” şiirinde ise savaştan yaralanarak dönen bir köylünün köyüne dönüşü şöyle aktarılmaktadır:

*“Göğsünde hem yara, hem madalyası
Ahmet köye döndü bir akşamüstü...
Fatmacık oldu bir gazi anası.
Nemli gözlerinin hicranı söndü.”⁴³⁶*

Halkçıların idealleştirdikleri köylüyü bir yandan da “terbiye etme” girişimlerinin kitleler nezdinde umulan etkiyi yarattığı söylenemez. Örneğin *Halka Doğru* dergisi, beklediği ilgiyi görememiş ve kapanmıştır. *Türk Yurdu*’nda bunun gerekçesi olarak “halkın siperlerde olması, sınırlarda, tarla ve harmanlarda daha mühim vazifeleri olması” gösterilmiştir⁴³⁷. *Türk Sözü*’nün ilk sayısında ise bu ilgisizlik karşısında “halka hitaben” bir sitem yazısı yayınlanmıştır. Dergi yetkilileri, halkın, kendi dergisi olan *Halka Doğru*’ya ilgisiz kalmasından ve “halkın istikbalinden başkasını düşünmeyen” *Halka Doğru* ekibine kulak vermemesinden yakınmaktadır. Hatta halkı şöyle uyarmaktadır:

“‘Halka Doğru’ sizin gazeteniz değil miydi? Niçin bu gazeteyi kim çıkarıyor diye merak etmiyorsunuz? Kalkınız. Cuma günü öğleden sonra idarehanemize geliniz. Sizinle konuşalım... Sizin saadetinizden, sizin elemelerinizden, sizin kederlerinizden, sizin istikbalinizden başka bir şey düşünmüyoruz. Hâlbuki siz bizim kardeşliğimizi adeta tanımıyor, ne idarehanemize geliyor, ne de mektup gönderiyorsunuz. Bu ihmalciliğiniz, sizin zararınızdır... Niçin ara sıra mektup göndermiyor, bilmediğiniz şeyleri sormuyorsunuz. Bizim gazetemiz ediplerin, şairlerin gazetesi değildir. Söylediğiniz gibi yazın. İsterse imlalarınız da yanlış olsun. Biz okur anlarız. Ve sizi ayıplamayız”⁴³⁸.

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, halkçıların “sıradan insanı ehlileştirme” çabası, birer entelektüel faaliyet olarak kalmış ve Türklüğün içinden doğduğu köylüye ulaşma hedefleri konusunda hayal kırıklığına uğramışlardır. Bir başka deyişe, halkçılar “halk için halka rağmen” var olmuşlardır.

⁴³⁵ Osman Oğuz, “Türk Gençlerine”, *Türk Yurdu*, s. 4 (29 Kânûn-ı evvel 1327): 66.

⁴³⁶ Vedat Nedim, “Köy Hikayelerinden: Ahmet ile Emine”, *Türk Yurdu*, s. 95 (22 Teşrin-i evvel 1331): 257.

⁴³⁷ “Halka Doğru Cemiyeti”, 307.

⁴³⁸ “İstanbul Esnaflarına, Rençberlerine, Amelelerine” ve “Taşra Halkına”, *Türk Sözü*, s. 1 (12 Nisan 1330): 8.

4.5. Aydınların Köylüye Ulaşma Girişimleri

Yayınlar aracılığıyla köylüye ulaşma çabalarının hayal kırıklığı ile sonuçlanmasıyla birlikte, köylüyle doğrudan ilişki kurmanın gereği görülmüş ve bu amaçla bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Aydınlar, gerek bireysel çabalarla gerekse dernekler ve cemiyetler üzerinden, Anadolu köylüleriyle ilişkiye geçmişlerdir.

Türk aydınının köylüye ulaşma girişimlerinin bilindik örneklerinden biri, *Tanin* gazetesi yazarı Ahmet Şerif'in taşra halkının durumunu ve beklentilerini gözlemlemek üzere Anadolu'ya yaptığı gezilerdir. Ahmet Şerif'in köylerle ilgili ilk izlenimi, buraların “geçmişe ait” bir görünüm çizdiği ve siyasi olaylardan çok az etkilendiği yönünde olmuştur. Ahmet Şerif'e göre Anadolu köylüsü derin bir cehalet ve atalet içindedir. Vergiler, borçlar, adalet mekanizmasındaki çarpıklıklar, tarımdaki verimsizlik ve söz verilen ıslahatlarla ilgili somut adımların henüz atılmamış olması, köylünün en çok şikayet ettiği konulardır. Ahmet Şerif'in sıkça vurguladığı konulardan biri, yerel eşrafın zulmü ve merkezin gönderdiği memurların keyfiyeti karşısında köylünün sessiz kalışı olmuştur. Ahmet Şerif, gözlemlerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

“İnsan, bir köylü ile, bir iki saat konuşmaya girişince, o zavallının, ne kadar yokluklarla, acılara karşı gelmekte olduğunu, ekmek kazanmak için, ne uzun ve dayanılmaz bir çalışma ile, önüne gerilen engellere göğüs germeye ve karşı durmaya çalıştığını anlıyor ki, bütün bunlar, birbirini izleyen facialardır. Çalışıyor, çalışıyor, fakat yine vergisini zorla ödüyor, mahkemede aradığı adaleti bulamıyor, memurların önünden kovuluyor, devamlı olarak, cahil kalıyor ve bundan sonra da, köy ağalarının, zenginlerin pençesinde esi oluyor, onlara karşı mahkum ve borçlu bulunmaktan, bir an kurtulamıyor. Fakat, o, feryad etmesini de bilmiyor, yaralarını saracak, kimsesizliğine, yoksulluğuna çare olacak bir kuvveti, kaderine razı olmuş bir şekilde, dini bir inançla, bekliyor. Acaba, hükümetin bakanı, ne zaman bu yüce gönüllü köylüye doğru dönecek, yönelecek? Biz, burada, bu bekleme süresinin, daha çok uzamamasını ümit ve temenni edelim, ama bilelim ki, Anadolu feryad ediyor⁴³⁹”.

Ahmet Şerif'in gezi notlarının yayınlandığı *Tanin*, İttihat ve Terakki'nin çizgisini yansıtan, hatta cemiyet güdümünde yayın yapan bir gazetedir. Bu bakımdan Ahmet Şerif'in Anadolu köylerini gezmeye teşvik edilmesi, İttihat ve Terakki'nin köylerin Meşrutiyet'e ilişkin algısına, sosyoekonomik durumuna dair bir ilgi ve merak içinde

⁴³⁹ Ahmet Şerif, *age*, 20.

olduğunun ve taşrada yaygın bir örgütlenme yaratma eğilimi taşıdığıının bir göstergesidir.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Ahmet Şerif'in girişimi dışında, aydınların köylerle yoğun bir temas halinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Sonraki süreçte aydınların ve hükümet görevlilerinin köylerle olan ilişkisini teşvik eden gelişme, Balkan Savaşı ve özellikle de I. Dünya Savaşı olmuştur. İhtiyaçların ve harcamaların artması, bu ihtiyaç ve harcamaların ana kaynağı olan köylülere ulaşmayı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda köylünün maddi ve manevi gücünü arttırmak⁴⁴⁰ amacıyla halka doğru hareketi ivme kazanmıştır. *Türk Yurdu*'nun 1917 yılına ait bir sayısında, ülkenin dört bir yanında halkçılığın yaygınlaştığı ve önem kazandığı belirtilmekte ve Konya ve Eskişehir'de halka doğru hareketinin dikkat çekici boyutlarda olduğundan bahsedilmektedir. Aynı haberde, Halka Doğru Cemiyeti'nin ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin faaliyetlerinden söz edilmektedir: Doktor Nazım Bey'in girişimiyle kurulan Halka Doğru Cemiyeti'nin merkezi İzmir'de, faaliyet alanı ise Aydın'dadır. Cemiyet, halkın ilerlemesine yardımcı olacak kitapları bir araya getirmeyi, dergiler çıkarmayı, okuma yurtları kurmayı, bilimsel söyleşiler düzenlemeyi planlamaktadır⁴⁴¹.

1916 yılında İstanbul'da kurulan Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti de savaş döneminin önde gelen milliyetçi ve halkçı oluşumlardan biridir. Cemiyet, kültürel alandaki yabancı etkisine karşı bir tepki olarak, millî eğitim, millî kültür, millî sanat ve millî edebiyat alanında çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuş ve aynı isimle bir dergi yayınlamıştır. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin köycülük adına önde gelen çalışmalarından biri, Anadolu'ya düzenlediği seyahatler olmuştur⁴⁴². Türk kültürünün ortaya çıkarılabilmesi için Anadolu halkının yaşam pratiklerine ulaşılması gerektiği düşünülmüştür. Bu amaçla gündeme gelen girişimlerden biri, İsmail Hakkı, Darülmualimat edebiyat öğretmeni Tahsin ve Baha Said Bey'in katılımıyla Ağustos 1917'de başlayan Anadolu seyahatidir. Bu seyahat dahilinde Ankara, Eskişehir, Konya, Afyon ve İzmir'de Türk kültürünün izleri aranmıştır⁴⁴³.

⁴⁴⁰ Parvus, "Devlet ve Millet", 67.

⁴⁴¹ "Halka Doğru", 307.

⁴⁴² **age**, 307.

⁴⁴³ İsmail Görkem, "Türk Folklor Araştırma Tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Baha Said Bey'in Yeri",

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, halka yönelik konferanslar düzenlemeyi ve bir “Köylü Kütüphanesi” ile bir “Köy Hocası Kütüphanesi” ismi altında kitap dizileri çıkarmaya karar vermiş ve bu kitaplar için yarışmalar düzenlemiştir. “Köylü Kütüphanesi” adı altında basılacak kitap dizisinin amacı, “halka millî ve medenî vazifelerini öğretmek, halkın millî ve medenî hislerini terbiye etmek”tir. Kitapların başlıkları, Dinini Bil, Vatanını Bil, Tarihini Bil, Güzelliğini Bil, Dilini Bil, Doğruluğu Bil (Ahlak), Sıhhatini Bil, Çalışmayı Bil (İktisat), Dünyayı Bil (Coğrafya), Hakkını ve Vazifeni Bil, Muaşeretini Bil olarak belirlenmiştir. İlkokul eğitimi bile görmemiş olan halkın terbiyesi amaçlandığından, ifadelerin açık ve anlaşılır olması öngörülmüştür. “Köy Hocası” isimli kitabın ise köylülere değil, köylüleri eğitecek olan imam, muhtar, jandarma, öğretmen, küçük sağlık memuru gibi kişilere dönük olarak düşünülmüştür⁴⁴⁴.

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti kurucularından İsmail Hakkı, cemiyetin faaliyetlerini değerlendirirken “köylünün eğitilmesi” misyonunu ön plana çıkarmaktadır. İsmail Hakkı’ya göre, açık konferanslarla köylüyle iletişim kurulabilecek ve ona fikir aşılana bilecektir. Köylü kütüphanesi sayesinde ise Osmanlı’nın padişahı, toprakları ve “kanuna itaatın gereği” gibi konular anlatılabilecektir⁴⁴⁵.

Savaş döneminde, aydınların köy serüvenlerinin sembolik sayılabilecek bir diğer örneği, Ispartalı Hakkı’nın kitap olarak basılan ve *Türk Yurdu*’nda yayınlanan “Köyümden Geliyorum” isimli çalışmasıdır. Isparta mebusu Hakkı, Ağustos ve Eylül aylarında memleketi Isparta’ya gitmiş ve buradaki izlenimlerini kaleme almaya karar vermiştir⁴⁴⁶. Ispartalı Hakkı, bu çalışmasında sanat kaygısı gütmeyeceğini, zira kendisinin tabip değil, gördükleri karşısında dehşete düşen bir hasta olduğunu belirtmektedir. Meselenin şahsî ya da resmî değil, millî olduğunu, izlenimlerini hükümete değil, millete sunduğunun da altını çizmektedir⁴⁴⁷. Ispartalı Hakkı’ya göre “üç ay tok, dokuz ay aç” gezen, ne yiyip ne içtiğini kimsenin bilmediği köyler, bu

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/ismail_gorkem_folklor_arastirma_tarihi_baha_said_bey.pdf
[11.01.2009]

⁴⁴⁴ “Faydalı Bir Müsabaka”, *Türk Yurdu*, s. 150 (20 Kânûn-ı evvel 1333): 309.

⁴⁴⁵ “Müessislerden İsmail Hakkı Bey Tarafından”, *Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, s. 1 (Eylül 1331): 18.

⁴⁴⁶ T.Y., “Anadolu’ya Dair”, 60.

⁴⁴⁷ Ispartalı Hakkı, “Köyümden Geliyorum’ Ne Demek?”, *Türk Yurdu*, s. 108 (21 Nisan 1332): 61.

durumdan haberdar olmayanlar için uzaktırlar. Taşra merkezlerinde ve İstanbul'da yaşayanlar, köyden korkar ve kaçarlar. Oysa geçim sıkıntısı bol, “manzarası korkunç” köylerde yaşayan “paşa, kahraman” köylüler, bir yandan da devlete vergi vermekte, orduya asker olmakta ve ülkeyi beslemektedir⁴⁴⁸.

Ispartalı Hakkı'nın da sıkça tasvirini yaptığı yoksulluk, kıtlık ve salgın hastalıklar, ardı ardına gelen savaşlarla birlikte köylünün hayatının sıradan bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki topyekûn savaş, sadece cephedeki askerin değil, cephe gerisindekilerin de gündelik hayatını derinden etkilemiştir. Ağırlaşan savaş koşulları, aydınlar ve hükümet görevlilerinin köylerle olan yakın temasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede süreli yayınlarda salgın hastalıklarla ilgili yayınlar yapılmış⁴⁴⁹ ve yaralanan köylülere tıbbi destek sağlamak ve beden terbiyesi vermek⁴⁵⁰ üzere köycülük hareketlerine hız verilmiştir. Amaç kadın ve erkeklerden oluşan dinç, gürbüz bir nesil yaratmaktır⁴⁵¹.

Akçura'nın “halka doğru” giden ilk kişiler olduğunu belirttiği Tıbbiyeli öğrencilerin⁴⁵² çalışmalarında savaşın ihtiyaçlarının belirleyiciliğini görmek mümkündür. Tıbbiyeli gençler, ülkenin Türk köylülerinin yükseltilmesi sayesinde yaşayabileceğine derin bir inanç duymakta ve “asker kardeşlerimiz” olarak tanımladıkları Türk köylülerinin yaşadığı yerleri ve hayat tarzlarını görmenin kendilerinin görevi olduğunu belirtmektedirler. Aktardıklarına göre, köydeki temiz havaya ve sağlıklı gıdaya rağmen, köylülerin “iskelet gibi kuru” yaşamakta olmaları, genç doktorları köy hayatına koşmaları doğrultusunda zorlamıştır. Sonunda gençler, Türk köylere gitmeye karar vermişlerdir. Tıbbi malzemelerini de yanlarına alarak

⁴⁴⁸ Ispartalı Hakkı, “Köyümden Geliyorum'dan: 19: Uzak Hatıralar, Uzak Köyler”, **Türk Yurdu**, s. 110 (19 Mayıs 1332): 88.

⁴⁴⁹ Doktor Milaslı İsmail Hakkı, “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 1 (11 Eylül 1332): 10-12; Doktor Milaslı İsmail Hakkı, “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 2 (11 Teşrin-i evvel 1332): 27-29; İsmail Hakkı, “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 3 (11 Teşrin-i sani 1332): 37-39; İsmail Hakkı, “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 4 (11 Kânûn-ı evvel 1332): 50-52; İsmail Hakkı, “Çiftçilere Sağlık Dersleri”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 7 (1 Nisan 1333): 98-100.

⁴⁵⁰ Bkz. Von Hoff, “Kavaid ve Tedabir-i Evveliye-i Sıhhiye”, **Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası**, s. 2 (1 Teşrin-i evvel 1333): 1-2.

⁴⁵¹ “Çiftçi Kardeşlere Armağanlarım”, **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 2 (11 Teşrin-i evvel 1332): 25.

⁴⁵² Akçuraoğlu, “Halka-2”, 186; Sarıay, age, 158.

köylülere maddi ve manevi yararlar sağlayacakları umuduyla, Temmuz'un beşinci Cuma günü, yaya olarak İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmışlardır⁴⁵³.

Tıbbiyelilerin bir başka köycülük denemesi, Kütahya'nın Tavşanlı nahiyesinde olmuştur. Faaliyetlerini hükümete bağlanmaksızın serbestçe yürütmek isteyen genç doktorlar, Tavşanlı'daki bir köye yerleşerek köylüleri sağlıklı hayata ve yeni "şerait-i maişet"e alıştırmayı amaçlamışlardır. Haberi aktaran Ahmed Emin, gençlerin Anadolu'ya çıkmayı mikrop, pislik, ümitsizlik içine atılıp hayatlarını tehlikeye sokmak olarak gördüklerini ve bu sebeple İstanbul'da kalmayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Genç doktorların başlattığı köycülük hareketi sayesinde bu tip "zararlı hisler"in ortadan kalkacağını, İstanbul ile Anadolu arasında var olan ve gelişmenin önünde büyük engel arz eden duvarların yıkılacağını ummaktadır⁴⁵⁴.

Tıbbiyeli gençlerin köy ziyaretleri, savaş koşullarının ağırlaştığı dönemlere denk gelmektedir⁴⁵⁵. Yani bu ziyaretler, tam da köylünün bedensel veriminin artırılması ve vücut bütünlüğünün sağlanması ihtiyacının ön plana çıktığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan halka doğru ilk gidenlerin Tıp okuyan öğrenciler olması ve bu gençlerin köylüden bahsederken "asker kardeş" vurgusunu ön plana çıkarmaları anlamlıdır.

Kurucuları arasında Sultan Mehmet Reşat, Dahiliye Nazırı Talat, Harbiye Nazırı Enver, Maliye Nazırı Cavit ve Bahriye Nazırı Cemal'in de bulunduğu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de savaşla birlikte artan tıbbi ihtiyaçlara karşılık vermek ve kitleleri savaşın gerekleri doğrultusunda mobilize etmek amacıyla gündeme gelen girişimlerden biridir. Bir sağlık ve kültür derneği olarak faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, savaşın cephedeki ve cephe gerisindeki ihtiyaçları doğrultusunda kendisine yön çizmiştir⁴⁵⁶. Bu çerçevede derneğin sıhhiye heyetlerinin milli dispanserler, hastaneler ve seyyar eczaneler tesis etmesi, köyleri dolaşarak hastaları tedavi etmesi öngörülmüştür⁴⁵⁷.

⁴⁵³ H. D., "Halka Doğru Gidenler", **Halka Doğru**, s. 24 (19 Eylül 1329): 185-186.

⁴⁵⁴ Ahmed Emin, "Köycülük Hareketi", 51-52.

⁴⁵⁵ Kâzım Nami'nin aktardığına göre, köylüler askerlik esnasında zührevi hastalıklara yakalanmakta ve sonra bu hastalıkları ailelerine bulaştırmaktadırlar. Köylülerin önemli bir bölümü, sıtma sebebiyle sıskadırlar. Kolera da her yeri sarmış durumdadır. Bkz. Kâzım Nami, "Yeni Hayata Doğru 1", 37.

⁴⁵⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 475.

⁴⁵⁷ "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Nizamname-i Esasisi", Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 481.

1 Şubat 1913'ten itibaren faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, yarı resmi bir yardım kuruluşu olarak, imparatorluk genelinde mümkün olduğunca fazla insanı milliyetçi güdüler etrafında mobilize etmeye, böylece toplumun geniş kesimlerinin enerjisini ve maddi imkanlarını savaşa yöneltmeye çalışmıştır. Cemiyet, bir yandan savaşın propagandasını yaparak orduya gönüllü katılımı teşvik etmiş, diğer yandan da ordunun artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere iane kampanyaları yürütmüştür. Ayrıca savaşın yarattığı tahribatı telafi etmek üzere imparatorluğun çeşitli yerlerine tıbbi destek götürmüştür. Cemiyet, bütün bu faaliyetleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile eşgüdümlü bir şekilde yürütmüştür⁴⁵⁸.

Savaş boyunca kitleleri seferber etme projesinin önemli ayaklarından biri de ordunun çoğunluğunu oluşturan genç köylülerin mobilize edilmesidir⁴⁵⁹. Paramiliter gençlik örgütlenmeleri, bu çerçevede gündeme gelen çözümlerdendir. Bu örgütler, tüm gençleri hedeflemekle birlikte, özellikle eğitim imkanlarına ulaşamayan, dolayısıyla devletin nüfuz edemediği köylü gençlerine yönelmiştir⁴⁶⁰. Bu güdüyle oluşturulan örgütlenmelerinden biri, Osmanlı Genç Dernekleri'dir.

Osmanlı Genç Dernekleri, 1916'da feshedilen Güç Dernekleri yerine, "çok daha geniş bir gençlik kitlesini, askeri bir örgüt ve disiplin altında toplamak amacıyla" kurulmuştur. 12 yaşındakinden askerlik çağındakine dek, öğrenci olan-olmayan erkek ve gençler, bu örgüt içindeki Dinç Dernekleri ve Genç Dernekleri'nde toplanmaya çalışılmıştır. Seferber edilmesi hedeflenen bu geniş kitlenin ortak özelliği, kırsalda yaşayan, okula gitmeyen gençler olmasıdır⁴⁶¹.

⁴⁵⁸ Nadir Özbek, "Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-18), **Middle Eastn Studies**, s. 45 (Eylül 2007): 797, 781.

⁴⁵⁹ Manastır Darülmüallimini mezunlarından Süleyman Fehmi Efendi, Anadolu'da verdiği bir konferansta köylülere şöyle seslenmektedir: "*Size ey köylü kardeşlerim! Bir şey arz edeceğim. Gayet mühim: Bizim memlekette bir fikir, fena ve pek muzır bir söz var: Güya dünya Hristiyanların ahiret İslamların imiş! İslamiyet'te hâşâ katiyen böyle bir şey yoktur... Harp farzdır.*" Bkz. Süleyman Fehmi, "Anadolu'da Bir Köyde Mühim Bir Konferans", **Yeni Fikir**, s. 11 (Mayıs 1329): 354.

⁴⁶⁰ Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, s. 6 (Bahar 2009): 52.

⁴⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, c. 3, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 366. Bkz. Von Hoff, "Genç Derneklerinin Şimdiye Kadar Teşkilat ve Tevsii", **Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası**, s. 1 (1 Eylül 1333): 8.

Osmanlı Genç Dernekleri'nin şube sayısı, 15 aylık bir zaman diliminde 706'ya ulaşsa da bu sayının derneklerin halk tarafından nasıl algılandığına dair sağlıklı bir gösterge oluşunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Beşikçi'nin altını çizdiği üzere, dernek merkezi ile yerel örgüt arasındaki yazışmalar, dernek yetkililerinin örgütlenme süreciyle ilgili olarak bir hoşnutsuzluk içinde olduğu görüntüsünü çizmektedir⁴⁶². Halkın isteksizliği, korkusu ve direnci, bu hoşnutsuzluğun kaynağı olmuştur. Ayrıca derneklere katılabilecek köylü çocukların ve gençlerin babalarının askerde bulunması sebebiyle evde artan sorumlulukları ve tarlada çalışma zorunlulukları, derneklere olan katılımı olumsuz etkilemiştir⁴⁶³.

Aydınların bahsi geçen girişimlerinin ortak noktası, bu çalışmaların merkez ile köyleri birbirine bağlama kaygısından besleniyor olmasıdır. Ispartalı Hakkı ve Ahmet Şerif'in çalışmaları, "merkez"i "uzaktaki köyler" konusunda yönlendirme endişelerini yansıtırken; Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin ve Halka Doğru Cemiyeti'nin faaliyetleri, "Türklük bilinci" ve "milli terbiye"yi köylere taşıyarak merkez ile taşra arasında ideolojik bir uzlaşma üzerinden bağ kurma çabasını ortaya koymaktadır. Tıbbiyeli gençlerin, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin ve Osmanlı Genç Dernekleri'nin girişimlerinin ardındaki motivasyon ise ordunun ana asker kaynağı olan, ancak merkezin değerlerine karşı kayıtsız kalan ya da direnç gösteren köylüyü militarize edip savaşın ihtiyaçları doğrultusunda "beden terbiyesi" ile donatarak devletin "gürbüz" ve "dinç" neferine dönüştürme gayretidir.

⁴⁶² Beşikçi, *age*, 78.

⁴⁶³ *age*, 81-82.

5. SONUÇ

Cumhuriyet ideolojisinin temel referanslarından biri olan köycülüğün kökenleri, II. Meşrutiyet dönemine uzanmaktadır. Jön Türklerin toplumsal taban arayışının bir neticesi olarak gündeme gelen köycü ideoloji, köylüleri ulusal gücün temel dayanağı olarak ortaya koymaktadır. Bu argümanla ilişkili olarak, aydınların köylüyle buluşması millî bir mesele olarak görülmektedir. Köycüler açısından, aydınların ve köylülerin bir araya gelmesi ise hem “Türklük”e yabancılaşan aydınların ulusal köklere ulaşma çabalarını, hem de köylünün “talim ve terbiye” edilmesi girişimlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu süreç aynı zamanda, toplumun geniş kesimlerinin Meşrutiyet ve Hürriyet fikirleri etrafında seferber edilmesi, hem de çalışma ahlakı ve fennî bilgi ile donatılarak tarımsal üretimde daha verimli kılınmaları anlamını taşımaktadır.

Jön Türklerin toplumsal taban arayışlarında kendilerini nerede konumlandıkları, köycü söylemin vurgularını da belirlemiştir. Meşrutiyet’e giden süreçte ve Meşrutiyet’in başında İttihat ve Terakki, küçük köylünün çıkarlarını savunma iddiasıyla toprak reformunu gündeme getirmiştir. Bu dönemde köycü ideoloji daha çok Meşrutiyet’in propagandasını yapma güdüsünden beslenmektedir. Bu aşamada köycü söylem, geçmişten kopuş çabasıyla el ele ilerlemektedir. Dolayısıyla istibdat günlerinde ezilen köylünün Jön Türklerle birlikte refaha eriştiği vurgusu ön plana çıkmaktadır. Temel kaygı, köylünün Meşrutiyet’e olan inancını sağlamaktır. Balkan Savaşları’yla birlikte resmi ideolojinin ibresinin Türkçülüğe doğru kaymasıyla birlikte, köycü söylem romantik bir çehreye bürünmüştür. Artık köyler, “Türklük”ün içinden çıktığı saf, pür mekanlar olarak resmedilmeye başlamıştır. Bu süreç, aynı zamanda Jön Türk radikalizmini de eritmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki, 1908 programından sonra toprak reformunu bir daha gündeme getirmemiştir.

Jön Türk radikalizmini geri plana iten olay, I. Dünya Savaşı olmuştur. I. Dünya Savaşı’yla birlikte dış kaynaklardan mahrum kalan Osmanlı, iç kaynaklara doğru yönelmiştir. Böylece Balkan Savaşları’nda Rumeli topraklarının kaybedilmesiyle

birlikte dikkatlerin çevrildiği Anadolu, daha da önem kazanmıştır. Anadolu'nun büyük bölümünü oluşturanların Türkçe konuşan köylüler olması nedeniyle, Türk olmak büyük ölçüde köylü olmakla özdeşleştirilir olmuştur. Artık millet, halk ve köylü kavramları ideolojik alanda birbirine eşitlenmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın ihtiyaçları, köycü ideolojiye iki gündem maddesi üzerinden yansımıştır. Öncelikle, ordunun temel asker kaynağı olan köylünün seferber edilmesi, topyekûn savaşla birlikte daha da önemli hale gelmiştir. Dönemin köycü yayınlarına bakıldığında da asker olmaktan gurur duyan köylü tasvirlerinin yapıldığı yazılara sıklıkla rastlamak mümkündür. Daha da önemlisi, savaşla birlikte köylüyle doğrudan iletişim kurmanın yolları aranmıştır. Köylü gençleri seferber edebilmek için kurulan Osmanlı Genç Dernekleri, bu girişimin somut bir örneğidir.

I. Dünya Savaşı'nın köylüyü daha da hayati bir noktaya taşımasının bir başka nedeni ise, savaşla birlikte kentlerin iâşesi sorununun derinleşmesidir. Dış kaynakların kesintiye uğraması, insan ve hayvan hastalıklarının yaygınlaşması ve tarımsal üretimin taşıyıcısı olan köylülerin çoğunun cepheye alınması, geride kalan sınırlı insan gücünü daha verimli kılma ihtiyacını doğurmuştur. Mükellefiyet-i ziraiye uygulamaları ile tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğünün getirilmesi, bu ihtiyacın karşılanmasını hedeflemektedir. Böylece orduda görev almayan köylülerden alınabilecek ürün, artırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde çalışmayı idealleştiren, çalışma ahlakını yücelten, tarlada çalışmayı millî bir vazife olarak ortaya koyan vurgular ön plana çıkmaktadır.

I. Dünya Savaşı, Jön Türklerin küçük köylüye olan yabancılaşma sürecini de hızlandırmıştır. Savaş döneminde yoksul köylünün yaşam standartları daha da düşerken, büyük toprak sahiplerinin gelirlerinde önem artışlar gerçekleşmiştir. Devletin artan harcamaları için ihtiyaç duyduğu iç borçlanma kanallarından biri olan büyük toprak sahipleri, bu dönemde rejimle hızla bütünleşmiştir. Bu eğilimin, korporatist örgütlenme özelemleriyle buluştuğu nokta, Osmanlı Çiftçiler Derneği olmuştur.

Savaşla birlikte tarım sektöründeki verimliliği artırma zorunluluğunun bir diğer neticesi ise köycü eğitim olmuştur. Ziraat memurları aracılığıyla köylülere yeni usul ziraat yöntemleri öğretilmeye çalışılmış, numune tarlalar açılmıştır. Ayrıca askerlere

zirai eğitim verilmiş, böylece cephedeki askerin de tarımsal üretime katkısı hedeflenmiştir.

Köylünün eğitilmesi, tarımsal üretimi artırmanın yanında, köylüyü “talim ve terbiye” etmenin de bir aracı olarak görülmüştür. Bu çaba, köylünün tebaa olmaktan çıkarılıp vatandaş haline getirilmesi ve II. Meşrutiyet’in değerleri etrafında mobilize edilmesi kaygısının bir ürünüdür. II. Meşrutiyet boyunca ülke çapında yaygınlaşan okullaşmanın temel amacı da budur. Bu sebeple ilkokullarda öğretmen olacak kişilerin yetiştirildiği Darülmualimlere büyük anlamlar atfedilmiş ve burada eğitim alanlara ayrıntılı bir ziraat eğitimi vermenin önemi vurgulanmıştır.

Köycü eğitimin sadece köylülere ya da Darülmualimin öğrencilerine değil, yurt çapında, tüm vatandaşlara verilmesi öngörülmüştür. Nitekim okul müfredatlarına tarım dersleri konulmuş, ilkokul eğitimi alan herkesin temel zirai eğitimden geçmesi sağlanmıştır. Bu uygulama, tarımın sadece iktisadi bir faaliyet değil, aynı zamanda ideolojik bir referans olarak da görüldüğünü göstermektedir. Zira tarla çalışması, beden terbiyesinin ve savaş seferberliğinin bir aşaması olarak değerlendirilmiştir. Ziraat dersleriyle çocuklara aşılana kırsal yaşam motifleri, yoz kent hayatına karşı bir güvence olarak ortaya konulmuştur. Özellikle de tarlada uygulamalı olarak verilecek disiplinli bir ziraat eğitiminin “terbiye edici” yönü vurgulanmıştır. Tarıma dayalı uygulamalı eğitimden bahsederken sıkça atıf yapılan model ise Alman eğitim metodu olmuştur. Teorik, “Fransızlaştırıcı” Fransız eğitim modeli karşısında, Alman eğitim modelinin millî ve halkçı yönleri öne çıkarılmıştır.

Köycü eğitime ilişkin tartışmaların temel aktörleri, Darülmualiminlerde öğretmenlik yapan ya da idari görevleri olan kişiler olmuştur. Bu kişilerden Edhem Nejad, Osman Ferid, İsmail Mahir ve Sabri Cemil, tarım eğitiminin önemini belirtmişler ve bunu yaparken de romantik köy tasvirlerine başvurmuşlardır. Mevcut eğitim sistemini, gayri-millî olduğu, teoriye gömüldüğü, memur yetiştirmeye dönük olduğu ve köylülere ulaşamadığı gerekçeleriyle eleştirmişlerdir.

Bir bütün olarak köycü söylem değerlendirildiğinde, bu ideolojinin büyük oranda Türkçü düşünce ile ilişkilendiği görülmektedir. Nitekim devlet paradigmasındaki dönüşümün bir ifadesi olan Türkçü ideolojinin taşıyıcıları, aradıkları toplumsal ve ideolojik dayanağı köylülerde bulmuşlardır. Böylece “Türklük” kavramı, köylülük

üzerinden somutlaşmıştır. Köylünün yaşam pratikleri, ideal “Türklük”ün bir görüntüsü haline gelmiştir.

Köycülük ile Türkçülüğü birbiriyle kesiştiren aydınlar, bu bağlantıyı farklı noktalardan kurmuşlardır. Yusuf Akçura, köycülüğü “çalışan halk” ile “halk için çalışanlar”ın buluşması olarak görmektedir. Akçura’nın yaklaşımında köylüler, millî devletin dayanağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziya Gökalp ise köycülüğü “millî kültürün canlı müzesi” ile “uygarlığın taşıyıcıları”nın buluşması olarak ortaya koymaktadır. Gökalp, köylüyü kültürün, seçkini ise uygarlığın kaynağı olarak görmektedir. Halkı ise bütünleşmiş, kaynaşmış bir kitle olarak değerlendirmektedir. Akçura, çatışma fikrini kendisine temel alırken, Gökalp, argümanlarını uyum zemini üzerine bina etmektedir.

Köylerin romantize edilmesi, kentlerin ise çürümenin mekanları olarak sunulmasının ardındaki esin kaynaklarından biri, kuşkusuz Rus Narodnizmi olmuştur. Jön Türkler, Rusya’dan gelen Türk aydınları, Narodnizmden etkilenen Bulgar aydınlar ve Hınçak komitecileri üzerinden Narodnik hareketle tanışmışlardır. Batılılaşmaya, kapitalizme, kentleşmeye mesafe koyan, bunlar karşısında Rus geleneksel değerlerini yücelten Narodnik düşünce, Jön Türklerin eğilimleri ile örtüşür niteliktedir.

Narodnik düşüncenin özellikle de gençler üzerinde derin tesirleri olmuştur. Rusya’da halka doğru hareketinin temel aktörlerinin üniversiteli gençler olmasına benzer şekilde, Osmanlı halka doğru hareketini de Tıbbiyeli gençler başlatmıştır. Tıbbiyeli gençlerin köylüyle buluşması, daha çok sağlık hizmetleri üzerinden olmuştur. Gençler, köylünün vücut bütünlüğüyle beraber manevi bütünlüğünü de sağlamayı hedeflemişlerdir. Sonraki süreçte Halka Doğru, Millî Talim ve Terbiye, Osmanlı Genç ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri üzerinden de benzer girişimlerde bulunulmuştur. Halka doğru hareketi, kimi zaman köylüyü eğitime girişimleriyle, kimi zaman “Türklük”ün köylerdeki kökenlerinin araştırılması çabasıyla, bazen de askerî seferberlik kaygısıyla gündeme gelmiştir. Bu girişimlerin ortak noktası, Türkçü ideoloji ile bütünleşmeleri olmuştur.

Çalışma boyunca aktarılmaya ve tartışılmaya çalışılan II. Meşrutiyet köycülüğü, Cumhuriyet’e azımsanmayacak bir entelektüel miras ve bir politik gelenek bırakmıştır. Ancak, Meşrutiyet’in ve Cumhuriyet’in köycülük pratiği, temel bir noktada ayrılmaktadır. Cumhuriyet döneminde, Köy Enstitüleri üzerinden merkezden

taşıraya ciddi bir nüfuz söz konusuysen, II. Meşrutiyet döneminde merkez ile köyler arasında bağ kurmayı hedefleyen bu denli köklü bir projenin hayat bulduğunu söylemek oldukça zordur. Bu dönemde ziraat memurları, devleti sembolize eden figürler olarak köylerde bulunmuş ve aydınlar halka doğru hareketi çerçevesinde köylüyle dirsek teması kurmuş olsa da Köy Enstitüleri gibi radikal ve kapsayıcı bir girişim gündeme gelmemiştir. Sonuç olarak, II. Meşrutiyet döneminde köycülük pratiği, kurumsallaşmaktan uzaktır ve ağırlıklı olarak, aydınların motive edilmesine dönük bir yayın faaliyeti olarak kalmıştır. Devletin köylere derin nüfuzu için, Cumhuriyet dönemini beklemek gerekecektir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- “Ahval-i İktisadiyemiz”. **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**. s. 1767 (1337).
- “Alman Maarifi”. **Muallim**. s. 16 (15 Teşrin-i sani 1334).
- “Avrupa Ziraat Mekteplerine Nasıl Girilir?”. **Yeni Fikir**. s. 7 (Haziran 1328).
- “Bir Mektup”. **Halka Doğru**. s. 2 (18 Nisan 1329).
- “Bizde Ziraat Nasıl Terakki Edebilir?”. **Ekinci**. s. 14 (1331).
- “Çiftçi Derneği”, **Tanin**, (19 Mayıs 1330).
- “Çiftçi Kardeşlere Armağanlarım”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. s. 2 (11 Teşrin-i evvel 1332).
- “Çiftçiler Derneği Heyet-i Kiramı”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. s. 1 (11 Eylül 1332).
- “Faydalı Bir Müsabaka”. **Türk Yurdu**. s. 150 (20 Kânûn-ı evvel 1333).
- “Halka Hitab Edenlere”. **Halka Doğru**. s. 10 (13 Haziran 1329).
- “Halka Doğru Cemiyeti”. **Türk Yurdu**. s. 150 (20 Kânûn-ı evvel 1333).
- “Halkalı Ziraat Mektebi Acınacak Bir Haldedir”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 4. yıl, s. 138 (13 Kânunusani 1326).
- “Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisinden”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 4. yıl, s. 158 (31 Temmuz 1327).
- “Halkalı Ziraat Mektebi'nin Nakli”. **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**. 3. Yıl. s. 11 (3 Kânûn-ı evvel 1325).
- “Halkımıza Beyanname”. **Halka Doğru**. Haz. Celal Sahir. s. 11 (20 Haziran 1329).
- “İptidai ve İdadi Mekteplerinde Ziraat Dersleri”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s. 5 (18 Teşrin-i evvel 1325).
- “İstanbul Esnaflarına, Rençberlerine, Amelelerine” ve “Taşra Halkına”. **Türk Sözü**. s. 1 (12 Nisan 1330).

- “İstihsalat-ı Milliyeyi Artırmak Meselesi”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 59 (5 Temmuz 1333).
- “Köylülere Vaazlar 2: Tembellik En Büyük Günahdır”. **Halka Doğru**. s. 15 ([17] Temmuz 1329).
- “Köylülere Vaazlar 3: Çalışmak Müslümanlara Farzdır”. **Halka Doğru**. s. 19 (15 Ağustos 1329).
- “Mahkemelerimiz ve Köylüler”. **Köylü**. s. 299 (11 Ağustos 1325).
- “Musahabecik”. **Köylü**. s. 16 (30 Ağustos 1324).
- “Mücâhede-i Ziraiyye”, **İkdam** (16 Kânûn-ı sani 1332).
- “Müessislerden İsmail Hakkı Bey Tarafından”. **Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası**. s. 1 (Eylül 1331).
- “Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu Münasabetiyle: Bu Kanununun Tatbikatı Hakkında Bir Mülakat”, **İkdam** (15 Şubat 1332).
- “Numune Tarlaları ve Faydası”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2. yıl, s. 19 (7 Eylül 1324)
- “Orduda Ziraat Dersleri Talimatı”. **Ticaret ve Ziraat Mecmuası**. s. 37-38 (30 Nisan 1330).
- “Silah Altına Alınan Asker-i Osmaniye’nin Memleketlerindeki Ziraatlerinin Müddet-i Gayubiyetlerince Suret-i Temini Hakkında 16 Mart Sene 329 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”. **Dâhiliye Nezareti Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası**. c.1. Dersaadet: Hilal Matbaası, ty.
- “Tarihçe-i Zafer”. **Köylü**. s. 15 (28 Ağustos 1324).
- “Taşra Ziraat Müfettiş ve Muallimleri Hakkında Nizamname”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s: 43 (23 Nisan 1323)
- “Terfendecilerle Aşar Memurları”. **Köylü**. s. 8 (19 Ağustos 1324).
- “Ziraat Bankası”, **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 1703 (25 Ağustos 1333)
- “Ziraat Hususundaki Dertler”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 10 (21 Nisan 1332).
- “Ziraat İlmi ve Mektep Mezunları”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2. yıl, s. 17 (24 Ağustos 1324).
- “Ziraat İşleri: Halka Doğru”, **Tanin** (29 Mayıs 1330).
- “Ziraat Komisyonu”, **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 1671 (31 Kanunuevvel 1332).

- “Ziraat Mekteplerinde Ders Nasıl Verilir?”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 4. yıl, s. 138 (13 Kânunusani 1326).
- “Ziraat Mütahassısları ve Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 2. yıl, s. 5 (25 Mayıs 1324).
- “Ziraat Teşkilatı”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 3. yıl, s. 3 (29 Mart 1325).
- “Ziraatımız Nasıl Terakki Edebilir?”. **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**. s. 1677 (1335).
- “Ziraatımızın Vaziyet-i Umumiyesi”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 5 (14 Mart 1332).
- A. İsmet. “Köylü Kardeşlerime”. **Vatandaş**. s. 41 (10 Temmuz 1326).
- Abdullah Cevdet. “Büyük Hastalık”. **İctihad**, s. 117 (12 Ağustos 1330).
- Abdurrahman Şeref. “Milli Maarif Tarihi”. **Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası**. s. 1 (Eylül 1332).
- Abdülbaki Fevzi. “Köy Dirliği”. **Türk Yurdu**. s. 3 (15 Kânûn-ı evvel 1327).
- Ahmed Emin. “Köycülük Hareketi”. **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**. s. 1763 (30 Haziran 1335).
- Ahmed Muhtar. “Ziraat Programı”. **Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**. s. 9 (1 Eylül 1325).
- Ahmed Tevfik. “Darümualliminler-Çiftlik Mektepleri”. **Yeni Mektep**. s. 9 (Kânunusani 1327).
- Ahmet Şerif. **Anadolu’da Tanin**. haz. Mehmed Çetin Börekçi. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Akçuraoğlu. “Halka”. **Halka Doğru**. s. 22 (5 Eylül 1329).
- _____. “Halka-2”. **Halka Doğru**. s. 23 (12 Eylül 1329).
- _____. “Halka-3”. **Halka Doğru**. s. 25 (26 Eylül 1329).
- _____. “Halka-4”. **Halka Doğru**. s. 27 (1 Teşrin-i evvel 1329).
- _____. “Halka-5”. **Halka Doğru**. s. 31 (7 Teşrin-i sani 1329).
- _____. **Türkçülük ve Dış Türkler**. İstanbul: Toker Yayınları, 1990.
- Belkıs İclal. “Çiftçilik ve Hanımlarımız”. **Yeni Fikir**. s. 2 (15 Kânunusani 1327).
- _____. “Macaristan’da Ev Kadınlığı ve Ziraat Tahsili”. **Yeni Fikir**. s. 3 (15 Şubat 1327).

_____. “Mektebim ve Belçika Kız Ziraat ve Ev Kadınlığı Mektepleri”. **Yeni Fikir**. s. 5 (15 Nisan 1327).

Birgen, Muhittin. **İttihat ve Terakki’de On Sene**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Çiftçiler Derneği. “Çiftçi Kardeşler! Fazla Paralarımızı İstikraza Yatıralım”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. yıl: 2. s. 7 (1 Mayıs 1334).

_____. “İaşe İşleri ve Çiftçilerimiz”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. yıl: 2. s. 10 (1 Ağustos 1334).

Düstur, III. Tertib, c. 4.

Edhem Nejad. “Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız! 2”. **Yeni Fikir**. s. 20 (10 Mart 1330).

_____. “Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız!”. **Yeni Fikir**. s. 19 (1 Kânunusani 1329).

_____. “İbtidâî Mekatibte Ziraat: Beden Terbiyesi Ziraatte”. **Tanin** (20 Haziran 1330).

_____. “Yeni Mektepler”. **Yeni Fikir**. s. 1 (15 Kânûn-ı evvel 1327).

_____. “Bedeles Yeni Mektebi”. **Yeni Fikir**. s. 2 (15 Kânunusani 1327).

_____. **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**. İstanbul: Yeni Turan Matbaası, ty. (sadeleştirilmiş baskı: Ethem Nejat, **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2001).

F.. “Halkalı’nın Islahı Meselesi”. **Yeni Ziraat Gazetesi**. s. 6 (1 Teşrin-i evvel 1336).

Fazıl. “Ziraat Mekteplerimiz”. **Yeni Ziraat Gazetesi**. s. 3 (Temmuz 1336).

Galib Haldun. “Ziraatimizin Vaziyet-i Hazırası”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 3 (29 Şubat 1332).

H. D.. “Halka Doğru Gidenler”. **Halka Doğru**. s. 24 (19 Eylül 1329).

Halil Edib. “Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim...”. **Türk Yurdu**. s. 8 (23 Şubat 1327).

Halka Doğru. “Halkın Dedikleri”. **Halka Doğru**. s. 1 (11 Nisan 1329).

Hamdullah Emin. “Çiftçiler Mecmuasının Tutacağı Meslek ve Felah Yolları”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. s. 1 (11 Eylül 1332).

Hasan Sadî. “Nasırlı El”. **Türk Yurdu**. s. 7 (9 Şubat 1327).

Hüseyin Kâzım. **Çiftçi Çocuğu**. Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1331.

_____. **Ameli ve Tatbiki Ziraat Dersleri**. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1335.

_____. **Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü.** Dersaadet: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, 1329, 1331.

Hüseyin Remzi. “Darümualliminlerde Ziraat”. **Yeni Fikir.** s. 20 (10 Mart 1330).

Ispartalı Hakkı. “Köyümden Geliyorum’ Ne Demek?”. **Türk Yurdu.** s. 108 (21 Nisan 1332).

_____. “Köyümden Geliyorum’dan: 19: Uzak Hatıralar, Uzak Köyler”. **Türk Yurdu.** s. 110 (19 Mayıs 1332).

İbrahim Hilmi. **Milletin Kusurları Felaketlerimizin Esbabı.** Dersaadet: Kütübhanesi-i İslam ve Askeri, 1328.

İhsan. “Hakiki Çiftçi Nasıl Olur?”. **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi.** 3. yıl. s. 35 (3 Haziran 1326).

İhsan Onnik. **Mekاتب-i İbtidaiyede Ziraat Derslerini Nasıl Tedris Etmeli?.** İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

_____. **Darümualliminlerde Ziraat Dersleri.** İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

İsmail Hakkı. **Mürebbilere.** İstanbul: Tecelli Matbaası, 1932.

_____. **Talim ve Terbiye’de İnkılap.** İstanbul: Türk Matbaası, 1328.

_____. **Terbiye İlmi.** İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1332.

_____. **Terbiye-i Avam.** İstanbul: İkdam Matbaası, 1330.

Kâzım Nâmi. “İzmir Mektupları 4”. **Türk Yurdu.** s. 57 (7 Kânunusani 1329).

_____. “İzmir Mektupları 5”. **Türk Yurdu.** s. 60 (20 Şubat 1329).

_____. “Köy mü Kasaba mı?”. **Anadolu Terbiye Mecmuası.** s. 2 (Şubat 1338).

_____. “Yeni Hayata Doğru 1”. **Türk Yurdu.** s. 26 (1 Teşrin-i sani 1328).

Mehmed Esad. **Fenni ve Ameli Orduda Ziraat.** İstanbul: Askerî Matbaa, 1333.

Mustafa Fehmi. **Yeni Usul Ziraat Dersleri.** İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1333 ve 1334.

M. A.. “Ziraatin Millet-i İslamiye Üzerine Şer’an Dahi Farz Olduğu”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası.** s. 4 (11 Kânûn-ı evvel 1332).

_____. “Ziraatin Şer’an Lüzumu ve Ehemmiyeti”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası.** s. 1 (11 Eylül 1332).

M. Adil. “Muallimler ve Tedris-i Usulleri”. **Muallim.** s. 17 (15 Kânûn-ı evvel 1333).

M. Rahmi. “Yeni Mektepler”. **Türk Yurdu.** s. 109 (5 Mayıs 1332).

_____. “Yeni Terbiye Usulleri Almanyalı Herman Lich ve ‘Yeni Mektep’i”. **Türk Yurdu**. s. 106 (24 Mart 1332).

M. Şekib. “Bu Sene Çıkacak Talebelerimize”. **Yeni Mektep**. s. 3 (Haziran 1327).

M. Zühdü. “Ziraatımız ve Şerâit-i İktisadiyesi Nüfus-ı Zirâiye”. **Türk Yurdu**. s. 61 (20 Mart 1330).

_____. “Ziraatımızın Şerâit-i İktisadiyesi Kıtaat-ı Ziraiye”. **Türk Yurdu**. s. 62 (3 Nisan 1330).

Maraşlıoğlu. “Bir Köylü Beni Uyandırdı”. **Halka Doğru**. s. 2 (18 Nisan 1329).

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Devre 1, İçtima Senesi 1, c. 3; Devre 1, İçtima Senesi 2, c. 6; Devre 3, İçtima Senesi, c. 2, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982).

Mehmed Zeki. “Köylerde Mektepçilik”. **Yeni Fikir**. s. 18 (Kânûn-ı evvel 1329).

Mehmet Emin. “Anadolu”. **Türk Yurdu**. s. 14 (17 Mayıs 1328).

_____. “Ya Gazi Ol Ya Şehit”. **Türk Yurdu**. s. 27 (15 Teşrin-i sani 1328).

Milashlı İsmail Hakkı. “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. s. 1 (11 Eylül 1332).

_____. “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. s. 2 (11 Teşrin-i evvel 1332).

_____. “Çiftçilere Sağlık Dersleri”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. s. 7 (1 Nisan 1333).

_____. “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 3 (11 Teşrin-i sani 1332).

_____. “Çiftçilerin Hasta Olmamaları İçin Çareler”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**, s. 4 (11 Kânûn-ı evvel 1332).

Muhammed Hilmi. “Ziraatin Müslümanlar Üzerine Şer’an Farz Olduğu”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. s. 3 (11 Teşrin-i sani 1332).

Muhittin. “En Büyük Eksişimiz 1”. **Halka Doğru**. s. 6 (16 Mayıs 1329).

Nâfi Atuf. “Maarifimiz Hakkında 2”. **Türk Yurdu**. s. 112 (16 Haziran 1332).

O. Ferid. “Darülmualiminlerde Ziraat”. **Yeni Fikir**. s. 9 (Mart 1329).

_____. “Hüdavendigâr Vilayeti Darülmualiminine Mahsus Ziraat Ders Programı”. **Yeni Fikir**. s. 9 (Mart 1329).

_____. “İptidaiye Mekteplerinde Ziraat Dersleri”. **Yeni Fikir**. s. 1 (15 Kânûn-ı evvel 1327).

- _____. “Manastır Darülmualliminde Ziraat Dersi Nasıl Okunuyor?”. **Yeni Fikir**. s. 6 (15 Mayıs 1328).
- _____. “Mekteplerde Numune Tarlaları”. **Yeni Fikir**. s. 10 (1 Nisan 1329).
- _____. “Mesud Köyün Mektebi”. **Yeni Fikir**. s. 11 (Mayıs 1329).
- _____. “Toprak Ders ve Tecrübeleri: İptidai Mekteplerinde Ziraat Nasıl Okutulur?”. **Yeni Fikir**. s. 7 (Haziran 1328).
- Osman Oğuz. “Türk Gençlerine”. **Türk Yurdu**. s. 4 (29 Kânûn-ı evvel 1327).
- Osman Şefik. “Yeni Zaman Çiftçiliği”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. yıl: 2. s. 1 (1 Teşrin-i sani 1333).
- Ömer Seyfettin. “Halk Nedir?”. **Türk Sözü**. s. 2 (17 Nisan 1330).
- _____. “İstanbul Türkçesi Hangisidir?”. **Türk Sözü**. s. 14 (10 Temmuz 1330).
- _____. “İstanbul Türkçesi Hangisidir?”. **Türk Sözü**. s. 16 (24 Temmuz 1330).
- _____. “Türk Sözü”. **Türk Sözü**. s. 1 (12 Nisan 1330).
- P. Risal. “Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar”. **Türk Yurdu**. s. 21 (23 Ağustos, 1328).
- _____. “Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar”, **Türk Yurdu**, s. 28 (29 Teşrin-i sani 1328).
- Parvus. “1327 Senesinin Ahval-i Maliyyesine Bir Nazar”. **Türk Yurdu**. s. 13 (3 Mayıs 1328).
- _____. “Devlet ve Millet”. **Türk Yurdu**. s. 27 (15 Teşrin-i sani 1328).
- _____. “Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolları”. **Türk Yurdu**. s. 19 (26 Temmuz 1328).
- _____. “İş İşten Geçmeden Gözlerinizi Açınız!”. **Türk Yurdu**. s. 36 (23 Mart 1329).
- _____. “Köylü ve Devlet”. **Türk Yurdu**. s. 58 (21 Kânûn-ı sani 1329).
- _____. “Köylüler ve Devlet”. **Türk Yurdu**. s. 9 (9 Mart 1327).
- _____. “Türk Gençlerine Mektup”. **Türk Yurdu**. s. 41 (30 Mayıs 1329).
- _____. “Türk İli, Maliyeni Gözet”. **Türk Yurdu**. s. 39 (2 Mayıs 1329).
- _____. “Türkiye’de Ziraatin İstikbali”. **Türk Yurdu**. s. 49 (19 Eylül 1329).
- S.T.. “Çiftçi Konuşması”. **Ekinci**. s. 1 (11 Nisan 1329).
- Sabri Cemil. “Gezinti Dersleri”. **Yeni Mektep**. s. 5 (1327).

- _____. “Köy Mektepleri-Köy Muallimleri” **Yeni Mektep** s. 7 (1327).
- Sâti. “Tübâ Ağacı Hakkında Bir İzah”. **Muallim**. s. 13 (1 Ağustos 1333).
- _____. “Tübâ Ağacı Nazariyesi”. **Muallim**. s. 12 (1 Temmuz 1333).
- Scherr. “İntikad ve Takrız: Mehmet Emin Bey’in Anadolu’su”. **Türk Yurdu**. s. 24 (4 Teşrin-i evvel, 1328).
- Süleyman Fehmi. “Anadolu’da Bir Köyde Mühim Bir Konferans”. **Yeni Fikir**. s. 11 (Mayıs 1329).
- T.Y.. “Anadolu’ya Dair”. **Türk Yurdu**. s. 108 (21 Nisan 1332).
- _____. “Küçük Muhtıra”. **Türk Yurdu**. s. 47 (22 Ağustos 1329).
- Tekin Alp. “İktisadi İnkılap”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 64 (14 Eylül 1333).
- _____. “İstihalat-ı Milliyeyi Artırmak Meselesi,” **İktisadiyat Mecmuası**. s. 39 (15 Mart 1333).
- _____. “Milli İktisada Doğru”, **İktisadiyat Mecmuası**. s. 1 (8 Şubat 1331).
- _____. “Ziraat Bankası-2”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 10 (21 Nisan 1332).
- _____. “Ziraat Bankası-3”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 11 (28 Nisan 1332).
- _____. “Ziraat Bankası-5”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 13 (12 Mayıs 1332).
- _____. “Ziraat Bankası-6”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 15 (26 Mayıs 1332).
- Toprak. “Mesud Köy”. **Toprak**. s. 4 (1 Mayıs 1329).
- Vahid. “Bizi Sahici Müslümanlar Kurtarır”. **Köy Hocası**. s. 1 (1 Kânûn-ı evvel 1334).
- Vedat Nedim. “Köy Hikayelerinden: Ahmet ile Emine”. **Türk Yurdu**. s. 95 (22 Teşrin-i evvel 1331).
- Von Hoff. “Genç Derneklerinin Şimdiye Kadar Teşkilat ve Tevsii”. **Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası**. s. 1 (1 Eylül 1333).
- _____. “Kavaid ve Tedabir-i Evveliye-i Sıhhiye”. **Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası**. s. 2 (1 Teşrin-i evvel 1333).
- _____. “Almanya’da Terbiye-i Bedeniye”. **Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası**. s. 4 (1 Kânûn-ı evvel 1333).
- Yusuf Mazhar. “Çiftçi Kardeşlerle Musahabe”. **Çiftçiler Derneği Mecmuası**. yıl: 2. s. 6 (1 Nisan 1334).

Ziya Gökalp. “Millet Nedir Milli İktisat Neden İbarettir?”. **İktisadiyat Mecmuası**. s. 1 (8 Şubat 1331).

_____. “Halk Medeniyeti”. **Halka Doğru**. s. 14 (10 Temmuz 1329).

_____. **Malta Konferansları**. Ankara: Gündüz Matbaası, 1977.

_____. **Türkçülüğün Esasları**, 8. bs. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.

_____. **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2006.

İkincil Kaynaklar

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki (1908-1914)**. 6. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

_____. **İttihatçılıktan Kemalizme**. çev. Fatmagül Berktaş. 4. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.

Akın, Yiğit. “Ana Hatları ile Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları”. **Toplum ve Bilim**. s. 103 (Yaz 2005).

Akşin, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**. 4. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

Akyüz, Yahya. “Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve Balkan Savaşları”. **Tarih ve Toplum**. s. 228 (Aralık 2002).

_____. **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**. 5. bs. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

_____. **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmelerdeki Etkileri: 1848-1940**. Ankara: Doğan Basımevi, 1978.

Alkan, Mehmet Ö.. “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”. **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**. der. Kemal H. Karpat. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

_____. “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**. der. Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

_____. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1830-1924**. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000.

_____. (der). **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne – Bütün Eserleri / Prens Sabahaddin**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

- Arai, Masami. **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Atasagun, Yusuf Saim. **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (1888-1939)**. İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Öşür”. **Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1**. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Bell, John D. “Populism and Pragmatism: The BANU in Bulgarian Politics”. **Populism in Eastern Europe: Racism, Nationalism and Society**. der. Joseph Held. New York: Columbia University Press, 1996.
- Berkes, Niyazi. **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**. İstanbul: Yön Yayınları, 1965.
- _____. **Türk Düşününde Batı Sorunu**. Ankara: Bilgi Basımevi, 1975.
- _____. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1988.
- Beşikçi, Mehmet. “Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nda Paramiliter Dernekler”. **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**. s. 6 (Bahar 2009).
- Binbaşıoğlu, Cavit. “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”. **75 Yılda Eğitim**, der. Fatma Gök. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- _____. **Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi**. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi (1908 1950)**. 11. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Bowles, Samuel, Gintis, Herbert. **Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life**. New York: Routledge and Kegan Paul, 1976.
- Canovan, Margaret. **Populism**. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1981.
- Çakan, Işıl. “Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, s. 3 (2002).
- _____. “Mesleki Temsil Arayışları İçinde Çiftçilerin Siyasal Temsiline İlişkin Çabalara Bakış: Osmanlı Çiftçiler Derneği’nden Türkiye Zürra Fırkası’na (1914-1920)”. **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**. s. 1 (2002).
- Çakır, Sepil. **Osmanlı Kadın Hareketi**. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Çetinkaya, Doğan. **1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

- Demir, Fevzi. **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Demirel, Muammer. **İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907)**. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Erdoğan A. Teyfur. "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Eren, Ahmet Cevat. **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri: Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966.
- Ergin, Osman Nuri. **Türkiye Maarif Tarihi**. 5 cilt. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943.
- Ergut, Ferdan. **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Ergün, Mustafa. **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- _____. "Emrullah Efendi Hayatı - Görüşleri - Çalışmaları". **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. s. 1-2 (1979, 1982).
- _____. "Öğretmen Yetiştirme Tarihimizde Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları". **Öğretmen Okullarının 160. Yılı**. Ankara, 2008.
- _____. "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri". **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. s. 1 (1987).
- Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Findley, Carter Vaughn. **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Sosyal Tarihi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Gencer, Mustafa. **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhü", 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Georgeon, François. "1908 Jön Türk Devrimi Sonrasında İstanbul'da Ortaya Çıkan Birkaç Vaka Üzerine". **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza**. der. Noëmi Lévy, Alexandre Toumarkine. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- _____. "Bir Kimlik Arayışı: Türk Milliyetçiliği". **Osmanlı-Türk Modernleşmesi**. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- _____. "Ulusal Hareketin İki Lideri: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura". **Osmanlı Türk Modernleşmesi**. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- _____. **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935**. çev. Alev Er. 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Giroux, Henry A. **Ideology, Culture & the Process of Schooling**. Londra: The Falmer Press, 1981.

Görkem İsmail. [11.01.2009]. “Türk Folklor Araştırma Tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Baha Said Bey’in Yeri”, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/ismail_gorkem_folklor_arastirma_tarihi_baha_said_bey.pdf

Guttek, Gerald. **Philosophical and Ideological Perspectives on Education**. Londra: Allyn and Bacon, 1996.

Gündüz, Mustafa. **II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları**. Ankara: Lotus Yayınevi, 2007.

Güran, Tevfik. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Kredi Politikasının Gelişmesi, 1840-1910”. **Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar: Edirne, 8-10 Mayıs 1984**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.

_____. **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.

Güzel, Şehmus. **Türkiye’de İşçi Hareketi (1908–1984)**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Hacısalihoglu, Mehmet. **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**. Çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Hanioglu, M. Şükrü. **Bir Siyasal Örgüt Olarak ‘Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ ve ‘Jön Türklük’**. c. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Heyd, Uriel. **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Hilav, Selahattin. “Düşünce Tarihi (1908-1980)”. **Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**. c. 4. İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.

Ilkan, Faruk. “II. Meşrutiyet’te Serseri ve Mazanne-i Sû’ Eşhas Hakkında Nizâmnâme”. **Tarih ve Toplum**. s. 108 (Aralık 1992).

Ionescu Ghita. “Eastern Europe”. **Populism: Its Meanings and National Characteristics**. der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970.

İpek, Nedim. **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**. Trabzon: Serander, 2006.

_____. **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994)

Kabasakal, Mehmet. **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**. Ankara: Tekin Yayınevi, 1991.

Kadioğlu, Sevtap. “Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi”. **Kutadgubilig**. s. 8 (Ekim 2005).

- Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Karaer, İbrahim. **Türk Ocakları (1912-1931)**. Ankara: Türk Yurdu, 1992.
- Karaömerlioğlu, M. Asım. "Helphand-Parvus and his Impact on Turkish Intellectual Life". **Middle Eastern Studies**. s. 6 (6 Kasım 2004).
- _____. "On Russian Populism". **UCLA Historical Journal**. s. 16 (1996).
- _____. **Orada Bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Kars, H. Zafer. **1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
- Kenber, Lütfi Arif. "Ziraat Mekteplerimizin Kuruluş ve Hizmetleri". **Ticaret Dünyası**. s. 16 (31.05.1946).
- Kırımlı Cafer Seydahmet. **Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik**. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat, 1934.
- Kırlı, Cengiz. "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi". **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**. s. 4 (Güz 2006).
- Koçer, Hasan Ali. **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kodaman, Bayram. **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Koloğlu, Orhan. **1908 Basın Patlaması**. İstanbul: HAS-BAŞ, 2005.
- Mac Rae, Donald. "Populism as an Ideology", **Populism: Its Meanings and National Characteristics**. der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
- Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi. **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**. 12. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Minogue, Kenneth. "Populism as a Political Movement". **Populism: Its Meanings and National Characteristics**, der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
- Oba, Ali Engin. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**. Ankara: İmge Yayınları, 1995.
- Ökçün, Gündüz. **Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922**. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1983.

- Özbek, Nadir. "Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-18). **Middle Eastn Studies**. s. 45 (Eylül 2007).
- Özden, Mehmet. "Türkiye'de Halkçılığın Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler (1908-1938)". **Sosyal Bilimler Dergisi**. s. 16 (2006).
- Öztürk, Faruk. "Türk Eğitim Düşüncesinde Bir Tarım Köyü Ütopyası: Mesut Köy". **Tarih ve Toplum**. s. 182 (Şubat 1990).
- Özyüksel, Murat. **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**. İstanbul, Arba yayınları 1988.
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, 3. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- _____. **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Parla, Taha. **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Quataert, Donald. **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Sakaoğlu, Necdet. **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Sarınay, Yusuf. **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1914.
- Scharlau, Winfried B., Zeman, Zbynek A.. **Devrim Taciri**. çev. Süheyla Kaya İstanbul: Kalkedon, 2007.
- Sharp, Rachel. **Knowledge, Ideology and the Politics of Schooling**. Londra: Routledge and Kegan Paul, 1980.
- Somel, Selçuk Akşin. "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)". **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi**. der. Mehmet Ö. Alkan, c. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Stewart, Angus. "The Social Roots". **Populism: Its Meanings and National Characteristics**. der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970).
- Sülker, Kemal. **Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler**. İstanbul: TÜSTAV, 2004.
- Şanda, Hüseyin Avni. **Reaya ve Köylü**. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1970.

- _____. **Yarı Müstemleke Oluş Tarihi / 1908 İşçi Hareketleri**. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1978.
- Şaylan, Gencay. “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”. **Toplum ve Bilim** (Bahar 1978).
- Şehsuvaroğlu Lütfü. **Ziya Gökalp**. Ankara: Alternatif Yayınları, 2003.
- Taggart, Paul. **Popülizm**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Taşdemirci, Ersoy. “1936 Yılında Sovyet Rusya’da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi”. **E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. s. 11 (2001).
- Tekeli, İlhan. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Temir, Ahmet. **Yusuf Akçura**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım. **Küçük Paşa**. İstanbul: De Yayınevi, 1984.
- Togay, Muharrem Feyzi. **Yusuf Akçura’nın Hayatı**. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944.
- Toprak, Zafer. “1909 Cemiyetler Kanunu”. **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. c. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- _____. “80. Yıldönümünde ‘Hürriyetin İlanı’ (1908) ve ‘Rehber-i İttihad’”. **Toplum ve Bilim**. s. 42 (Yaz 1988).
- _____. “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- _____. “Osmanlı Narodnikleri: “Halka Doğru” Gidenler”. **Toplum ve Bilim**. s. 24 (Kış 1984).
- _____. “Osmanlı’da Toplumbilimin Doğuşu”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**. der. Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- _____. “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”. **Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**. İstanbul: Cem Yayınları, 1992.
- _____. “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”. **Toplum ve Bilim**. s. 12 (Kış 1980).
- _____. **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi (Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik)**. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- _____. **İttihat-Terakki ve Devletçilik**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

- _____. **Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)**. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tunaya, Tarık Zafer. “Âmme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Tefekküründe ‘İslamcılık’ Cereyanı”. **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- _____. **Hürriyetin İlanı**. İstanbul: Baha Matbaası, 1959.
- _____. **Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998)
- _____. **Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**. c. 3. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- _____. **Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**. c. 2, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- _____. **Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. İstanbul: Arba Yayınları, 1996.
- Tuncer, Hüseyin. **Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme**. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Tunçay, Mete. **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, 3. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978.
- Turan, Kemal. **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973.
- Unat, Faik R.. **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Konya: Selçuk Yayınları, 1966.
- Ünüvar, Kerem. “İttihatçılıktan Kemalizme İhya’dan İnşa’ya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**. der. Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Üstel, Füsün. **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: İkinci Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

_____. **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)** 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Venturi, Franco. **Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movement in 19th Century Russia.** Londra: Phoenix, 1983.

Walicki Andrzej. "Russia". **Populism: Its Meanings and National Characteristics.** der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970.

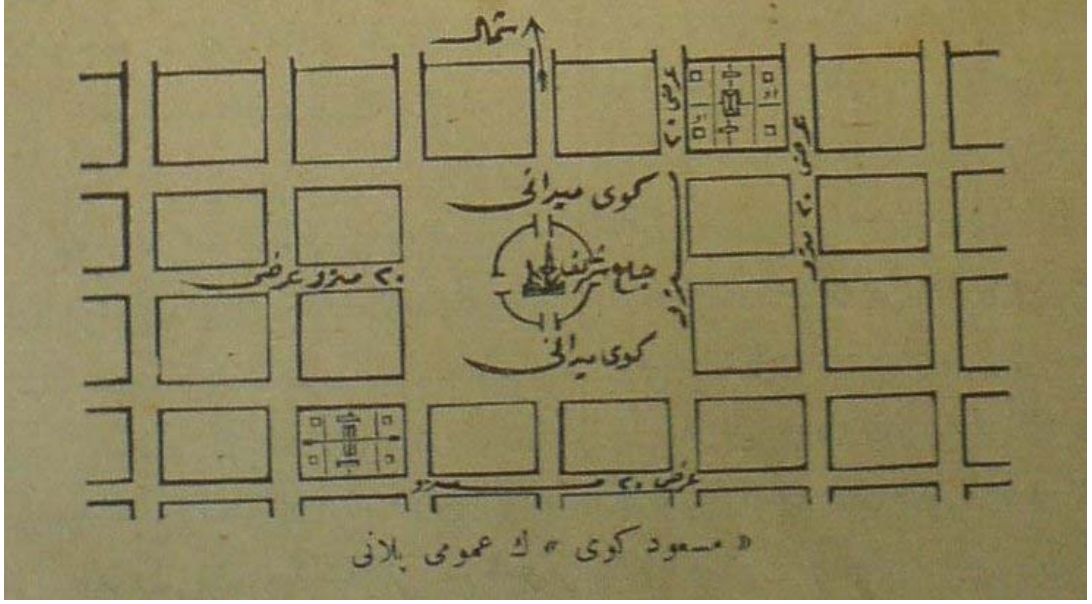
Worsley Peter. "The Concept of Populism". **Populism: Its Meanings and National Characteristics.** der. Ghita Ionescu, Ernest Gellner. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1970.

Yüzgün Arslan. "Ziraat Bankası". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.** c. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Zenkovsky, Serge A.. **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık,** çev: İzzet Kantemir. Ankara: İpek Matbaası, 1971.

EKLER

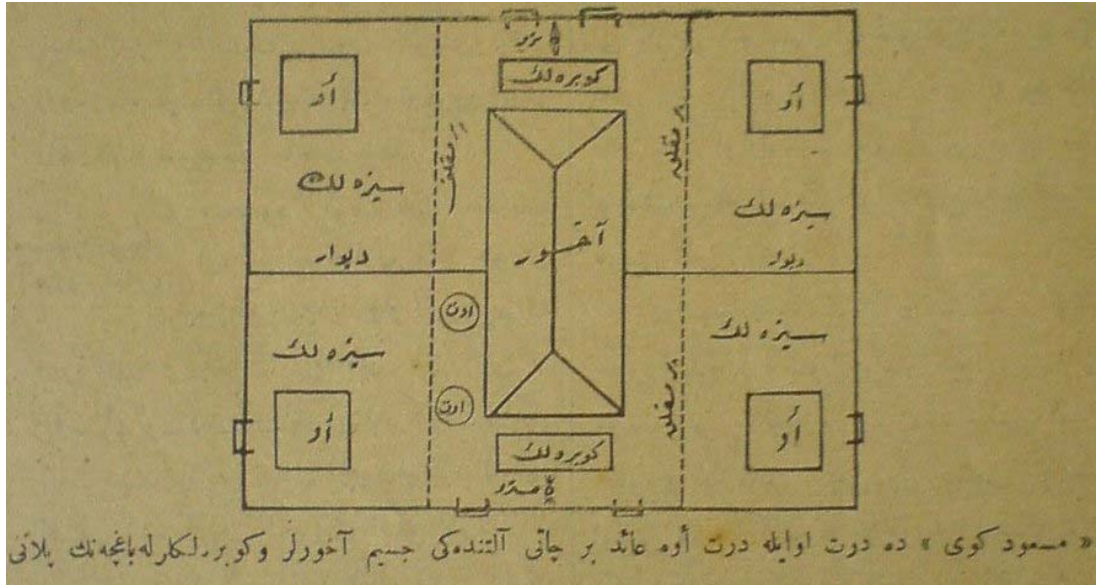
Ek 1. “Mes‘ûd Köy” Projesi-1

“Mes‘ûd Köy”ün Umûmî Planı

Bkz. “Mes‘ûd Köy”, **Toprak**, s. 4 (1 Mayıs 1329): 57.

Ek 2. “Mes‘ûd Köy” Projesi-2

“Mes‘ûd Köy”de dört ev ile eve ait bir çatı altındaki cesîm ahırlar ve gübreliliklerle bahçenin planı

Bkz. “Mes‘ûd Köy”, **Toprak**, s. 4 (1 Mayıs 1329): 59.

Ek 3. Köylü Karikatürleri-1

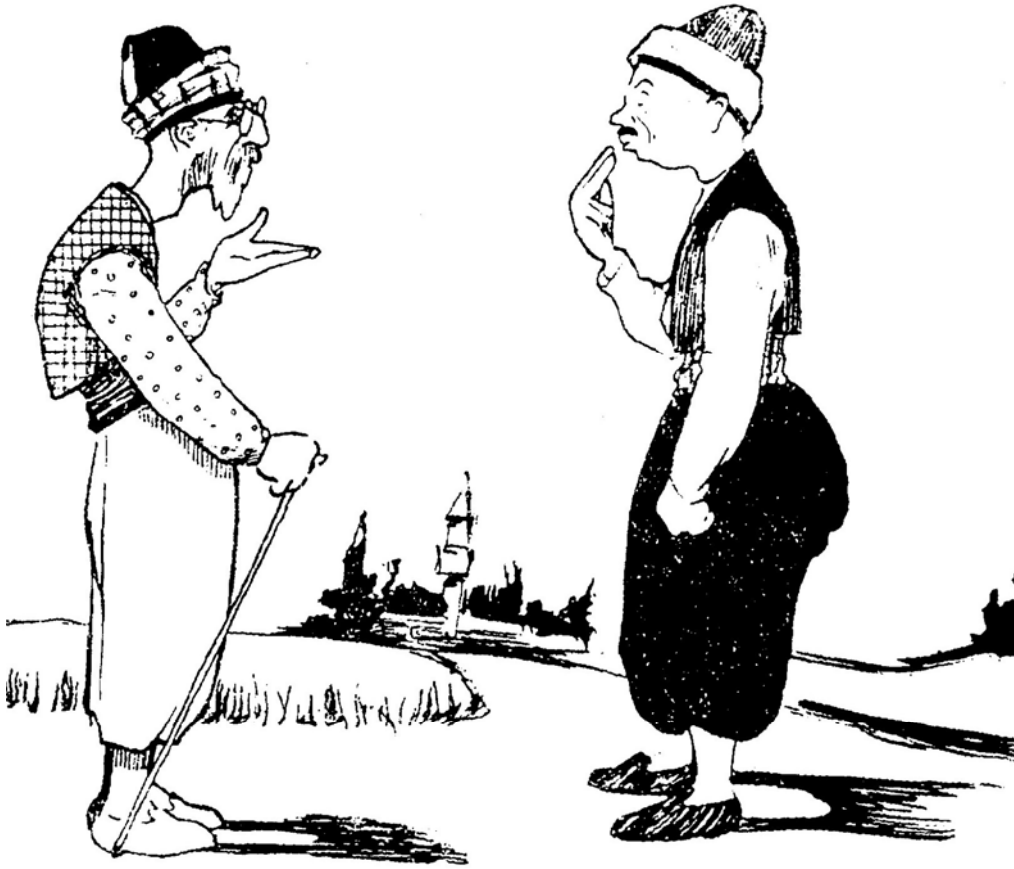

— آرقداش ، بن أبي آكلامام آما سن غالبا غزته بي نرس طوتبورسك .
— بن اوقوماورم بالكيز رسمنه باقيورم . .

- Arkadaş, ben iyi anlamam ama sen galiba gazeteyi ters tutuyorsun.
- Ben okumayorum, yalnız resmine bakıyorum...

Bkz. Türk Sözü, s 3 (24 Nisan 1330): 24.

Ek 4. Köylü Karikatürleri-2

— دییورلرکه شمندوفر بزم کویدن گچه جگمش .
— گوزلرمن کور اولسه ده کشکی اوگونلری کورمه سهک ...
— نیچون آ اوغلم ؟
— شمندوفر گچن یرده قیطلق اولور دیرلری یا ... بابا .

- Diyorlar ki şimendifer bizim köyden geçecekmiş.
- Gözlerimiz kör olsa da keşke o günleri görmesek...
- Niçin a oğlum?
- Şimendifer geçen yerde kılık olur diyorlar ya... baba.

Bkz. **Türk Sözü**, s. 5 (8 Mayıs 1330): 36.

Ek 5. Köylü Karikatürleri-3

عجبا یازدقلمیز آکلاشیلورمی ؟

غزته دن او قوبه رق : — نسل جدیدك اقتصادیات واجتماعیاته دائراولان تكاملات حاضره ترقی جویانه نی.
غربك دماغ هرچ و مرجندن هیچ بر زمان خطور و عبور ایتمشدر ...
— ؟!

Acaba Yazdıklarımız Anlaşıyor mu?

Gazeteden Okuyarak: - Nesl-i cedîdin iktisâdiyyat ve ictimaiyata dair olan tekâmûlat-ı hâzıra-ı terakki cûyânesini garbın dimağ-ı herc ü mercinden hiçbir zaman hutur ve ubur etmemiştir.

- !?....

Bkz. *Türk Sözü*, s. 6 (15 Mayıs 1330): 44.

ÖZGEÇMİŞ

Ad / Soyad: Başak Akgül

Doğum Tarihi / Yeri: İstanbul / 30.07.1982

Eğitim:

2006-2009: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü (Yüksek Lisans)

2002-2006: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü (Çift Anadal)

2000-2005: İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (Lisans)

1993-2000: Cağaloğlu Anadolu Lisesi